4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1992

ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 1992.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević

Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 1800 HRD.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2330418628

Cijena ovoga broja: 300 HRD.
Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: GP »Tipografija« Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

Radovan GRGEC

Uz rub (83)

Danas, kada na bogatom Zapadu više nisu u modi toliko ni »yuppies« (Young Urban Professional People) koliko »dinkies« (Double Income – No Kids), tj. kada je, radi karijere i iz utilitarističkih razloga, »japijevskom cvajkindersistemu« pretpostavljena obitelj buržujskih štrebera bez djece (koja ionako samo ometaju njihov put »prema zvijezdama«), mi na opustošenom »postkomunističkom« Istoku imamo »petlje« govoriti o duhovnoj obnovi. Neki »polemičari«, naime, zgražaju se kako se osiromašenima, prognanima i opljačkanima u Hrvatskoj, kojima je potrebna prvenstveno materijalna pomoć, može govoriti o nekakvoj duhovnoj obnovi. Kao da duhovna obnova za svakoga humanistički nastrojena čovjeka, a pogotovo za kršćanina, ne znači obnovu onoga što je srž ljudskoga dostojanstva, ne isključujući pritom ni materijalnu pomoć i obnovu! Znamo da materijalno blagostanje nije preduvjet za mogućnost duhovne obnove, ali isto tako da duhovna obnova ne isključuje materijalnu. Nažalost, konzumistički materijalizam što ga propagira masmedijska reklama unosi u našu maštu slike raskošnih stanova, uspješnih poslovnih ljudi, elegantnih muškaraca atletskog tijela, »dinamičnih kadrova« snažnih očnjaka, zanosnih žena dugih nogu, ukratko svijet u kojemu nema mjesta za gubitnike, hendikepirane, nesretne, nespretne, stare i nemoćne.

Naravno da takav svijet ne zna i ne može znati što je poruka evanđeoske ljubavi i pravde, u čemu je bit Govora na gori i što za kršćanina znači duhovna obnova. Deset zapovijedi stavljeno je odavno »ad acta«. Moralne opomene izvrgavaju se ruglu. Oni koji upozoravaju na nedopustivost ubijanja nerođene djece u majčinoj utrobi ili na strahotu bogohulne psovke samo su dosadni »moralizatori«, premda su ozbiljniji ljudi i kršćani svjesni činjenice da ta zla ubijaju i zagađuju Hrvatsku kao i okrutne ratne strahote.

Bez promjene mentaliteta u tom pogledu, bez obraćenja srca, nema duhovne obnove. I ta obnova treba da započne od nas samih, od mene i od moje obitelji, da bi prešla na cjelokupno bolesno tkivo, da bi obuhvatila, zahvatila i »zarazila« čitavu Hrvatsku. Nedavno je *Franz-Xaver Kaufmann,* poznati sociolog, izjavio kako je kršćanstvo jedina religija i etika koja može spasiti modernoga čovjeka od degeneracije i propasti. Međutim, nekako u isto vrijeme, freiburški psiholog *Franz Buggle* piše kako, po njegovu mišljenju, kršćanstvo i Biblija nemaju veze s humanizmom i etikom.

Kroz porušenu i ranjenu Hrvatsku i Herceg-Bosnu prošla je avet smrti i razaranja. Budući da se tu radi o materijalnom i duhovnom razaranju, o genocidu, kulturocidu, ekocidu i moralnoj degeneraciji, pišemo i govorimo o materijalnoj i duhovnoj obnovi. Potrebna nam je svježa krv kako bismo se mogli regenerirati i revitalizirati. Ta fizička i moralna transfuzija treba da prožme svaki atom nekrotiziranog i sklerotičnog tkiva. Sve je to toliko stvarno i hitno da samo cinici i »dokoni popovi« mogu »duhovnu obnovu« u Hrvatskoj nazivati šupljom frazom, sloganom ili farsom. Doduše, znamo da se u ostatku »jugodržave« zlorabi riječ obnova, tako da se tim imenom zove čak i jedna od srbočetničkih stranaka. Kao nekada u ime »bratstva i jedinstva«, samo mnogo brutalnije i krvavije, danas se u ime te obnove, u ime pravoslavlja i svetosavlja, »čiste« čitave pokrajine od nesrpskog stanovništva. Zatire se ime i sjeme pojedinih nacija, ruše se škole i bolnice, kulturni i sakralni spomenici, uništava se »ognjem i mačem« čovjek i njegov okoliš.

Jasno je da duhovnu obnovu valja smjestiti u okvir obnove svega razorenog i uništenog, ali i u novu evangelizaciju ili »reevangelizaciju«, o kojoj se toliko piše u vjerskom tisku i crkvenim krugovima. Jaz između kulture i evanđelja, koji je *Pavao VI.* nazvao najvećom dramom XX. stoljeća, jaz između morala i etike s jedne strane i politike i ekonomije s druge, valja premostiti upravo takvom obnovom i preporodom čitava čovjeka. Za kršćanina je, mogli bismo reći, nova evangelizacija ili reevangelizacija drugo ime za duhovnu obnovu.

Ne smijemo zaboraviti da uz mučeničku, ranjenu i razorenu, patničku i ratničku Hrvatsku, postoji, nažalost, i ona druga Hrvatska, zaražena praktičnim materijalizmom, utilitarističkim egoizmom i potrošačkom pohlepom. Dok na jednoj strani ima sve više osiromašenih, prognanih, hendikepiranih, na drugoj strani raste broj onih koji se i u takvim prilikama znaju »snaći«, broj ratnih profitera, kradljivaca humanitarne pomoći i novih bogataša. Na ulicama ima sve više prosjaka i bosjaka, ali i »mercedesa« i »beemvea«. Doista, ako netko iz »merđe« počne bosjaku s ceste propovijedati o »duhovnoj obnovi«, o »zdravoj konkurenciji«, o prednostima uspješnog »biznisa« i slobodnog tržišta, onda to zvuči ne samo neumjesno nego i cinički. Siromašnima i marginaliziranima ne mogu govoriti o duhovnoj obnovi, o slobodi i oslobođenju, o evanđeoskoj ljubavi i pravdi ratni profiteri, bezdušni moćnici i silnici, proračunati biznismeni i politikanti, nego samo oni koji posjeduju slobodu

djece Božje, koji su i sami »siromašni u duhu« ili naprosto siromašni. Uostalom, kako rekosmo, ljudi vjeruju svjedocima a ne propovjednicima, onima koji znaju dati i primiti, koji znaju zamijeniti suparništvo solidarnošću.

* * *

Duhovna obnova i nova evangelizacija obuhvaća i novu katehizaciju (rekatehizaciju). Ne radi se tu, očigledno, ni o kakvom novom evanđelju ili novom katekizmu, nego o uvijek aktualnoj poruci Isusa Krista i njegove Crkve, o poruci koju su neki zaboravili, a drugi, odgojeni bez vjerske poruke, nisu ni čuli. Sada bi mnogi od ovih, jer misle da je to itekako probitačno, htjeli da ispadnu »papskiji od pape« premda su još donedavno pisali i govorili o zaostalosti vjerskog praznovjerja i štetnosti »neznanstvenog« svjetonazora. Takvi »konvertiti«, kameleoni ili mutanti zaista nemaju pravo govoriti ni o duhovnoj obnovi, ni o reevangelizaciji ni o rekatehizaciji. Iz toga ne slijedi da nema i pravih konvertita, obraćenika u vjerskom i nacionalnom pogledu.

Nakon uvođenja vjeronauka u škole i nakon objavljivanja tzv. univerzalnoga katekizma valjalo bi proširiti i konkretizirati konzultacije o koordiniranju župne i školske kateheze, tj. u tim konzultacijama treba da uz profesore katehetike sudjeluju i katehete i katehistice »s terena« te laici i roditelji kojima je stalo do konfesionalnog odgoja i obrazovanja djece, kako se ne bi dogodilo da umjesto jednoga vjeronauka (župskog) koji je dosad kako-tako funkcionirao (bar uoči prvih pričesti i potvrda), ne dobijemo dva (župski i školski) za čiju se »koegzistenciju« uopće nismo pripremili. Istina je da vjeronaučni planovi, programi i udžbenici (po kojima su planovi učinjeni) nisu zasad zadovoljili. Više se čulo kritike na račun tradicionalnih katekizama s pitanjima i odgovorima nego konstruktivnih primjedaba o cjelovitosti i sistematičnosti izlaganja vjerskih i moralnih istina, zapovijedi i propisa.

Univerzalni katekizam, kojemu je, čini se, glavni nedostatak opširnost, nastojao je nadopuniti pogreške u koje su, po mišljenju kardinala *Ratzingera*, upadali »moderni« katekizmi. Ipak, on nije ostao samo kod skolastičko-deduktivnih »apstrakcija«, nego je nastojao uklopiti vjersku nauku u konkretni život suvremenog čovjeka, a isto tako i socijalnu nauku Crkve u goruću aktualnu problematiku. Hrabro su dotaknute i tabu-teme, kao npr. opravdanost otpora tiraniji političke diktature i svemoćnog kapitala kojemu je vrhovni zakon individualni profit a ne opće dobro.

Naravno da se tu govori i o rak-ranama suvremenog čovječanstva, kao što su abortus i droga. I to će biti na zazor mnogim »modernim« teolozima koje je uspio fascinirati *Drewermann* svojim prilično zakašnjelim i deplasiranim ubacivanjem psihoanalize u poklad vjere. Uostalom, danas je dovoljno da se netko suprotstavlja autoritetu, kako reče *Paul Valadier*, pa mu je uspjeh osiguran.

Za nas je katehizacija i rekatehizacija djece i odraslih sastavni dio duhovne obnove, kao što je npr. nekada katehizam *Petra Kanizija*, iako koncipiran uglavnom »tridentinski« i apologetski, predstavljao duhovnu obnovu, obrazovanje i odgoj za sve slojeve naroda Božjega. Nisu li upravo prilike u kojima se danas nalazi Hrvatska šansa da se (re)evangeliziraju i (re)katehiziraju oni koji nikada nisu bili poučeni ni odgajani u vjeri, oni koji su je, iako poučeni i odgajani u njoj, gotovo zaboravili, oni koji, braneći Hrvatsku, nose krunice oko vrata, a možda usto psuju i hule? Upravo takvi, ratnici i patnici, svjedoci i mučenici, mogu kriknuti iz ranjena srca svoju jobovsku molitvu koju Bog čuje i uslišava.

Na pamet mi dolazi slika Onoga koji za sebe reče da je crv a ne čovjek, koji je po svojim ranama i modricama postao jedan od nas da nam bude Spasitelj i Osloboditelj. Njegova božanska antropologija uzvišenija je od svih teologija oslobođenja, i od one *Boffove*, i od one *Hinkelammertove*, a pogotovo od one koja s *Michaelom Novakom* koketira čak s »japijima« i »dinkijima«, uzvišenija od svih doktorata o *Merzu* ili *Stepincu* (koji će uskoro brojčano nadmašiti i one o *Jurju de Topusko*), jer su svjedoci i očevici o tim svijetlim likovima znali mnogo više od svih modernih »pismoznanaca«. Često su sveci naših dana mnogo sličniji *Meštrovićevu* Jobu ili *Rouaultovu* Kristu patniku nego trijumfalističkim likovima renesansne ikonografije i hagiografije. Nedavno je *Giovanni Testori*, prigodom pariške izložbe posvećene *Georgesu Rouaultu*, govorio kako Rouault i *Bernanos* pripadaju istoj rasi patnika koji osjećaju težinu grijeha i njegove okrutne ravnodušnosti prema karitasu.

* * *

Kada se sjetim *Alojzija Stepinca*, koji je, kako rekoh, najveći znak hrvatske solidarnosti i humanosti u našem vremenu, dolaze mi na pamet te dvije riječi: karitas i hrabrost. Kada sam mu u svibnju 1945. došao reći da je moj otac *Petar Grgec* odveden u nepoznatom pravcu, učinio je sve, i to odmah i na konkretan način, da pronađe svojega druga iz talijanskog zarobljeništva i da pomogne njegovoj obitelji koja je ostala bez hranitelja. Nešto više od godinu dana nakon toga slušali smo na sudu njegove hrabre i dostojanstvene riječi kojima je moralno podigao nas i cijelu Hrvatsku. G. 1947., osuđen kao maloljetnik, pridružio sam se njemu i tati u Lepoglavi. Naš »crni bataljon« bio je točno iznad njegova odjela u kojemu je provodio svoje robijaške dane zajedno s kanonikom *Borićem* i župnikom *Pavunićem*. Bio je svjedok lepoglavskog pokolja 5. srpnja 1948., o kojemu sam pisao u listu »Zatvorenik«. O tom što je značila njegova bliska prisutnost za nas lepoglavske robijaše pisao je i naš prijatelj *Stjepan Sulimanac* u svojoj knjizi »Naše pravice« (HKD 1991).

Na sve to podsjetio me je nedavno *Francesco La Scala*, talijanski profesor iz Pistoje, koji je kao talijanski vojnik došao u naš »crni bataljon« i zajedno s

nama ležao pod kišom metaka na velikom krugu kad su pale naše »srpanjske žrtve«. Posredstvom *Joje Ricova* slučajno je došao do »Zatvorenika« s mojim člankom. Napisao mi je pismo i poslao izreske iz novina, u kojima je pisao o »crnom bataljonu« i o kard. Stepincu, kao i izvještaje o primanju kod *Ivana Pavla II.* Prošle su 44 godine od našega rastanka (bio je oslobođen na intervenciju talijanske vlade), ali se još uvijek sjeća svega, a posebno naših »srpanjskih žrtava«. Velika mu je želja da dođe u Zagreb i da se pomoli na grobu kard. Stepinca i mojeg oca. Njih dvojica, piše mi, bili su mu svjetlo u lepoglavskom paklu. Zahvaljujući La Scali, istina o našoj kalvariji prodrla je prvi put u Europu.

Da, bila su to vremena paklenskih i kalvarijskih muka za nas i za Hrvatsku. Pitamo se zašto su se ta teška vremena opet vratila, i to upravo sada kada imamo svoju državu. Naše oči i opet su upravljene Spasitelju i Osloboditelju, i bliži nam je kad ga gledamo onakvog kakvim ga je prikazao Georges Rouault ili Georges Bernanos, kao brata Svete Agonije, kao brata sviju patnika i stradalnika.

Tzv. pjesništvo Velikog petka kao odraz ljudskih patnji i kalvarijâ postaje sve aktualnije za one prilike u kojima se danas nalazi Hrvatska, prolazeći svoj križni put, puna rana što ih je zadobila od okrutnog agresora i okupatora. U budućoj povijesti hrvatske književnosti valja predvidjeti dostojno mjesto za stvaraoce koji su pisali u to ratno vrijeme. Buka ratne oluje i pustošenje još dugo će odzvanjati u ušima naše generacije i naših potomaka. Zaista, kao što napisa *Mato Marčinko*, »teško je živjeti umiranje svog naroda«. I ostale pjesme, objavljene u posljednjim brojevima »Marulića«, odjeci su naše tragedije. Ukoliko je autentični i adekvatni izraz inspiracije i intuicije ovoga trenutka, takvo pjesništvo ima svoje aktualno značenje, ali i trajnu vrijednost bez obzira na svoju formu. Ipak, tu vrijednost ne možemo priznati pjesničkim eksperimentima koji su, prešavši granice osnovne komunikativnosti, sličniji rebusima nego pjesmotvorima s određenim vanjskim i unutarnjim ritmom. Kao izraz besmislenog traženja i dubokog unutarnjeg apsurda, takve pjesme sve više gube svoju publiku.

Osvrćući se na neke pjesmotvore »bez rime, metrike i sintakse« koji su počeli nicati i u Italiji kao gljive iza kiše, *Giuseppe Morabito* pita se kako bi ti nadobudni spjevovi mogli zanimati čitatelja. Oni se, doduše, izdaju katkada u skupocjenim koricama u kojima se ne nalazi gotovo ništa, tj. svaka stranica (s time da praznih stranica ima gotovo isto toliko koliko i »punih«) sadrži 20-30 riječi. Ostalo je praznina, jer, kako nas uče, i »praznine govore«. Pitamo se samo gdje se sve te praznine nalaze. Možda i u glavama? Svakako ne u džepu onih koji te korice odnosno pjesmice kupuju, plaćajući ih dvadesetak tisuća lira po primjerku. Pjesma, kažu, ima svoju arhitektoniku, a o (be)smislu nekih sadržaja zaista nema smisla govoriti. Pitamo se ne bi li se te stranice ili bar redci mogli ispuniti, tako da poprime »arhitektoniku« prozne forme, pa bi se bar uštedio papir, a umjesto zagonetno-dubokoumne pjesme dobili bismo možda kako-tako razumljivu prozu?

Nažalost, nešto slično mogli bismo reći i za hiperinflaciju naše religiozne poezije, porazbacane po našim vjerskim časopisima. Ima tu svega i svačega. Doduše, ima i dobrih pjesama, ali i takvih koje nemaju pravo da se zovu pjesmama. Pa nije, zaboga, svaka pobožna misao ili molitva pjesma! Ne bi li se i ti stihovi mogli napisati proznom »arhitektonikom«, pa bismo bar uštedjeli papir i dobili nekakvu normalnu prozu ili čak lijepu molitvu ili propovijed? Najgore je od svega što se nakon stanovitog vremena te pjesme, molitvice ili »crtice« sakupe i izdaju kao knjige i kao zbirke pjesama u prilično bogatim opremama. U svemu tome prednjače svećenici, koji nekako lakše dolaze do para, pogotovo ako kao »gastarbajteri« rade u inozemstvu. Poželimo im da osim para imaju i bar malo dara i bar malo »soli«, kako nam sve to skupa ne bi »obljutavilo«. Ne smijemo zaboraviti da su tiskare sve skuplje, a mnogi ljudi bez novaca i gladni. »Skribomani«, ako imate para, nastojte time pomoći narodu u oskudici i besparici, a ne pod svaku cijenu željeti da vam ime ostane »ovjekovječeno« na kakvim sjajnim lakiranim koricama!

Ima, međutim, pravih pjesama kroz koje progovara i srce, krv, znoj i borba jednoga naroda. Takve pjesme doprinos su i našoj duhovnoj obnovi. Valja ih objavljivati bez obzira na odzive i obzire, kao što ne smijemo odustati ni od školske kateheze jer, bez obzira na odaziv, krug će se vjeroučenika proširiti i biti veći od onoga koji je bio ograničen samo na župu i na »sakristiju«.

Isto tako valja poticati i razne druge inicijative, pa makar bile riskantne i stajale novaca, ako mogu pridonijeti materijalnoj i duhovnoj obnovi Hrvatske. Tu svakako mislim i na izgradnju porušenih domova i na cjelokupnu proizvodnju povezanu s tim važnim zadatkom. Eto, u takvoj proizvodnji valja primijeniti i zakon slobodnog tržišta. Uostalom, sve što smo govorili i pisali s evanđeoskog motrišta protiv tržišne privrede i kapitalističke konkurencije, ne odnosi se toliko na proizvodnju koliko na distribuciju i potrošnju, gdje treba da vlada pravednost i razboritost a ne samo diktat profita ili možda čak prljava korupcija. Bez proizvodnje i poduzetništva nema materijalne obnove, kao što duhovne obnove nema bez solidarnosti i ljubavi.

I opet dolazimo na onu čarobnu riječ, koja može stati na kraj mnogim zlima: karitas! Ne smijemo zatvarati oči ni bježati od krvi i nevolje koja nas okružuje. Potrebni su nam više nego ikada sveci, junaci hrabrosti i ljubavi prema bližnjemu. Njihova karitativna djelatnost ne poznaje granice rasa i klasa. Bez te djelatnosti nema prave obnove.

Sjećam se kako sam kao dijete bježao od bogalja i ranjenika dok me otac, priskačući u pomoć upravo takvima, nije upozorio na to što znači biti čovjek. U Zagrebu su između dva rata bili rijetki crnci i »obojeni«. I njih sam se bojao jer mi rekoše da u njihovim zemljama ima gube kojom se čovjek može zaraziti. Neko vrijeme bojao sam se čak i jesti banane iz istoga razloga. Katolicizam tate i mame pomagao mi je da progledam i da se prestanem bojati. Jedan od

najljepših časova u životu bio mi je kad sam saznao da smo dobili prvoga crnog kardinala.

U časopisu »Famiglia cristiana« pročitao sam kako su se neka djeca u Italiji znala prestrašiti crne Sudanke s. *Bakite*, koja je nedavno proglašena blaženom. Došavši u Italiju kao ropkinja iz Afrike, obratila se i pokrstila te postala redovnica, koja je »snopove zlatne svjetlosti« svoje karitativne djelatnosti prosipala svima koje je susretala. Kad bi je se djeca zbog njezine crne boje kože prestrašila, smijala se i govorila im je: »Ne boj se, zlato, opipaj me, ja sam od čokolade!« Utecimo se u zagovor crnoj »čokoladnoj« sestri iz Sudana, moleći za zemlju u kojoj je neprijatelj nedavno srušio tvornicu čokolade pred očima gladne djece koju je general *Mladić* držao kao taoce!

Mato MARČINKO

Hrvatska povijest

Teško je živjeti umiranje svog naroda

Samo grobovi svuda.
Bez križa. Bez imena. Bez znaka.
Tuđa zemlja na njima. I domovinska gruda.
Pod nogom ravnodušja tonu dublje od mraka.

Zaborav jedini gost im pali zadušnice.
Pepeo mrtvih potopile su rijeke.
Po gajevima ustrijeljene ptice.
Šute šume i vode, šute jeke.

Pokušavam plač na smrtnoj straži.
Skamenila se suza. Vjetar stao.
U kletvi jauk odjek traži.
Ne zna se gdje je koji pao.

Svugdje vješala rastu.
Uže polnoćku zvoni. Put u nepovrat vodi.
Glave se njišu na šljivi i na hrastu.
Ova nesretna zemlja bogatim plodom rodi.

Pred vratima budni noćnici bdiju,
slobodu nude na pladnju bajuneta.
Za nož i za jaram djeca zriju.
Raselili smo sebe po zakutcima svijeta.

Mrtvac do mrtvaca. Rešetka do rešetke.
Koljena uzdrhtala bršljan lanaca steže.
Upleten posrće čovjek u blatu jetke spletke,
ježevi straha u žilama se ježe.

Proklinjem: Bože, ostavljaš nas same
pod olujnim nebom na tući bez krova
dok vjernici tvoji u tamniku čame,
poricatelju daješ sjeme blagoslova.

Hrvatska je vrt i perivoj pun ruža:
obezglavljene glave po drveću vise.
Slijepci kolo vode, prosjak ruku pruža,
krvlju i znojem tmurni oblak kisne.

Sve jame same. Jama do jame.
Krvnik spomenik gradi od lubanja i kosti.
Pokornost savija vrat, grbi rame.
U vlastitoj kući prolazni smo gosti.

No prkos kao plima
iznova uvijek na pučinu brodove nosi.
Okovani ledom, smrznuti od zimâ,
na blagotvornoj budimo se rosi.

Dalekoj luci brodovi naši plove,
k sidrištu mirnu pramca izdignuta.
U njihova jedra utkali smo snove.
Uprimo vesla. Na kraju smo puta.

Objavljeno u Jubilarnom zborniku 1951–1975 »Hrvatske revije« (München-Barcelona 1976.) pod pseudonimom Horoathos Harahuvat.

Mirko Slade-Šilović

(1916–1992)

U Trogiru je 26. V. 1992. umro dugogodišnji član našeg Društva, suradnik »Danice«, »Marulića« i ostalih naših publikacija, prof. Mirko Slade Šilović. Redovito smo izmjenjivali pisma, a nekoliko dana prije njegove smrti dogovarali smo se o objavljivanju njegove nove zbirke pjesama. Bio je neumorni kulturni radnik, daroviti pjesnik i osvjedočeni katolički laik. Živio je i radio za Crkvu i Hrvatsku.

Rodio se 1916. u Splitu, a u Trogiru je živio sve do smrti u 76. godini života. Tu je djelovao kao direktor i osnivač Muzeja grada, a prije toga bio je profesor matematike na gimnaziji. Posebno se angažirao u promicanju kauze bl. Augustina Kažotića, Trogiranina koji je bio zagrebački biskup. Bio je i član Župnog pastoralnog vijeća sv. Lovre i suradnik »Glasa Koncila«. Redovito se javljao i u splitskim »Mogućnostima«. Iako se isticao kao književnik i publicist, tek pred kraj života primljen je u Društvo hrvatskih književnika. Nije to nimalo čudno jer kao katolički vjernik, koji je u kršćanskom duhu odgajao i svoju djecu i svoje učenike, nije bio baš dobro viđen od bivšega režima. Uostalom, to je tako bilo i s većinom hrvatskih katoličkih laika.

Odlikovao se plemenitošću i velikodušnošću. Većinu eksponata iz svoje privatne zbirke poklonio je Muzeju svojega grada. Pokopan je na trogirskom groblju 29. V. 1992. Sprovod je uz asistenciju drugih svećenika vodio župnik Ivo Đurđević. Od pokojnika su se oprostili J. Fiamengo i D. Geić, a glumac J. Ševo recitirao je stihove iz njegove zbirke »Kamen, vrime, sunce«. Tako smo izgubili još jednoga iz stare garde naših dalmatinskih »jeronimovaca«. Hvala mu za sve što je za nas učinio!

R. G.

Tomislav DOROTIĆ

Ne šuti srce moje...

Mirku Slade-Šiloviću

Piše mi često prijatelj stari,
u pravu temu uvijek zađe:

Postoje, pjesniče moj,
prostranstva lažne tišine,
namjerne šutnje,
za one kojima dosad bje dobro
pa sad povučeno žive,
otuđeni i sami...

Ne šuti srce moje,
pjesmom se potiho bori,
i moli, i pati –
nije nas rodila mati
za život u tami!
S Trogirom trpim koliko mogu,
u meni prognani narod plače,
sinovi Domovine ginu,
ja trajem,
zlatnu slobodu ćutim...
Čekam da svi lanci padnu
i lažnog jedinstva maske!

Slutim,
sve kraći mi puti,
patnja bje duga...
Pa ipak,
u mojoj zadnjoj pjesmi
neće bit tuga
zbog Odlaska...

Katica ČORKALO

Bez krivnje krivi

Svjedočimo danas, anno Domini 1991., 1992. povijesno vrijeme hrvatske zbilje, svi ga svjedočimo, od djeteta u kolijevci do staraca na smrti. Zgranuti nasiljem koje se događa, preispitujemo sebe i druge, povijesne i suvremene osobnosti i čimbenike. U fokusu svih naših pitanja, našeg promišljanja i spoznavanja stvarnosti, u središtu sveg našeg djelovanja stoji sukob sa Srbima, korijeni njihova neprijateljstva prema Hrvatima i svemu što je hrvatsko. Izmučeni užasnom zbiljom, frustrirani upornošću i bestijalnošću njihove mržnje, tražimo odgovore, uzroke, razloge, povode.

Napisani su teški tomovi tekstova sasvim prigodnog, ali i neprolaznog značenja i vrijednosti, stvoreni su novi sustavi tumačenja odnosa tih dvaju naroda u povijesti, filozofske teorije, religijske, sociološke i kulturološke tipizacije nas-Hrvata i njih-Srba. Čini se, ipak, da uzalud tražimo mudrost u ludosti, čovjeka u nečovjeku, smisao u besmislu, politički pragmatizam u ideološkom voluntarizmu i anarhičnosti, zrno dobra u moru zla.

Mučimo se međusobnim optužbama i samooptužbama, stavljamo na preciznu vagu svačije hrvatstvo, revaloriziramo povijesnu baštinu i umjetnička djela, optužujemo svoje velikane zbog južnoslavenske ideje i doimlje se da ih svi pantheoni koje su posazidali u Hrvatskoj, za Hrvate, ni sva druga velika djela, neće sačuvati u povijesnom pamćenju svijetla obraza, jer su u nekim davnim vremenima, dok još dvije bivše jugodržave ni na pomolu nisu bile, pisali o sveslavenskim vizijama i programima. Zaboravljamo pritom najprostiju činjenicu da nisu mogli imati baš nikakvo iskustvo življenja u takvoj jednoj državnoj tvorbi. Krivi su nam naši ilirci, Rački i Strossmayer, krive su nam brojne prošlostoljetne veličine koje su pred realnošću neslobodne Hrvatske tražile izlaze u boljitak. Krivi su nam i ovostoljetni velikani, kriv nam je Nazor što je otišao u partizane (srušismo mu spomenik!), još nam je krivlji Krleža koji je k tomu bio i »komunjara« (a nije otišao u partizane!), krivi su gotovo svi, jer nisu u svoj svojoj mudrosti i talentiranosti pronašli snage i načina – onda, da nas spase od strašnih posljedica velikosrpskog ekspanzionizma – sada. Pogođeni užasom realizacije svesrpske politike, činimo krivo svim onim Hrvatima koji su dostupnim metodama i sredstvima, u svojem vremenu, promicali ideju nacionalnog osvješćivanja i sazrijevanja.

U svojoj muci i patnji čiju količinu ni sami ne možemo opisati, a kamoli izmjeriti, podliježemo najodvratnijoj metodi komunističke dresure i discipliniranja neposlušnih – prozivanju i optužbama, traženju mrlja na svačijoj savjesti, stranputice u svačijem životu. Famoznu komunističku »kolektivnu odgovornost« premetnusmo u kolektivnu krivnju. Zapanjeni količinom zala koja nam naši neprijatelji čine, tražimo u sebi neki iskonski grijeh i skrušeno nosimo golgotski križ patnje i stradanja što nam ih namijeniše naši krvnici.

Sve će iz ovog vremena trebati iznijeti kao pouku i dragocjeno iskustvo za sva vremena. I sve će nam govoriti kako čuvati Hrvatsku, da joj ne naudimo, kako se brinuti

o svim Hrvatima kao neophodnim članovima jedinstvenog nacionalnog bića, jer prozivljući se i optužujući međusobno, sramotimo sami sebe i krnjimo svoj ugled pred licem svijeta.

Stoga je pouzdano da naraštaji koji dolaze nakon ove katarze, neće više ponavljati naše greške niti imati razumijevanja za naš osjećaj krivnje što nam je tuđin krvlju i vjerom bio nekriv i dobrodošao, a svoj rođeni onaj na kojemu smo jal hrvatski iskaljivali i neriješene račune sa samima sobom izravnavali. Naši potomci neće više nikada htjeti biti bez krivnje krivi drugom, k tome neprijateljskom narodu.

Nebrojene žrtve i tragične smrti onih koji su nam najdraži, naših najmlađih, naših sinova i unuka, iskupljuju u ovom ratu sve naše, pa i najveće krivnje, krvlju plaćaju našu stoljetnu zabludu o zajedništvu s istočnom »braćom«. Oni će napokon, bez svih naših povijesnih opterećenja, čuvati i graditi neovisnu Republiku Hrvatsku, prelijepu kakvu ju je Bog stvorio i naši preci za nas sačuvali, a bogatu toliko koliko sami, danas i sutra, pameću i radom priskrbimo i steknemo.

Ljiljana MATKOVIĆ-VLAŠIĆ

Vi koji toliko volite ljude

oprostite
što govorim o životinjama i bilju.
Nekoć gledah bezbrižne supružnike
kako živice režu i plotove dižu,
a sada vidim zabrinuto pseto
na pragu puste kuće.
Vama koji toliko brinete o ljudima
moram reći
žao mi je žaba i ukočenih pataka
na ledu nepomičnih rijeka.
Žao mi je sumraka i jutarnje svježine
koju netko nedužnima uzima.
Vidjeh žute borove,
cvjetove i leptire bez boja,
pregažene mačke i vjeverice.
Jahače u crvenom oblaku
ispod crne gljive.
Vama koji toliko volite ljude
kažem: oprostite
što za pticama plačem.

Ne mogu ti reći

(prigodom 5. obljetnice smrti)

Ne mogu ti, što me boli, reći,
crne vode što u sumrak nose,
da su sijede njene drage kose,
da od sreće kasni bol je veći.

Smiješak što je na usnama cvao,
modre oči pune neba plava,
rani cvijet, koji sam joj dao,
sve u krilu prolaznosti spava.

Uvenule oči su i grudi,
uspomena zalud me oblijeće.
Bolje, bolje neka se ne budi
što se vratit ne može i neće.

Ako nešto tješiti je može,
gorkom piću kap utjehe dati,
blagoslovi njenu starost, Bože,
neka sniva, neka manje pati.

Nek joj briga srce ne cijepa,
već radosti poznih dana pruža.
Još je, kao uvenula ruža,
tako čista, uzvišena, lijepa.

Sumrak pjesništva?

Umjetnički izraz kruna je ljudskog duha, a pjesništvo je kruna izražavanja riječima, najstariji, možemo reći iskonski oblik književnosti, iz kojega su se razvili svi drugi. Isprva su drama, pa i roman bili u stihovima, a nekoć su čak i eseje pisali u obliku pjesama. Kao da za istraživanje i izražavanje najdubljeg značenja ne samo svega što ga je okruživalo i svoje unutrašnjosti, nego i onoga što je naslućivao s onu stranu pukih stvari i pojava – iza tvarnih obzora – čovjeku nije bio dovoljan svakodnevni jezik, nego ga je za posebne, uzvišenije prilike oduvijek (čak nagonski) pokušavao pročistiti, uzdići, »posvetiti«, izražavati se posebno ritmičkim, obrednim, »čistim« jezikom, koji je poprimio osobine čaranja. Zato je pjesništvo oduvijek iskazivalo najuzvišeniji, najplemenitiji i najdublji uvid u tajnu i složenost svijeta, a i naše nutrine, postalo je njihov najbolji, najsveobuhvatniji komentar i pokušaj objašnjenja, dokaz, mjera i potvrda širine ljudske osjećajnosti – istančanosti, intenziteta, dubine, značaja i ljepote našeg bića koje se često osjeća nezadrživo potaknuto da ritmičkim, obrednim izrazom odgovori na slutnju otajstvenosti ljepote i sjaja oko sebe, štoviše, da se gotovo mistično stopi s tom ljepotom i sjajem.

Malo je vrednijih, smislenijih pregnuća od stvaralaštva, a u književnosti, pak, ne možemo pronaći ništa ljepše, skladnije ni plemenitije od kristalnog, zvučnog stiha, ali isto tako ništa vrednije truda od dijamantnog rada na pjesmi. Lijep, pravilan, sažet stih – brzojav iz vječnosti – unutar skladne cjeline prožete posebnom dinamikom i intenzitetom osjećaja, odsjaj je svemirskog sklada, ljepote i smisla postojanja, najviši izraz najdragocjenijeg i najdubljeg u čovjeku, našeg senzibiliteta, uvida i stvaralačke moći. Pjesništvo zapostavlja sve nebitno i slučajno, odbacuje slijed pukih događaja (kakve oponaša roman), pa zato samo ono može zahvatiti, odbljesnuti ljepotu i tajnu, kako ih proživljavamo u našim najdubljim trenucima. Zato su ljudi doista široka duha pjesništvo uvijek osjećali ne samo kao neophodno, nego i kao svojevrsnu svetinju, kojoj su mnogi posvećivali – čak žrtvovali – svoje živote.

Ili bolje, tako je to bilo kroz cijelu pisanu i zapamćenu povijest, sve do zadnjih desetljeća našeg stoljeća kad se, kako često slušamo, zanimanje za pjesništvo počinje naglo gasiti pod razornim naletom novog, »tehnološkog« doba i pod vladavinom raznih (zaglupljujućih) medija koji omogućuju laku, površnu, opojnu zabavu, bez potrebe umnog »naprezanja«, pa tako uništavaju misao i pustoše raznovrsne krajolike naše nutrine.

Jesu li stvari doista tako crne? Umire li danas pjesništvo, ili još gore – je li već dobrim dijelom mrtvo? Je li »napredak«, koji donosi sve veću hladnoću i ravnodušnost, uspio zalediti, pa i ugasiti najistančaniju, najdublju stranu ljudskog duha, neophodnu ako želimo zadržati širinu, oštrinu, bitnu osjećajnost i tajnovitost svog bića, sve ono bez čega uopće ne može biti potpuna čovjeka?

Često čujemo pitanje: »Tko danas još čita poeziju?«, pri čemu se naglašava to zastrašujuće hladno, pusto, bezoblično »danas«, a izdavači na autore pjesničkih zbirki

gledaju kao na neugodno otužne i beznadno izgubljene ostatke drukčijeg, zauvijek prohujalog doba, pa ih ni ne shvaćaju ozbiljno. Zbirke pjesama objavljuju se još uglavnom u vlastitim izdanjima (imućnijih) zanesenjaka.

No zar doista više nema onih koji bi razumjeli i voljeli istinsko pjesništvo, živjeli njime, zaranjali u taj unutrašnji životvorni ocean, čije dubine sadrže nagovještaj onoga od čega je i stvorena naša unutrašnjost, iz čega je naš duh proizašao?

Ako je pjesništvo mrtvo, onda je napokon zatvoren i prozor u – kako je neki sentimentalno, ali sažeto nazivaju – »dušu svijeta« (a svakako u tajnovita strujanja unutar i s onu stranu stvari), ali i prozor u naše najdublje biće koje se s tom »dušom« stapa. Je li naš najčišći i najžarči pogled napokon oslijepio? Ako je tako, nepovratno smo izgubili nešto vrlo bitno, a svijet više i nema »dušu«, dubine njegova sjaja i tajne, osunčane visine naših najistančanijih mogućnosti ugasile su se, a pjesnik, čije je srce – kako lijepo kaže Paul Valéry – »prethodnik ljudi«, uzaludan je, tek jadni anakronizam? No nisu li onda i samo to srce, duh i senzibilitet tek jadni anakronizmi?

A možda svijet nikad nije ni imao »dušu«, možda nema ni čovjekova »najdubljeg bića«, a njegova osjećajnost, morska širina, mogućnosti spoznaje i spuštanja u »bit« samo su neobična, razmjerno rijetka zastranjenja i nepotreban teret što ga na sebe natovaruju zanesenjaci. Je li i tajna iza vidljivih obzora tek sjajni mit, a većina ljudi ima pravo kad život nastoji provesti što lagodnije i udobnije, u uživanjima, ali i u pustinji sveopće ravnodušnosti? Kakav bi, u tom slučaju, bio naš osobni svijet – a i mi sami, bi li život u takvoj neiskupljivoj pustoši imao ikakvu pravu vrijednost?

Sve više govorimo o ekologiji, ali što je sa svježinom, zelenilom i listanjem u nama, s potrebom stalnog obnavljanja unutrašnjih prostranstava, koja žive kroz naš senzibilitet, a njegov je bitan dio upravo ono što nazivamo »pjesničkim osjećajem«? Što ako izgubimo tu poticajnu svježinu, ako i u nama zavlada sasušenost, zagađenje kakvo se sve više širi u prirodi? Pjesništvom čovjek izražava svoj bitni naboj, viđenje sveopće tajne, a njegovim bi gašenjem nestalo cijele naše odviše dragocjene strane, stropoštalo bi se cijelo krilo unutrašnje zgrade, koja bi zato, bez obzira na ono što bi ostalo, bila tek ruševina.

Kad bi se taj unutrašnji pogled doista beznadno zatamnio, tako da ga više ništa ne bi moglo osvijetliti, kad bismo se lišili bitne riznice duha, vrhunca izraza i stvaralaštva, mnogima bi svijet postao više-manje bezvrijedan, usprkos podrugljivog pitanja: »Tko još čita poeziju?« Istina je da mnogi za nju ni najmanje ne mare, da se bez nje sasvim lijepo može, ali biće nam onda naprosto više nije potpuno. Srećom, mnogima je pjesništvo itekako važan dio sveopćeg smisla. Doista, kakvi bi »suvremeni«, »tržišni« tijekovi mogli opravdati već i zanemarivanje, a kamo li odbacivanje čovjekova najdubljeg uvida i najvišeg izraza? Kakva bi šarena površnost medija (televizije, videa, filma) mogla zauzeti mjesto pjesništva u biću? Može li žudnja za »opipljivim«, tvarnim vrijednostima posve uništiti naš senzibilitet? Je li »suvremena žurba« tako bezglava da u njoj gubimo sebe, a nismo svjesni ne samo *koliko* smo, nego da smo uopće nešto izgubili?

Je li sve to moguće? Treba se iskreno nadati da nije. Zapravo, osim u određenim, prilično davnim razdobljima kad je bilo »u modi« praviti stihove, pjesništvo je uvijek ovisilo o malobrojnim (da kažemo »izabranim«?), posebno senzitivnim i upravo

herojski upornim ljudima, koji su uviđali »malo više od drugih«, a svoje postojanje nisu mogli zamisliti bez čarobnog intenziteta i »svemirske« glazbe pjesništva. Manje grupe predanih obožavatelja stoljećima su održavale i obnavljale reputacije pojedinih velikih pjesnika (nekad je i samo jedna utjecajna osoba bila dovoljna da svijet podsjeti na nekog velikana), pa se, samo napola u šali, kaže da je istinski dobrom pjesniku dovoljno da ga razumije i cijeni samo stotinjak ljudi, ali u svakom naraštaju. A u svakom se naraštaju doista i nađe (zbog budućnosti, ne pjesništva, nego samog našeg bića, vjerujemo da će se uvijek naći) tih »stotinjak« dubljih, čija su srca, po Valéryjevim riječima, prethodnici ljudi. Neuništivost se pjesništva i temelji na golemoj, neugasivoj ljubavi i gotovo nevjerojatnoj odanosti što ih, u nekim duhovima, ta grana ljudske djelatnosti pobuđuje kroz stoljeća, pa i tisućljeća.

Neosporna je činjenica da dosad ništa nije moglo uništiti pjesništvo, jednu od najdubljih potreba srca. Valéry, primjerice, spominje davne redovnike koji su, gledajući kako se svijet oko njih i poznata im civilizacija ruše pod naletima barbara, vjerovali da je došao Sudnji dan, a ipak su nepokolebljivo, s fatalističkom smirenošću ispisivali svoje metrički pravilne stihove ni za koga, jer bilo je to jedino što su znali, pa su se samo gradnjom tog prisnog, makar kako krhkog i u toj prilici besmislenog sklada, mogli suprotstaviti okolnom krvavom kaosu. Bilo je pjesnika koji su tako postupali i u vrijeme Atile.

Mnogima je posve neshvatljiva takva upornost građenja sklada udaljenog od svih izvanjskih previranja, ali možda je »prežvakavanje« (kako kaže Valéry) pravilnih, uzvišenih stihova u poludjelim vremenima ratova, najezdi i užasa, daleko manje apsurdno i besmisleno nego što se na prvi pogled čini, jer moglo bi se shvatiti i kao svijetli, važan znak prevlasti i junačkog otpora ljudskog duha i kulture kaotičnom divljaštvu i zvjerskom primitivizmu. Možda se pobjede duha i kulture mogu ubrojiti među najveće, jer narodi ovise o svojoj kulturi, po kojoj se najviše i poznaju. Jezik je, primjerice, u samom središtu bića jednog naroda, a jezik živi, iskazuje se i potvrđuje prvenstveno kroz ljepotu, sklad, zvučnost i značaj pisane riječi, pa je umjetnost, u ovom slučaju književnost, bitan dio onoga po čemu svaki narod uopće živi. Redovnici o kojima govori Valéry, samo su naizgled besmisleno ispisivali svoje pjesme usred sveopćih užasa, jer time što su, usprkos svemu, ustrajali u ljepoti i skladu, zapravo su pobijedili – Crkva nije nestala u vatri, nego je, naprotiv, iz kaosa izašla kao najjača duhovna sila, koja je izgradila zapadni svijet.

(Nemojmo zato koriti one pjesnike – »zanesenjake« koji i danas, u ratom opustošenoj, patničkoj Hrvatskoj, negdje »u kutu« ispisuju stihove na konačno slobodnom hrvatskom jeziku. Nije nimalo loše, tvrdi Valéry, da postoje ljudi koji ni u kakvim okolnostima ne prestaju razmišljati o jednoj rimi, ili o mjestu jednog zareza i koji su tome spremni podrediti sve, pa i žrtvovati svoj život.)

Zbog svega što smo rekli, nadamo se da će pjesništvo uvijek postojati, jer je prijeko potrebno, a i previše ustrajno, zaokupljajuće, ukorijenjeno u dubinama bića, impregnirano ljubavlju i odbljescima biti.

Pogledajmo, primjerice, samo jedno raskošno drvo na livadi, okupano vedrinom, tu samodovoljnu, čistu, ustrajnu snagu iz čijeg smo veličanstvenog sjaja isključeni s našim tjeskobama, nesigurnošću, krhkošću, fragmentarnošću i proturječnošću pos-

tojanja – osim kroz (»pjesnički«) osjećaj i slutnju sveopće povezanosti u tajni. Ako ta objedinjujuća tajna – čiji je pjesništvo bogato izvezeni plašt – za nas ne postoji, onda smo sami, posve odijeljeni od svega i zapravo uzaludni.

Sumrak pjesništva bio bi sumrak dubina i beskrajne složenosti našeg bića, tajne *u* svemu i *s one strane* svega što nas okružuje, bio bi to sumrak najplemenitije čovjekove mogućnosti i moći.

Mladen JURČIĆ

Zbirka pjesama

Ovo ovdje znači: previše se čvrste stijene odronilo
no nalog mora postojano iskri
nasuprot ranama odrona.
A to: da je ljubav ipak
krv u žilama svijeta.
(Vidi kako se na klisuri diže
mrka tvrđava tog »ipak«,
kako se svjetlost ujutro
uporno vraća na bedeme.)

I o stablu: da živi i jest
samo što lista i plod suprotstavi
tišini pustinje.
To: da pravi su pokret
tek stvaranje i rast.

I o izgubljenom vinu bliskosti nad voćnjacima,
o svemu što se vinulo u sazviježđa sjećanja
i zasjalo noćima gubitka.

No evo i brižno pohranjene
košarice djetinjstva,
pune vedrine, obala i doma.
Ondje – čeznutljivo grmlje igara,
lire nerazdijeljenih vrtova,
tu – prijestolje bliskosti
i davno prije samoće
vijenac poslijepodneva procvalih
kroz zamah livada...

A onda, gledaj, krajolik se naglo mrači,
čuj tutanj leda iz daljine,
već se valjaju glečeri,
ali melodično za te –
pa i sam fijuk kroz jezu pustare
skladan je za koncertne dvorane srca.
I to je temeljito prosanjani kraj,
tu svaka sleđena suza i krik
nalaze svoje mjesto, značenje i zavjet.

Gledaj kako se širi zemlja
za nas drukčije, pripadne sada,
od nas samih oduvijek baš tako namjeravane,
pod nebom tog drugog jezika,
gdje žrtva čistog ljudskog glasa
blaži tisućljeća.
Pogledaj krunu obzora od neizrecivog,
prisne šume od najčistijeg u biću,
a sela pod planinama težnji
tek najdraži nastanjuju.
Pravo ti srce od ostvarenog mita
već sluti luku nad dubinom
prema kojoj tako uporno traješ svojim najdaljim.

No odande je zbirka sve prozirnija,
sve dublje ponire srebru koje briše
granice mora i neba,
oblika, imena i vremena,
dok dalje, naposljetku – samo bjelina,
tajna, previše konačna, presjajna za nas,
no onda sve prihvatljivija, prepoznata,
gdje pjesma zamire,
ali se, naravno, začudna,
uvijek jasnija, istančanija,
do u beskraj ponovno rađa...

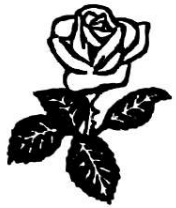

Katica ČORKALO

Spaljena knjižnica

Baš poput ljudi i ustanove i sve ljudske građevine imaju svoju sudbinu. A sve sudbine rječito govore o životu, tumače ga i opisuju. I koliko je vrijedna i sadržajna neka sudbina, toliko je zanimljiva i poučna priča o njoj, njezina poruka. Upravo stoga nesretna, spaljena Narodna knjižnica i čitaonica u Vinkovcima postaje tumačem i simbolom tog razrušenog grada u srcu Panonske nizine, a njezina slika, koja je obišla cijeli svijet, postaje najzornijom ilustracijom bestijalnosti rata u Hrvatskoj.

Knjižnica je potpuno izgorjela u noći između 16. i 17. rujna 1991., u jeku najžešćeg napada na Vinkovce; urlajuća ga je sirena najavila u ranim poslijepodnevnim satima dva dana prije, 14. rujna. Te večeri planula je Knjižnici susjedna zgrada Hrvatskog doma i požar su vatrogasci ugasili. No očigledno je bilo da je neprijatelju, jugovojsci i velikosrbima, dobro utvrđenim u jedva kilometar udaljenom četničkom uporištu u Mirkovcima, cilj bio uništenje Knjižnice, jer su po zgradi pogođenoj minobacačkom granatom koja izaziva požar, neprestano pucali iz sveg raspoloživog teškog naoružanja i tako spriječili bilo kakvu mogućnost gašenja požara. Plamen je progutao zgradu i sav inventar, rastalio ormare i police, sažgao 86.000 knjiga i 5.000 časopisa, zavičajnu knjižnicu, raritete, nenaknadive rukopise hrvatskih velikana rođenih u ovom gradu. Nestala je studijska knjižnica, pribježište studenata u ispitnim rokovima, prostori uvijek puni mladih glasova u dječjem odjelu Knjižnice, u kojem su i mirkovački đaci posuđivali knjige za čitanje i učenje.

Tako je zbrisana s lica ovog napaćenog grada ta prošlostoljetna ustanova sa svojom 116 godina starom, časnom prošlošću, ustanova u kojoj su Vinkovčani vidjeli bezbroj izložaba i književnih priredaba, slušali mnoštvo predavanja, u koju su često navraćali po knjige, a i zbog druženja i razgovora.

Nije vinkovačka knjižnica jedina stradala. Oštećene su ili razrušene mnoge knjižnice diljem domovine. Htjeli su svojim razarajućim oružjima iščupati iz tla ove lijepe zemlje i najzad iskorijeniti sve hrvatske duhovne i kreativne spomenike, sve što teži uvis i svjedoči o nama takvima kakvi smo opstali kroz dugu povijest, koja nam nije bila nimalo sklona. Htjeli su izbrisati s lica naše domovine Hrvatske sve knjižnice i crkve, znakove kulturnog i vjerskog identiteta, uništiti duh i dušu hrvatskog naroda bezočno tvrdeći da je to što je naše oduvijek, odjednom postalo njihovo. Nekoliko stoljeća uporno su i bezdušno zlorabili gostoprimstvo Hrvata domaćina, htijući biti gazde i tutori. Danas, po cijenu vlastitih stradanja, poniženja, osjećaja stida i krivnje, hrvatski Srbi morat će se zauvijek oprostiti sa svojim velikosrpskim tlapnjama, baš zato što se biće hrvatskog naroda kroz cijelu dugu, mučnu prošlost nije izgrađivalo na sili i veličini broja, nego na strpljivoj i ustrajnoj gradnji duhovnih, kulturnih i civilizacijskih vrijednosti. Stoga mi danas ne idemo u Europu neraspoznatljiva identiteta. Kroz duge vjekove upisivali smo u tu europsku povijest brojna svoja imena i djela s kojima je ta ista Europa danas takva kakva jeste. I u baštinu Svijeta upisali smo spomenike neprocjenjive vrijednosti i ljepote.

Povijest Hrvatske krvava je i teška baš zato što su je susjedi htjeli pokoriti ili barem otkinuti dijelove ravnice, mora, planina, prisvojiti njene gradove. Na zemljovidu svijeta ucrtana je u obliku »kifla«, ima »meki trbuh«, pa i oblik »zmaja«. Ovisno o osobnoj imaginaciji, može nalikovati i velikoj morskoj ptici, koja se srcolikim kljunom Istre nagnula nad vode Jadranskog mora, te polegla po obalama i otocima da ih zaštiti svojim raširenim krilima. Malo koja država u svom obliku tako plastično i simbolično očituje bit i smisao svoje povijesti; težnju za sjedinjenjem hrvatskog sjevera i juga, ravnice i mora kojemu se svojim sjevernim krakom ustremila i na njemu se raskrilila zauvijek, povezujući se njegovim širokim i otvorenim vodenim putovima s ljepotama i bogatstvima cijelog svijeta.

Ali vratimo se postradaloj vinkovačkoj knjižnici, sažimljući u nekoliko crta njenu povijest. Utemeljena je 9. kolovoza 1875. pod imenom Vinkovačka čitaonica, u tijeku rastakanja vojnokrajišnih uredaba i načela, da bi poticala jačanje nacionalne svijesti i bila zrcalom kulturnog identiteta grada koji je napokon dočekao njezino ustanovljenje, gotovo s polustoljetnim zakašnjenjem u usporedbi s takvim institucijama u Karlovcu, Varaždinu i Zagrebu. Prvim predsjednikom bio joj je visoki vojnokrajiški časnik Antun pl. Kurelec, utemeljila su je 33 člana među kojima su se posebice isticali ugledni javni djelatnici u Vinkovcima, prof. Martin Senekovič te braća Brašnići, profesori Mijo i Pero. Već od godine 1888. upotrebljavao se naziv Hrvatska čitaonica, no službeno je uveden tek 11. siječnja 1903. Naziv čitaonica zadržan je zbog tradicije, premda i tada djeluje kao knjižnica. Tek poslije drugog svjetskog rata objedinjuje i u nazivu oba sadržaja rada, knjižnički i čitaonički.

Sudeći po velikom odjeku nesretne sudbine ove knjižnice, te iskazanoj želji pojedinaca i ustanova u Republici Hrvatskoj kao i u inozemstvu, vinkovačka će knjižnica i čitaonica brzo obnoviti svoje djelovanje. Zahvaljujući već obećanim donacijama i marnim nastojanjima mnogih oko njezina uspostavljanja, postat će suvremeno knjiško i informacijsko središte grada na Bosutu, ustanova koja će zasigurno imati hrvatski predznak u nazivu. Neće više biti obilježena kao dosad, bezlično i neodređeno – »narodna«, »pučka«, »gradska«. Bit će vinkovačka i hrvatska i svojim će imenom biti zakonski, na međunarodnom planu, zaštićena od svih budućih tuđinskih posizanja i uništavanja. Bit će hram knjige i pisane riječi, s kompjutorima punim pohranjenih podataka i znanja, suma ljudske misli i darovitosti, okupljalište svih onih koji postupcima i djelom dobro misle i čine čovjeku i narodima. Hrvatska knjižnica i čitaonica u Vinkovcima obnovit će se poput feniksa iz praha i pepela jednog tragičnog zgarišta, na radost i ponos svojih korisnika. Svojom će usidrenošću u njihovim životima trajno opominjati i prizivati kolektivno pamćenje na ovo doba, kada je cijeli hrvatski narod bio razapet patnjom, progonjen, mučen i ubijan u svom domu, u svojoj vlastitoj, jedinoj domovini.

Tkanje

Sakupiti
stare slike
i sjećanja
u kristalnoj
jasnoći

neslomivo
smo tkanje
života
i skladni
slapovi
siline
vodopada

stoga
biti cjelovit
kao duša
rascvjetana

odrediti
vrijeme
naći dužinu
valnu
i sebe
saslušati

poći višim
ravninama
postojanja
gdje vječni
zakoni
ljepote
osojima
vladaju

Trenuci

S odjekom
unutarnjeg
trena
treperi
napet
luk

zebnja je
dosegnuta
mekim
površjem
sna
i slutnja

u viru
vjetrova
rastu
obrisi
umorne
ravni
koja
plavet dana
želi
darivati

Pjesnik se nije vratio s Bleiburga

»Hrvatska, ljubavi moja
i ovdje sam tvoj sin
i ovdje sam tvoje ime
i tvoj sjaj...«
(Zlatko Tomičić)

VINKO KOS (1914.—1945.)

U zadnjim trzajima drugog svjetskog rata očito je bilo da je Hrvatska u dubokoj agoniji izgubljene borbe za svoju državnu samostalnost. Ratni je režim zlom srećom, bolje reći, igrom sudbine bio na strani poraženih. Nije znao ili mogao preplivati na drugu stranu obale, gdje su bili pobjednici, iako je – koliko se zna – za to postojala mala slamka vjerojatnog spasa u pokušaju Mladena Lorkovića i Ante Vokića.

U tom općem kaosu ratnog ludila Hrvatska je platila težak danak u krvi. Stotine tisuća najboljih hrvatskih sinova i kćeri zaglavilo je u hrvatskom holokaustu od Karavanki do Đevđelije. Genocid koji se zove »bleiburška tragedija« strašniji je od Krbavske bitke, koju spominje starija hrvatska povijest kao najveći poraz hrvatske vojske svih vremena.

U toj nepreglednoj bujici hrvatskog »eksodusa«, koji je u svibnju 1945. krenuo prema zapadu, uz dotad neporaženu vojsku sleglo se mnoštvo civilnog pučanstva, što dobrovoljno, što pod pritiskom straha odmazde pred nadolazećim komunističkim osvajačima. Krenulo je na put i staro i mlado, i djedovi i unuci, i muško i žensko. Putovalo se kojekako: tko je mogao doći do kakvog teretnog vozila bolje je prošao, no velika većina krenula je put Slovenije pješke. Put u neizvjesnost, u nepoznatu tuđinu, s malim teretom na leđima, da bi se lakše pješačilo.

Među tom gomilom sudbina ljudi koji su napuštali svoju rodnu grudu, u tim tragičnim svibanjskim danima, bio je veliki broj hrvatskih intelektualaca raznih profesija na čelu s tadašnjim predsjednikom Matice Hrvatske, prof. Filipom Lukasom i rektorom Zagrebačkog sveučilišta, ing. Stjepanom Horvatom.

Među tom elitom hrvatskih umova piscu ovog komemorativnog članka ostala su u sjećanju trojica pjesnika kojima je smrt bila na dohvat ruke: Branko Klarić, Gabrijel Cvitan i Vinko Kos. Ta trojica nadarenih pjesnika suvremene hrvatske poezije nestala su u tom okrutnom vremenu Apokalipse, krvavog proljeća 1945. godine.

Osobito me s pjesnikom Vinkom Kosom vezalo prijateljstvo. Bili smo više nego dobri znanci. U njemu sam gledao mladog hrvatskog intelektualca kršćanske inspiracije, koji je prevodio Rilkea, Tagorea i Verlainea, te tako Hrvatsku približavao kulturnom Zapadu. No, iznad svega privlačila me njegova iskrena ljubav prema domovini, posebno prema njegovu užem zavičaju Međimurju. I taj blagi lirski pjesnik pitomih međimurskih brežuljaka (rođen u selu Vučetincu kraj Sv. Jurja na brijegu, 10. 7. 1914.), koji je studirao filozofiju i književnost na Zagrebačkom sveučilištu, morao je pasti kao goloruka žrtva mržnje i osvete ratnih pobjednika. Prema svjedočenju nekih preživjelih bjegunaca, Vinko Kos je umro od trbušnog tifusa, gonjen natrag od Bleiburga, u jednom od mnogih zarobljeničkih logora u Sloveniji. Ni za grob mu se ne zna. Pjesnikovo srce zgrčilo se u boli ne samo za izgubljenom domovinom, nego još više za svojom obitelji na zagrebačkom Kanalu, gdje je ostala supruga u blagoslovljenom stanju, a i s malim djetetom.

Hrvatska je kultura osiromašena gubitkom Vinka Kosa, koji još nije bio došao do svog vrhunca pjesničkog stvaralaštva. Ostavio je iza sebe samo dvije zbirke: »*VODOPAD*« (Zagreb, 1939.) i »*KIPAR*« (Zagreb, 1941.), koje je stručna kritika vrlo dobro ocijenila. Međutim, Vinko Kos bio je prihvaćen i kao pjesnik mladeži, pa je u doba rata izdao malu zbirku dječjih pjesama pod naslovom »*ZLATNA JABUKA*« (Zagreb, 1942.) i pripovjetku »*DIVLJI DJEČAK*« (Zagreb, 1943.). U Kanadi je izašlo emigrantsko posmrtno izdanje druge Kosove dječje zbirke »*ZLATNI ORASI*« (Toronto, 1967.), koje je ostalo sačuvano u rukopisu i posvećeno uglednoj zagrebačkoj obitelji dra. Ćirila Brajše.

Vinko Kos počeo je već u gimnazijskim klupama objavljivati svoje pjesme. Njegova prva pjesma tiskana je u varaždinskom časopisu »HRVATSKO JEDINSTVO«. Surađivao je u gotovo svim hrvatskim književnim publikacijama i revijama između dva rata (»LUČ«, »OBITELJ«, »HRVATSKA SMOTRA«, »HRVATSKA PROSVJETA«, »MATICA HRVATSKA«, »PLAVA REVIJA«). U zbirci »LIRIKA HRVATSKIH SVEUČILIŠTARACA« (Zagreb, 1939.) uvršteno je osam Kosovih pjesama.

Nedovršena je pjesnička simfonija Vinka Kosa prekinuta, nasilno, kad se oluja mržnje i osvetničke strasti sručila na njegovu domovinu. Ne, Vinko Kos nije nikada stigao na svoj cilj. Nije mu bilo dopušteno da osjeti čari zapadno-europske kulture i slobode za kojom je toliko čeznuo.

Još jedan pjesnik nije se vratio s Bleiburga...

Mladen JURČIĆ

Svijet

U svemiru moćan, o pogleda niti
našega tek visiš, tkaš u beskraj staze;
tek ponekad iskre nepoznate biti
iz bolnih visina u srce nam slaze.

Vladimir BAŽANT

Kuća na rubu

Anđelki Bažant

IV

Kako je tužno more u jesen
I prazan pijesak morskih obala
Sunce nisko nad mlakim kamenom
Od žarkog ljeta tek trag stopala

Ljepotica se ljetos šetala
I slučajno me takla ramenom
Od toga su ove mrtve školjke
Još pomalo žive od topline

Jer to je život tuda prošao
Ljeto za ljetom, zime, jeseni
Sada nas more nosi na kolodvor

U vlakove što tutnje kotlinom
Ispod kula i tvrdih zidina
S pukotinama punim mjesečine

Rajmund KUPAREO

Bilješke o umjetnosti, umjetnicima i umijeću

1. Tko je vrhovni arbitar, mjerodavna osoba čijem bi se sudu morali svi pokoravati kad je riječ o vrijednosti nekog umjetničkog djela? Netko će reći da su to institucije (ustanove, zaklade, udruženja). Mnogi misle da je netko postao »besmrtan« ako su njegova djela primljena u muzeje, galerije, pinakoteke; ako je ušao u akademije, antologije, dobio svjetske ili nacionalne književne nagrade. Neke osobe vrednuju pisce po broju zbirki, knjiga; druge cijene glazbenike po broju izvedenih djela ili gramofonskih ploča, itd. Vrijeme je ipak nemilosrdno prema svim institucijama. Muzeji postaju kadikad skladištem izvornih i prisvojenih djela, a kadikad vrijedna djela ostaju u posjedu osobnih, javnosti nedostupnih, zbirki. Poneki vodič muzeja (»čičerone«) čini kadikad tu ustanovu mjestom površnog shvaćanja umjetnosti. Za svog odužeg boravka u Madridu znao sam satima promatrati u muzeju »El Prado« ondje izložena djela, napose Velásqueza, i slušati »vodiče« kako pričaju anegdote o osobama na njegovim platnima, a da ni riječi ne bi rekli o vrijednosti samoga djela. Nisu ni slutili da boja postaje životom, a svjetlo ne toliko sredstvom osvjetljenja koliko svrhom i vrijednošću u sebi. Ne spominjem ovdje porazne ideološke kriterije po kojima je bila prosuđivana, i još se prosuđuje, umjetnost. Ne mislim pri tomu samo na političke ideologije, nego i na one vjerskog, moralnog ili nacionalnog obilježja. Umjetnost je vrijednost u sebi. Kadikad i sami umjetnici unose zabune u ocjenu nekog djela ili pokreta. Da ne spominjem stare rasprave o »većoj« vrijednosti kiparstva ili slikarstva, boje ili crteža, osvrnut ću se na jedan svoj susret s Ivanom Meštrovićem. Kad sam ga upozorio da poznati likovni kritičar i povjesničar umjetnosti Herbert Read u svojoj knjizi »The Art of Sculpture« uopće ne spominje njegovo ime, on se začas zamislio, a onda mi reče: »Taj me je gospodin, još dok sam bio u Syracusi, posjetio i zapitao što mislim o njegovom prijatelju kiparu Henryu Mooreu, a ja sam mu kazao: Englezi su staložen i pametan svijet, ali kad jedan Englez izgubi razum, on postane Henry Moore. Eto, to vam je razlog zašto nisam ušao u njegovu knjigu«. Meštrović, poklonik »klasičnih«, »punih«, »pozitivnih« obujmova, nije se mogao pomiriti s pojavom »praznih«, »negativnih« volumena novijeg kiparstva koje naglašava šupljine, oblikujući nove forme iznutra. Moore buši svoje obujmove, a stijene tih šupljina stvaraju tamno-svijetle tipove koji sugeriraju kiparske oblike.

Nisu sva djela, izložena u muzejima, jednake vrijednosti, pa čak ni djela velikih, opće poznatih slikara i kipara. To vrijedi i za djela proslavljenih pisaca i pjesnika. Ustanove, pa i one najvišeg stupnja, nisu i ne mogu biti vrhovnim sucima vrijednosti nekog djela. Umjetnost, posebna ljudska vrijednost, plod je stvaralačkog duha, a svako je stvaranje neizreciva tajna. Umjetnik ne izražava samo svoj unutarnji svijet; u njegovu se djelu ogleda život i vrijeme u kojemu stvara. Zacijelo Giacometti, Picasso, Chagall – da spomenemo samo neke – ne bi odgovarali mentalitetu renesanse. Ni Piero della Francesca, ranorenesansni slikar, nije bio shvaćen od svoje okoline, a kamo li bi spomenuti umjetnici. Kad mislimo da smo shvatili neko djelo, više je onoga što

ostavljamo nego što usvajamo. Umjetničko djelo slično je sakrivenu blagu: svatko se više obogaćuje, što više istražuje. To se najbolje vidi u dramskih redatelja. Dramska je režija uvijek nešto novo; nikad ne završava. Veliki su redatelji mogli isto djelo više puta stavljati na daske i svaki put nalaziti novi ushit. I svaki bi od njih drukčije režirao Hamleta, ne iznevjerujući Shakespearea. Možemo reći da je svaka predstava nova režija istog djela. To vrijedi i za svaku novu izvedbu neke simfonije, čitanje nekog romana, pjesme, gledanje nekog filma. Znači li to da je umjetnička kritika uzaludan posao? Kritičar je vodič u tajne umjetničkih ostvarenja. On je, u prvom redu, pedagog, odgojitelj. Njegova je zadaća da upozori na nedostatke, izražajne i tehničke, a ne da nametne svoje shvaćanje ili svoju »reintuiciju« djela.

2. Da li se djelo mora vrednovati samo u sebi, bez odnosa na umjetnika? T.S. Eliot (1888-1965), pjesnik, esejist, dramaturg, dao je povod struji »New Criticism« (Wimsatt, Beardsley itd.), koja naglašava impersonalnost, potpunu formalnu i semantičku autonomiju umjetnosti; njezinu neovisnost od stvaraoca i bilo kakvog izvanjskog čimbenika. Tu impersonalnost dovodi do krajnjih granica dekonstrukcija, koja naglašava potpunu misaonu i izražajnu neodređenost djela. Umjetničko je djelo vrijednost u sebi. Može se vrednovati bez odnosa na stvaraoca. Ipak poznavanje umjetnikova života, načina i uvjeta u kojima je stvarao, može nam pomoći da lakše uđemo u tajnu njegova djela. Mjesto impersonalnosti mislim da je bolje govoriti o apersonalnosti umjetnosti. Slovo »a« je »alfa privativum«, a ne »alfa negativum«: ne niječe autora, nego ne vodi brigu o njemu. Zato kažemo da je umjetnost amoralna (ne imoralna), areligiozna, itd. Znanost je također amoralna. I umjetnost i znanost mogu biti izrabljivane u nečasne svrhe, ali to nije njihova krivnja. Dok govorimo o apersonalnosti umjetnosti ne niječemo njezina stvaraoca ni njegove patnje u stvaranju. Naprosto, ne obaziremo se na to. Tu zadaću vrše životopisci: biografi i autobiografi. A tih ima podosta. Postoji razlika između razvojnih faza u stvaranju nekog umjetnika i njegovih životnih razdoblja. Kadikad neko »mladenačko« djelo zapanjuje svojom zrelošću i inventivnošću. To je najbolji dokaz da se životni autorov put ne smije poistovjetiti s njegovim stvaralačkim razdobljima.

Umjetnost je stvaranje, nije »mimesis«, imitacija. A taj čin mora početi već od samog autora. Njegova umjetnost ne smije biti otisak njegovih vlastitih osjećaja. Oni moraju biti transcendirani, uzdignuti u sferu univerzalnosti (»ideje«). Umjetnost nosi u sebi obilježje bezvremenosti (atemporalnosti), ali to nije isto što i vječnost, jer se umjetnost ne može zamisliti bez vremenskog, tvarnog ruha koje se mijenja od razdoblja do razdoblja.

3. »Mouseion«, hram muza. U jednom hramu iskazivalo se štovanje svim muzama i tako se ukazivalo na jedinstvo umjetnosti. Danas, nažalost, ima svakovrsnih muzeja, koji s umjetnošću nemaju veze. Da li u muzej umjetnosti spadaju proizvodi nekog stroja, »ready-made objects«? Ako je umjetnost posebna ljudska vrijednost, takvi predmeti tamo ne spadaju. Odabirući obične, masovno proizvedene predmete, htjelo se uništiti jedinstvenost umjetničkog djela. Srednjovjekovni majstor nije mogao proizvoditi u serijama predmete kao što to čini suvremeni majstor, koji raspolaže mnogobrojnim tehničkim pomagalima. Zato je svaki pojedini proizvod srednjovjekovnog majstora bio izvoran, nositelj čovječje individualnosti. Stoga srednjovjekov-

ni pojam umjetnosti podjednako obuhvaća umjetnost i obrt, umjetnine i rukotvorine. Umjetnost i obrt imaju zajedničku crtu: zanatstvo. Ali ono ih ne uzdiže na istu razinu vrijednosti. Svaki umjetnik mora biti dobar zanatlija (artifex opifici additus) ali nije svaki zanatlija ujedno i dobar umjetnik. Kamenorezac ne mora biti kipar, ni bojadisar slikar, a ni izvrstan stihotvorac pjesnik. Ipak je, kadikad, teško povući granicu između umjetnosti i umijeća. To uvida i Tin Ujević kad kaže: »Kakva je privrženost uz formu, te što dijeli umjetnost od vještine, od umjetnog obrta? Ne mogu li umjetnosti, još jedanput da se povežu uz historijat cehova i zanata? Ne može li ljudski duh da presječe te božanske, metafizičke čvorove?« (Sabrana djela, izd. Znanje, Zagreb, 1963., sv. VI., str. 389). I nastavlja: »U druga vremena, umjetnost se nije dijelila od radionica; ona je poštivala tehniku, a umjetnici su bili radnici, te su išli za duhom vremena ili bolje razvojem sredstava proizvodnje. Ko će, ama ko će razgraničiti između umjetnosti i umjetnog obrta?« (ib. str. 391). Ujević nije bio teoretičar umjetnosti, iako je o njoj izrekao mnogo izvornih misli. Umjetnost ima svrhu u sebi. Ne služi izravno za nešto ili za nekoga. Proizvodi obrta, pa bili i najpreciznije izvedeni, određeni su za nešto: za praktičnu svrhu, za uporabu.[1]

4. Mašina, plod obrazovana tehničara, zamijenila je obrtnika i njegovu izvornu djelatnost. Jedan čileanski kritičar umjetnosti ispričao mi je slučaj likovnog »stvaranja« u tvornici automobila, negdje u Italiji. Neki je nadobudni »umjetnik« davao upute i naloge radniku koji je upravljao strojem za zbijanje olupina napuštenog automobila. Kad je smatrao da je automobil dobio oblike koje je on želio, zaustavio je stroj, naredio da se prignječena masa izvuče i postavi na nekakvo podnožje kao spomenik. Tumačio je novostvorene volumene i čudio se što nitko nije bio oduševljen njegovim djelom... »Sve je umjetnost«, govorio je pobjedonosno.

Najprije se počelo davati umjetničku vrijednost predmetu u prirodi (»objet trouvé«), a zatim tvorničkom proizvodu (»ready-made object«) da bi se poništila granica između umjetnosti i ostalih predmeta u prirodi i obrtu. A zatim se pojavila umjetnost bez određenog sadržaja, kao muzički ili kazališni »happening«, temeljen na improvizaciji, iznenađenju, šokiranju (preziranju običnih, ustaljenih formi stvaranja i ponašanja) imitirajući na neki način srednjovjekovnu »commedia dell'arte«, ali koja je imala svoja utvrđena tipizirana lica. Muzički »impromptu« (Schuberta, Chopina) nije nikakva šokantna, bezoblična improvizacija.

5. Poslije »smrti Boga« i »smrti čovjeka« stigosmo i do »smrti umjetnika«. Do sada je umjetnik stvarao iz unutrašnje potrebe, sad priroda i mašina »stvaraju« umjesto njega. Čak i »grafičke umjetnosti«, koje donekle ovise o stroju, imaju svoje općeprihvaćene zakone koji dopuštaju tek određeni broj otisaka. Izvornost mora biti sačuvana. Nakane, pa i one najuzvišenijeg obilježja, ne smiju prevagnuti nad spontanošću stvaranja. Ili kako kaže Tin Ujević: »Umjetnička djela ne trebaju imati tendenciju pred sobom, pošto je ona nose već u sebi. Umjetnik je svoju trenutnu potrebu za očitovanjem iskalio onog trenutka kad je napisao djelo. Ako se uvaži da umjetnik, a pogotovo pjesnik, ima i svoj posebni jezik, suština njegova poimanja o

1. Vidi moj ogled: »Neka zapažanja Tina Ujevića o ljepoti i umjetnosti«, u HR. Zagreb, 1991, br. 2–3.

životu i tendenciji bit će unaprijed vrlo jasna. Umjetnik će se truditi da ... život bude osvojen od umjetnosti«. (Sabrana djela, sv. IX, str. 148).

Sve te moderne tendencije umjetničkog »stvaranja« na pružaju gledatelju ili slušatelju onaj estetski užitak o kojemu smo pisali u »Maruliću« (1990., 1, str. 35–36), a koji se razlikuje od svih drugih: psihofizičkih, umnih pa i čisto duhovnih. Ujević i u tom pogledu ispravno kaže: »Stvaranje ima užitak (nasladu) kao posljedicu, ne kao cilj« (ib. str. 191). Mislim da je Tin Ujević dao nemali prilog hrvatskoj estetici, pak mi je čudno da mu neumorni istražitelj hrvatske estetičke baštine, prof. Zlatko Posavec, nije posvetio više pažnje u svojoj knjizi »Novija hrvatska estetika« (studije i eseji), Zagreb, 1991.

Mirko VALIDŽIĆ

Znamenje suza

Suza je biser što na oku cvjeta,
kristalno čista kô izvorčić gorski,
oslađena nevinošću šutljivo se skliže
i priča o tajni gorkosti i sreće;
u biću njenom skrivena je plahost,
otvara njedra za tugu i radost.

Prečesto gorka niz obraze curka,
ponekad zbog sreće odiše milinom,
dvostruko značenje u svom krilu skriva,
dvoznačno znamenje otkriva širinom,
očituje žalost, sjetu, bol i veselje,
zbratimljuje patnje i iznenađenje.

Dok na licu žari ili cvjeta sretna,
u dvojakom dahu gorka ili slatka,
oklizne se često u nepovrat sivu
i izgubi privid svoga sjaja glatka,
nestane kô rosa što ujutro svene:
odcvjetala suza čežnjom čeka mene.

Tomislav DOROTIĆ

Sve što mi osta...

Moj dom

Moj dom razoriše.
Ostade mi samo sunce
i ljubav.

Da nije ljubavi,
morao bih umrijeti.

Sve što mi osta

Pastirica si bila,
čuvarica stada u planini,
moje jedine ljubavi zanos.

Na povratku iz tuđine
nađoh ležaj tvoj
na pašnjaku kraj jezera,
kraj jezera u planini,
ma tebe ja ne nađoh,
košuto moja,
jer kasno sam došao
i suviše daleko sam pošao,
pastirice moja,
tiha...

Sad nema te više
i sve što mi osta
koliba je tuge.

Ni vukovi ne dolaze
otkako samujem,
otkako bolujem
bez snova.

U kamenu zapis

Pod kamenom ratnik spava,
mrtva glava –
sudbina junaka.

Nije stig'o
gnijezdo da savije,
nisu dragu milovale dugo
nesputane ruke dvije.

Pod kamenom leži jelen,
hladan, miran,
zemlji viran
pade,
al' preletje Rijeku ptica.

Pod kamenom ratnik spava,
za slobodu život dade.

Iz kamena
živa voda toči,
isplakala za njim
draga svoje oči...

Epitaf

Sad u travama rastem
na suncu i kiši,
zelenim se
i žutim.

Šutim,
prijatelju moj,
nebu okrenuh lice,
slušam: pjevaju rajske ptice.

Katarina i Marijan CIPRA

Ivanov Logos

U početku bijaše Riječ,
i Riječ bijaše kod Boga –
i Riječ bijaše Bog.
.....
I Riječ tijelom postala
i nastanila se među nama.

(Iz Proslova Ivanova evanđelja)

Na istočnim obalama Egejskog mora, u maloazijskom drevnom gradu Efezu, gore na brdu Ala Dagh – 443 metra iznad mora – i danas se namjernicima pokazuje kuća u kojoj su, u što teolozi ni danas ne sumnjaju, u tihoj povučenosti živjeli apostol Ivan i Marija, majka Isusova. Stare temelje, koji se nalaze ispod sadašnjih nadgradnji, ispitalo se najmodernijim metodama računanja vremena, te ih se datiralo na prvo stoljeće poslije Krista.

Kako je poznato iz evanđelja, jedna od posljednjih riječi Isusovih na križu bila je: »Ženo, to je tvoj sin« – a zatim je rekao mladiću: »To je tvoja majka«. I od tog časa mladić uzme nju sa sobom među svoje.

Tako govori u svom Evanđelju sam apostol Ivan. I nastavlja: »Poslije toga Isus, svjestan da je već sve svršeno, reče da bi se ispunilo Pismo: »Žedan sam«. Kad uze ocat reče: »Svršeno je«, te nakloni glavu i – predade duh.

Onaj koji ovo vidje svjedoči – njegovo je svjedočanstvo istinito, i on zna da govori pravo – da i vi trajno vjerujete.«

Drugi evanđelisti, sinoptičari – Matej, Luka i Marko – nemaju istog izvješća o Isusovoj smrti, pa se tako Ivanov izvještaj, kao i cjelokupno evanđelje, izdvaja i riječju i stilom i duhom od ostala tri – baš kao što se i osoba Ivanova gubi u pričama svetačkih legendi, napose *Legende auree* i tako zvanih *Akata Ivanovih*, dok za ostala tri sinoptičara pouzdano znamo, tko su bili: Matej carinik, Luka liječnik, a Marko, učenik Petrov i pratitelj svetog Pavla. Tko je, međutim, bio Ivan, kome se pripisuje četvrto evanđelje, tri pisma-poslanice, te napokon velebno Otkrivenje – Apokalipsa – jedva da možemo nagađati. Tko je dakle Ivan i kako shvatiti riječ i duh njegovog teksta, njegov Logos, zadaća je koju nam valja pokušati barem malo osvijetliti u ovom ogledu.

Dok drugi evanđelisti pričaju povijest Isusova boravka na zemlji, njegovo podrijetlo, rođenje i trogodišnje ispunjenje njegova poslanja u svijet, koje započinje krštenjem po Ivanu Krstitelju na Jordanu, a završava smrću na golgotskom križu, Ivan ne priča, ili barem ne priča u prvom redu povijest Isusovu – on svjedoči, kako navedosmo, za *istinu* Isusa Krista, svjedoči pravo, jer on vidje tu istinu i to više očima duhovnim, nego tjelesnim. Zato se tako često govori o četvrtom evanđelju kao o »duhovnom«, o »mističkom«, sve tamo od otaca Origena i Klementa Aleksandrijskog do filozofa i teologa njemačkog idealizma.

Origen je rekao, na primjer: Najuzvišenija od svih svetih spisa jesu evanđelja, a najuzvišenije od evanđelja je ono Ivanovo. A Fichte će 16 stoljeća kasnije reći: Samo s Ivanom može se filozof susresti, jer on jedini ima štovanja za duh i um i poziva se na dokaz, koji filozof jedino smatra valjanim: onaj unutrašnji. Schelling u svojoj grandiozno zamišljenoj, a samo krnje izvedenoj, filozofiji mitologije i objave spekulira o Ivanovu poslanju u okviru kršćanske Objave: »Petar je više apostol Oca, on prodire najdublje u prošlost, Pavao je zapravo apostol Sina, Ivan, naprotiv, jest istinski apostol Duha Svetoga. Ivan je apostol buduće, istom uistinu sveopće crkve. Ivan je ljubljeni učenik Gospodinov i funkcija ovog apostola počinje s ponovnim dolaskom Gospodina, dakle s posljednjim razdobljem crkve. Jer: »One koje Bog ljubi, njima daje službu dovršetka.«

Ovo, naravno, ne znači da Ivan pripada isključivo budućnosti, a drugi apostoli prošlosti. Jer upravo Ivan svoje evanđelje započinje onim »vječno prošlim«, samim prapočetkom sviju stvari, onim, koji upravo zato jer je vječno prošli bitak može u budućnosti biti i vječita svrha i kraj svekolikog bivanja. Ovaj vječno prapočelni princip, koji uvijek ostaje i po kome je stvoreno sve što je stvoreno, bez kojeg ništa nije stvoreno – naziva onda Ivan LOGOSOM.

Logos je, naravno, stara grčka riječ. Ona znači puno toga, ali jedanput, prije Ivana, u već spomenutom gradu Efezu, za efeškog mudraca predsokratovca Heraklita, ona je bila ključna i temeljna riječ njegove filozofije. Za Heraklita, doduše, svijet ovaj nije stvorio niti jedan bog, niti čovjek, nego je vatra vječno živa, koja se s mjerom pali i s mjerom gasi. Svemir ovaj u stalnoj je promjeni i preokretanju iz suprotnosti u suprotnost. Dvaput ne možeš u istu rijeku stupiti, jer voda dolazi i odlazi. I sve teče i nigdje nema ostanka. Pa ipak, nad svom tom promjenom i tijekom kraljuje logos – starocrkvenoslavenski »slovo«, a u današnjem jeziku »riječ«, »zakon«, »mjera«, »usud«, »nužnost«, Logos je ono *jedno* i jedino mudro i sâmo se pored sve mijene i tijeka ipak jedino ne mijenja i ostaje (ménei) uvijek isto i samo sebi istovjetno. Ono sabire u jedno – »ako slušate, ne mene, nego logos, morat ćete reći da je sve – jedno«, sve mnoštvo i promjene i ne da ničemu da prekrši ili prevrši njegovu mjeru ili zakon. Tako je svijet ovaj kružno gibanje po logosu i s logosom, od vatre iz koje nastaje, preko uzduha, vode i zemlje, sve do konačnog požara, u kojem apokaliptički biva progutan i iščezava sve do novog eona. I duša je ljudska prožeta logosom, jer tako dubok logos ima, da granicama duše nikada ne možeš doći kraju, budući da se ona korijeni u samom izvoru svih stvari – u logosu samom.

Tko može isključiti mogućnost, reći će oni učeni, da apostol Ivan, makar koliko njegova inspiracija bila iskonski kršćanska i duhovna, jer on je očito onaj Isusov učenik kojega je Gospodin posebno ljubio, nije imao uvida u knjigu efeškog mudraca, što ju je Heraklit bio pohranio u hramu velike Artemide Efeške? Tko može biti siguran, da Ivan, za razliku od drugih apostola, nije bio verziran u ondašnjim oblicima života židovske, grčke i helenističke civilizacije? Jer, kako bismo inače objasnili sve one jezičke i stilske osobine Ivanovih tekstova, koje ga toliko izdvajaju od ostalih izvješća novozavjetnih pisaca. Ako je, međutim, Ivan bio tako izobražen u kulturnim tečevinama svoga vremena, onda se i po svom rodu, zanimanju i podrijetlu morao razlikovati od ostalih apostola, koji su mahom bili iz srednjih ili priprostih slojeva židovskog stanovništva. No za čovjeka iskustvene vjere Ivanov apostolat je temeljno

znanje srca, a slijedi iz njegove djevičanske naravi čovjeka koja je dar Božji, jer samo se tako mogla očitovati najviša mudrost za svjedočanstvo istine.

U Ivanovom Evanđelju postoji parabola o Isusu i bogatom mladiću. »Što da učinim, jer sve sam već učinio što stoji po Pismu, da zadobijem kraljevstvo nebesko?« – pita bogati mladić Isusa. »Podaj sve siromasima i prodaj, te pođi sa mnom« odgovor je Kristov. Ali mladić nije to mogao poslušati, te tužan otide. – Tko zna nije li taj mladić kasnije shvatio Isusovu poruku, doista razdao sve što je imao i krenuo za ljubljenim učiteljem?

Još jedna epizoda nalazi se u Ivanovu Evanđelju, koju ne spominju sinoptičari. Odmah na početku Isusova javnog djelovanja u Jeruzalemu, o blagdanu Pashe, jedan farizej, po imenu Nikodem, dođe noću Isusu, te mu reče: Rabbi, znamo da si od Boga došao kao učitelj, jer nitko ne može činiti čudesa, koja ti činiš, da Bog nije s njim. Isus mu odgovori: Zaista, zaista ti kažem: tko se odozgo (ànothen) ne rodi, taj ne može vidjeti kraljevstva Božjeg. Nikodem se tome jako začudi i zapita, kako se čovjek, već rođen, i star, može ponovno roditi. Može li po drugi put ući u utrobu majke? Odgovor Isusov upućuje na rođenje od vode i po Duhu Svetom, kao nužnom uvjetu ulaska u kraljevstvo nebesko.

Očito, Ivan je poznavao, kako svjedoči epizoda s Nikodemom, tajne misterijskih posvećenja i nije mu bilo nepoznato »ponovno rođenje« čovjekovo, od prirodnog u duhovnog čovjeka, od čovjeka pojavnosti, fenomenona, u čovjeka bivstvenosti, nooumenona. Ali ovo misterijsko posvećenje »odozgo«, od Duha i po Duhu, nije dano svakome. »Duh duše, gdje ga volja«. Ne zavisi od autonomije čovjeka, da li će biti podoban za posvećenje, nego čovjek, izabrani čovjek, biva pozvan, heteronomno, od Boga samog, od njegova Duha na misterijski i mistički preobražaj iz starog u novog čovjeka.

I napokon, ali s time u vezi, stoji i najveće Isusovo »čudo«, potanko ispričano u Ivanovu evanđelju. Na središnjem mjestu evanđelja, u 11. glavi, Ivan izvještava o uskrsnuću Lazarovu. Lazar, brat Marte i Marije, a to je troje Isus ljubio, bijaše od teške bolesti umro. Glasniku koji pozva Isusa, ovaj odgovori: »Ova bolest nije smrtonosna – već je određena za slavu Božju, da proslavi sina Božjeg«. – Zatim Isus pođe u Betaniju, gdje je Lazar već četiri dana ležao u grobu. Marta mu pođe ususret žaleći što Isus nije bio s njima, jer joj brat ne bi umro. Isus odgovori: »Uskrsnut će brat tvoj«. Marta najprije posumnja, ali kad je Isus upozori: »Ja sam uskrsnuće i život, tko vjeruje u mene ako i umre, živjet će« – Marta mu zajamči svoju čvrstu vjeru. Potom Isus krene prema grobu, gdje u plaču zatekne Lazarovu sestru Mariju i Židove koji su došli s njom. Zaplače i sam, jer je Lazara ljubio. A zatim, dogodilo se čudo, najveće čudo starog svijeta. »Oče, zahvaljujem ti što si me uslišao«, izgovori Isus, te poviče jakim glasom: »Lazare, izađi!« Pokojnik izađe i bijaše živ. – Ovo uskrsnuće jednog čovjeka od mrtvih prepunilo je čašu gnjeva Isusovih neprijatelja, te ovi odluče da Isusa ubiju.

Ivan ovdje ne govori samo o uskrsnuću jednog smrtnika, čija bolest ne bijaše »na smrt«, nego i potvrđuje vjeru u vječni život onih koji odista vjeruju. »Tko vjeruje u mene«, navodi Ivan Isusove riječi, »ako i umre, živjet će. Tko god živi i vjeruje u mene, sigurno neće nikad umrijeti«.

Život vječni – to je središnja tema oko koje kruži Ivanovo Evanđelje. Ponovno rođenje po Duhu, nevinost duše i tijela, odricanje od svega svjetovnog i nepokolebljiva vjera u Isusa kao Sina Božjeg, Mesiju, jer nitko ne poznaje Oca doli Sin i onaj kome

Sin hoće objaviti – to je ono, što čovjeku odsad pa do svršetka svijeta i poslije toga može pribaviti život vječni. Ovaj život može, međutim, biti vječit, jer je život ljudski samo dio Života koji otpočetka bijaše u Riječi, Logosu, što pak bijaše kod Boga i Bog bijaše Logos i on bijaše ujedno Svjetlo što je svijetlilo u tami i tama ga ne obuze.

Logos, Bog, Svjetlo, Život vječni, temeljne su riječi što ih izgovara Ivanovo Evanđelje. Njima započinje čuveni *Proslov* oko čijeg je prijevoda i razmijevanja uvijek bilo toliko peripetija u povijesti. Faustov monolog, na početku Goetheova životnog djela, a suvremeni čovjek još uvijek pripada tipu faustovskog, a time i tipu palog čovjeka, podložnog svim napastima i grijesima, razvija se u smislu mogućih tumačenja ovog Proslova. Pisano je: »U početku bijaše Riječ«. Faustovski, novovjeki čovjek, međutim, riječ ne može toliko cijeniti, pa misli da mora Riječ – Logos drugačije prevesti. Kao prijevodne mogućnosti nadaju mu se *smisao* te *sila*, pa i njih treba odbaciti. Na kraju Faust, utješen, prevodi: Na početku bijaše *čin*. No odmah, čim se pojavi ovakav prijevod, pojavljuje se i znameniti pudl, iz kojeg će se pojaviti Mefisto, Lucifer-Sotona. Svakako, ti suvremeni žive u stalnoj i sve većoj opasnosti da im se subjektivno nametnuti prijevodi pretvore u demonsku zamku, o kojoj onda ovisi i sva njihova opasna sudbina.

Ostanimo, dakle, pri prevođenju Logosa kao Riječi i pokušajmo se prisiliti, da barem malo razumijemo kako bi to u početku bila riječ. Riječ je očigledno ono, po čemu se čovjek razlikuje od ostalih njemu poznatih nižih bića. Riječ je zapravo u čovjeku pravi, jedini vidljivi i čujni znak *duha*, po kojemu čovjeku pripada posebno mjesto u krugu okolnih bića. U početku, dakle, bijaše Riječ i ona je zapravo sinonim za *duh*. Riječ bijaše kod Boga i Bog bijaše Riječ – Bog je imenovan kao Duh. Po njemu, po Riječi, po Duhu sve je postalo i ništa što postoji nije bez njega postalo.

U zapadnoj tradiciji – tu moramo na čas stati – od grčke filozofije sve do njemačke klasične filozofije, postoji velika nejasnoća upravo u pitanju: kako shvatiti duh? Što je uistinu *duh*? Ovaj se pojam uvriježio upravo zahvaljujući kršćanstvu i posebno Ivanovu evanđelju već u prvim vremenima otaca, u pneumatičkom razdoblju, koje je postupno blijedilo da bi se vremenom pretvorilo u veliku zagonetku, a zapravo rasplinulo u praznu apstrakciju. Kada se danas spomene duh uglavnom mislimo na originalnost ili duhovitost nekog čovjeka koji »ima duha«, ili možda na ono »duhovno u umjetnosti«, što je pak postalo istovjetno s apstraktnom umjetnošću. S duhom je oduvijek bilo, a danas u najvećoj mjeri, neprilike i nerazumijevanja. Ni mi se ovdje ne možemo upuštati u podrobnu interpretaciju pojma duha ili onog duhovnog, niti u njegovu povijest u europskoj misli.

U Riječi, u Duhu, bijaše Život – nastavlja Ivanov Proslov – i Život bijaše svjetlo ljudima. I svjetlo svijetli u tami i tama ga ne obuze. Duh, život i svjetlo temeljne su oznake Logosa po Ivanu. Svjetlo istinito, koje rasvjetljuje svakog čovjeka, dođe na ovaj svijet. Bijaše na svijetu i svijet postade po njemu, a svijet ga ne upozna. K svojima dođe, ali njegovi ga ne primiše. A svima koji ga primiše, podade moć da postanu djeca Božja.

Ivan tu govori, zapravo svjedoči za to i napisa, kako bi ukazao na »dijalektiku« skrivateljskog i otkrivateljskog u »igri« božanskog života. Iako je sve stvoreno postalo po Riječi, po Duhu, po Svjetlu, svjetlo može svijetliti, riječ može zboriti, duh može vladati – a da to ostane skriveno ljudima. Samo pojedinci, oni »koji ga primiše«, proziru ovu božansku dramu i putem svoje vjere mogu već sada postati »djeca Božja«.

Ovi pak nisu rođeni ni od krvi, ni od volje tjelesne, ni od volje muževljeve, nego – od Boga. Bog sam, Logos sam i to gdje i kad on hoće, otkriva se ljudima i kroz njihovu vjeru čini da »budu djeca Božja«. »Jer tko vjeruje u mene činit će ista čuda i još veća«, veli Krist – on koji je Riječ koja je tijelom postala i nastanila se među nama. Krist, jedinorođenac od Oca, svojim utjelovljenjem kao Isus iz Nazareta, svojim boravkom i djelovanjem među ljudima u svijetu i napokon svojom otkupiteljskom smrću i uskrsnućem na križu, zadobiva slavu, koja ostaje trajno u budućoj povijesti sve do svršetka svijeta. Zato je Ivanovo Evanđelje ujedno i posljednje i buduće evanđelje, kao što je i Isus Krist, jedini, prvi i posljednji Spasitelj čovječanstva, njegove povijesti i prirode. Zato Krist ostavlja Ivana da ostane, dok on opet ne dođe. Isus nije rekao: »Ivan neće umrijeti«, nego odgovara Petru: »Ako hoću da on ostane, dok opet ne dođem, što se to tebe tiče?« I tim riječima završava Ivan svoje Evanđelje, svoje istinito svjedočanstvo radosne vijesti.

Filozofska i teološka spekulacija kroz europsku duhovnu povijest često je koristila taj motiv Ivanova ostanka i njegova budućeg položaja za smjele historiozofske teze o tri razdoblja svijeta i kršćanstva – o razdoblju Oca, Sina i Duha Svetoga, o Starom, Novom i budućem, duhovnom Savezu čovjeka s Bogom. Od kalabreškog redovnika Joakima da Fiore i njegovog »vječnog evanđelja«, do Hegela i Schellinga, ova trijadička filozofija povijesti prenosi se kao tajna poruka povijesnog događanja i razumijevanja. Primijenjena na samo kršćanstvo i njegovu Crkvu, govori o Petrovoj, Pavlovoj i budućoj, duhovnoj, uistinu sveobuhvatnoj Crkvi Kristovoj. Rasno: riječ je o romanskom, na rimskom zakonu i vjerozakonu zasnovanom razdoblju, o germanskom na individualnom i subjektivnom principu zasnovanom razdoblju, te na razdoblju budućem, koje u sveopćoj ljubavi, bratskoj i sestrinskoj, u ljubavi »prijatelja Kristovih«, ostvaruje eon Duha Svetoga. Crkva »Filadelfije« time ispunjava obećanje i nalog Krista i Ivana: »Djeco, imajte ljubav među sobom«! Rasno bi ta epoha Duha Svetog bila onda vezana više uz slavenski princip, kako su to već spekulirali ruski sofijanci, na čelu s Vladimirom Solovjovim, štujući posebno Ivana i Majku Božju – Sofiju.

Naravno, takvu historiozofsku spekulaciju moramo uzeti uvjetno, jer sva razdoblja kršćanstva i Crkve uzajamno se prožimaju i pretapaju, kao što je i Bog Logos, sam vječno jedan i ujedno trojstven. Crkva njegova na Zemlji vidljivi je hram Božje nazočnosti u vremenu, ona je »mističko tijelo« Kristovo, gdje vjernici u najvišoj Tajni vjere mogu svakodnevno sudjelovati u činu pretvorbe kruha i vina u tijelo i krv Kristovu, a to znači sudjelovati već sada u vječnome životu. Istinski vjernik pozvan je na ovu pričesnu gozbu ljubavi jer, po Ivanu, Isus Krist izgovara na Posljednjoj večeri poruku mira i ljubavi: »Ako me tko ljubi, držat će moju riječ, moj logos, i moj će ga Otac ljubiti, k njemu ćemo doći i kod njega se nastaniti. Riječ koju slušate nije moja, već od Oca koji me posla«.

Futuralni karakter Ivanove misije naznačen je i posljednjim djelom Novog zavjeta – proročanskim i vizionarskim Otkrivenjem (Apokalipsom), koja se pripisuje istom Ivanu. Bilo bi vratolomno i krajnje iluzorno upuštati se u objašnjavanje Apokolipse – u što su se upuštale i još uvijek se upuštaju mnoge hereze i sekte. Knjiga, koju je Ivan u svom progonstvu na otoku Patmosu na koljenima pisao po diktatu samog Duha Svetoga, ostaje i dalje knjiga sa sedam pečata, sa sedam poslanica, sa sedam trublji, sa sedam čaša gnjeva, konačno s vizijom Novog Jeruzalema – gdje ništa

više neće biti prokleto i gdje će prijestolje Božje i Janjetovo biti u gradu, gdje više neće biti noći, gdje neće trebati ni svjetla od svjetiljke, ni svjetla od sunca, jer će nad njim svijetliti Gospodin Bog Svevladar zajedno s Kristom, svojim Logosom, svjetlom i životom vječnim. Ali prije toga čovječanstvu je dosuđeno mnogo zala, koje je ono samo skrivilo svojim grijesima, moralnom korupcijom svoje izvorno duhovne prirode. Samo jedan primjer navest ćemo iz Apokalipse, koji se frapantno doima u suvremenom dobu moralne i ekološke katastrofe: »I treći anđeo zatrubi. Tada pade s neba velika zvijezda koja je gorjela poput zublje; pade na trećinu rijeka i na izvore vodâ. Ime je zvijezdi Pelin. Trećina se voda pretvori u pelin i izginu mnogo ljudi od voda, jer su postale gorke«. – Kad znamo, da se »pelin« na ruskom jeziku zove »černo-bil« teško nam se oteti aktualnoj asocijaciji.

Na kraju treba naglasiti da niti u Apokalipsi, niti u kršćanskom učenju, nije riječ o nekoj sveopćoj »utopiji« – željkovanoj i ostvarivoj za sve ljude. Samo izabrani, samo oni vjerom od Boga pozvani – jer »mnogo je zvanih, ali malo izabranih« – mogu i smiju se nadati ovom vječnom životu i vječnom blaženstvu. Samo oni koji nisu za svijet i nisu od svijeta, nego ih je Bog izabrao u svijetu za sebe, moći će stupiti u ovaj »nebeski Jeruzalem«, u život vječni. Za njih, ne za svijet, moli Krist božanski Logos utjelovljen u Isusu iz Nazareta, kao prvi vrhovni svećenik svoje apostolske Crkve, koju ni »vrata paklena neće nadvladati«, onu veličanstvenu prvosvećeničku molitvu, kojom se oprašta od svojih učenika, a koja se nalazi samo u Ivanovom Evanđelju:

»Oče, došao je čas! Proslavi Sina svoga, da i Sin tvoj proslavi tebe, i da, kao što si mu dao vlast nad svim ljudima, dadne život vječni svima koje si mu dao. A ovo je vječni život: spoznati tebe, jedinog pravog Boga, i onoga koga si poslao, Isusa Krista. Ja sam tebe proslavio na zemlji, izvršivši djelo koje si mi dao da učinim. A sada, Oče, proslavi ti mene kod sebe samog slavom koju imadoh kod tebe prije nego postade svijet.

Ja sam objavio ime tvoje ljudima koje si mi dao iz svijeta. Tvoji su bili. Meni si ih dao, i držali su tvoju riječ. Sad su spoznali da je sve od tebe što god si mi dao. Jer riječi koje si dao meni dao sam njima. Oni su ih primili i doista saznali da sam od tebe izašao te vjerovali da si me ti poslao. Ja molim za njih. Ne molim za svijet, već za one koji si mi dao, jer su tvoji. Sve moje pripada tebi; sve tvoje pripada meni. Ja se u njima proslavih.

Ja više ne ostajem u svijetu. A oni ostaju u svijetu, dok ja idem k tebi. Sveti Oče, čuvaj u svome imenu one koje si mi dao, da budu jedno kao mi! Dok sam bio s njima, ja sam ih čuvao u tvome imenu koje si mi dao, i sačuvao ih, te nijedan od njih ne propade, osim sina propasti – da se ispuni Pismo. Ali sad ja idem k tebi, i ovo govorim dok sam u svijetu, da oni imadnu u sebi radost, koju ja posjedujem, u svoj punini.

Ja sam im predao riječ tvoju, i svijet ih zamrzi, jer više ne pripadaju svijetu, kao što ni ja ne pripadam svijetu. Ne molim te da ih digneš sa svijeta, već da ih očuvaš od Zloga. Oni ne pripadaju svijetu, kao što ni ja ne pripadam svijetu. Posveti ih istinom; tvoja je riječ istina. Kao što ti mene posla u svijet, i ja njih poslah u svijet. Ja sebe samog posvećujem za njih da i oni budu posvećeni istinom.

Ne molim samo za njih nego i za one, koji će po njihovoj riječi vjerovati u me, da svi budu jedno. Kao što si ti, Oče, u meni, i ja u tebi, tako neka i oni u nama budu jedno, da svijet vjeruje da si me ti poslao! Ja sam im predao slavu koju si ti meni dao,

da budu jedno, kao što smo mi jedno – ja u njima, i ti u meni – da postanu potpuno jedno, da svijet upozna da si me ti poslao, i da si njih ljubio kao što si mene ljubio.

Oče, htio bih da oni koje si mi dao budu gdje sam ja, zajedno sa mnom, da promatraju slavu koju si mi dao, jer si me ljubio prije postanka svijeta. Oče pravedni, svijet te nije upoznao, a ja sam te upoznao, i ovi su spoznali da si me ti poslao. Objavio sam im tvoje ime, i ubuduće ću ga objavljivati, da u njima trajno bude ljubav, kojom si me ljubio, i ja u njima«.

Stjepan TOMIĆ

Vapaj

Dan mi težak
i sebi sam težak
i teško sutra
i teže
i teže

I kosti bole
Ruke se krute
Vapijem odmora
ne radeći ništa

Sapeto
slijepljeno
tijelo
Duh
slabašan
skovan

Slobode vapijem
Sutra će
vele

Moje jutro
više nije moguće
sutra

Bože, daj nan mir

Mrkla nuoć.
Grubi mir.
Ni šušnja
čuti ni.
U podrumu
su svi.

»Bože, daj nan mir!« –
prošuapću matere.
Babe krunicu molu.
Dica bi hotila
zviek granuate
oli eroplana čuti.

Uoci
kolo sela na duoški
a oni ča jih ni,
kruh zarađivaju
po tujimin muorimin,
ki znua di?

Mrkla nuoć.
Grubi mir.
Ni šušnja
čuti ni.

Bože, daj nan mir!

Lumin

Svjetlost iz kamena,
iz žuljavih ruku,
svjetlost iz suza masline.

Žižak života,
svjetionik na odlasku...
svjetlost iz suza masline.

Vukovare!

Vukovare – vjesniče završetka crvenih orgija,
lastavico novog hrvatskog proljeća,

Vukovare – areno Europe – sramoto europska,
crvu savjesti Zapada,

Vukovare – čudo od grada,
uzoru u povijesti, prekretnico sretne
budućnosti,
potvrdo na dične nam pređe,

Vukovare – sretan je Dunav što uz tebe teče,

Vukovare – Sigete! Klisu! Sinju! i Nehaju!

Vukovare – paklu i raju,
jugoslavenski koncu i kraju,

Vukovare – između valcera i Ade Ciganlije,
između golubice pera i srpskih bombardera,

Vukovare – bitko nad bitkama, dokazu Božjega
bitka,

Vukovare – novovjeke katakombe,
krunice, granate i bombe,
ponovljeni Bleiburže,
bodljikava žica hrvatskih Aušvica,
pečurko dima nedavnih Hirošima,

Vukovare – brate i sestro Slunja, Kijeva, Daruvara,
Dubrovnika i Mostara...

Vukovare – vojsko nezavisne države,
grade priče krvave,

Vukovare – rano na ranjenoj Hrvatskoj,
pogrbljenoj, proslavljenoj,
junačkoj – svojoj Hrvatskoj.

Zašto je Poncije Pilat hrvatski književnik?

Za vrijeme jedne od zagrebačkih zračnih uzbuna sklonio sam se među knjige. Dok su srpski ždralovi mrčili nebo, meni je progovorio Marul:

– Gdje je krčag hrvatskoga književnika?

Srpsko crnilo prozujalo je iznad moje glave, knjige su se stresle, prašina je poskočila, ja sam blenuo.

– Marule, kakav krčag?

– Zar 1918. godine hrvatska književnost nije nabavila krčag? – odgovori mi Marul.

Eksplozija u daljini govorila je da Srbi rade ono što »umeju«. Znak prestanka zračne opasnosti označio je da je isteklo srpsko radno vrijeme. Provirio sam glavom između knjiga:

– Marule, gdje si?

Ali Marul je nestao. Pretražio sam čitavu knjižnicu i nigdje ga nije bilo. U ruci sam držao njegovu knjigu.

»Bože, jesam li to za vrijeme srpskog radnog vremena ranjen? Gdje mi je krv? Gdje je Marul? Je li mi to od krhotine? Jesam li izgubio svijest? Jesu li to halucinacije?«

Vikao sam: – Marko Maruliću, javi se!

– Što se dereš? – upozori me čuvar knjiga. – Tu si se kukavički šćućurio iza antologije suvremenog hrvatskog pjesništva koja ima tvrde korice pa misliš da će te zaštititi od srpske laži!

– Knjigopazitelju, gdje je Marul?

– Ha ha ... – nasmije se čuvar knjiga. – Pa tako se zove ova knjižnica!

Izašao sam iz knjižnice. Vani se zbrajao učinak srpskog radnog vremena. Ugledni hrvatski književnik izišao je na bunar po vodu. U ruci je držao krčag.

– Evo krčaga! – uzviknuo sam.

Književnik se prenuo: – To je moj krčag.

– Ali Marul ga traži!

– Čovječe, hitam po vodu. Vrijeme mi je.

Omaleni, bucmasti i vremešni hrvatski književnik nagnu se nad bunar i zagrabi krčagom vodu. Potom šmugnu niz ulicu. Reski zvuk sirene najavljivao je srpski prekovremeni rad. Opet se nađoh među knjigama. Čim je puklo, značilo je da su Srbi doletjeli. Dolaskom Srba nestalo je svjetla. Zavladao je mrak. Primijetio sam da se nepoznat netko ušuljao u knjižnicu.

– Je li ovo grmljavina ili su Srbi? – promuca nepoznati.

– Elementarna nepogoda jest, tko je da je – dodadoh.

– Što može čovjek na europski Veliki Petak?

– Ha ha ... – začu se Marulov smijeh.

– Marule, opet si tu! – radosno sam poskočio.

Snažna eksplozija na tren je osvijetlila knjižnicu. Ugledao sam bucmastog književnika. Šćućurio se je ispod »Zlatne knjige hrvatskog pjesništva« čvrsto stiskajući uz grudi krčag pun vode. Marula opet nije bilo. Čim se bljesak ugasio, čuo sam čuvarev glas:

– Tko je ukrao antologiju poezije?

– A tko je iz nje ukrao Boga? – opet banu Marul.

– Moj krčag! – prenu se književnik.

Začu se tresak. Pijetao zakukuriče. Srpski gavranovi mlatarali su krilima i mrčili nebo. Tutnjalo je.

– Kako u ovom ludilu ruke oprati? – upita samog sebe književnik.

– Gospodaru, da skoknem po vodu! Samo zapovjedi! – kastorski će čuvar knjiga.

Uto ponovo prasak i eksplozija. Voda se proli. Mokri književnik prozbori: – Zašto me gađaju? Ne nalazim krivnje u sebi!

Nato pijetao zakukuriče. Čuvar istrča po vodu, a Srbi ga odvedoše u nebo.

– Kamo ode čuvar? – pobuni se književnik. – Zar je ta voda na kraju svijeta?

– Ode u nebo – rekoh.

– Neba nema, pa tamo nije ni mogao otići – utješi književnik samog sebe.

Pijetao se opet oglasi.

– Prokleta kokoš! – promeškolji se književnik.

– Književniče, varate se. Ovo nije kokoš. Ovo je pijetao – usprotivih se književniku.

– Ma što ja znam što je! Neka pernata živina jest. Da mi je samo znati kako je ušla u ovu knjižnicu!

– S vama je ušla, književniče? – dodadoh.

– Ne, to nije istina. Ovdje sam ušao sâm.

– Gdje god si ti, hrvatski književniče, tu je i pijetao! – zagrmi iz tišine Marul.

– Tko je to? – zbuni se književnik. – Zar ima još ljudi u ovoj knjižnici?

– To je Marul – rekoh.

– Koji Marul? – protestira književnik.

– Marko Marulić – odgovorih.

– Vi se, mladiću, sa mnom sprdate – uvrijedi se književnik.

– Književniče, kamo ja idem, ti me sad ne možeš slijediti, ali ćeš me poslije slijediti – progovori Marul.

– Ne znam ja, gospodine, ni tko ste vi ni kamo idete i ne kanim vas slijediti. Mene moj čamac čeka – zadovoljno će samom sebi književnik.

– Od 1918. godine ti me niječeš, književniče, i zato ti pijetao kukuriče – mirnim će glasom Marul. – Nikakvi prelasci rijeka neće ti pomoći!

Uto ortodoksi sruše knjižnicu. Marul nestade. Krhotina srpskoga gelera zabi se u tvrde korice Jugoslavenske Enciklopedije. Gomila knjiga zatrpa književnika. Ležao je zatrpan knjigama i gušio se. Vapio je:

– U pomoć! Ubiše me knjige!

Odlaskom Srba, došlo je svjetlo.

Književnik je mrdao među knjigama. Počeo sam ga otkopavati. Redimice sam bacao knjige koje su pritisle književnikova pleća i oslobađao ga pisanoga tereta. Zanimljivo je bilo da mu je knjiga Đure Sudete ozlijedila lijevu obrvu. Knjige Nikole Šopa nagnječile su mu desno stopalo. Od udarca knjige Mile Budaka krvario je iz glave. A kad sam s njegovih grudi sklonio knjige Augustina Ujevića, književnik je odahnuo.

– Nevjerojatno, napadoše me knjige! – tješio se književnik.

– Nitko vas nije napao, književniče, samo su uslijed srpske agresije pale po vama – pokušao sam umiriti književnika.

– Uostalom, ne zovite me samo književnikom, zar ja nisam akademik i enciklopedist?

Uto u knjižnicu uleti kokoš.

– Aha, evo je! Jesam li vam rekao da je bila kokoš? – razveseli se i razvedri književnik, akademik i enciklopedist. – A vi ste ovoj bijednoj ptičurini pridavali određena metafizička svojstva.

U daljini se začuje njak magarca.

– I ovo je za vas pijetao, je li? – skoro sasvim izviri između knjiga bucmasti književnik, akademik i enciklopedist. Promatrao je knjige oko sebe.

– Da, mogao sam i misliti da će me baš ove knjige ozlijediti!

– Kukuriku! – oglasim se.

– Ha, vi ste taj pijetao! – veselo poskoči književnik, akademik i enciklopedist.

– Ja sam i Marul? – upitam.

– O pokojnicima sve najljepše.

– Zar niste razgovarali s njim? – ne dam se ja.

– Ta haj'te molim vas! Zar da s mrtvacima razgovaram? Maruli, pijetli, granate, uzbune, ovo je kaos i ludilo – nije se dao ni književnik, akademik i enciklopedist.

– Zar vi mislite da je sve ovo samo san? – ozbiljnim glasom upitam književnika, akademika i enciklopedista.

– San, pjetliću! Od svega je java samo vaše kukurikanje!

– I vaš krčag s vodom – dodadoh.

– Ako vam je tako lakše, nek vam bude – utješi me književnik, akademik i enciklopedist.

– Ako je vama lakše da sam ja kukurikao, nek vam bude – odgovorih.

– Voooda! Došla je voda! – začu se glas s ulice.

– Zar mi nije vrijeme? – upita samog sebe književnik, akademik i enciklopedist. Pijetao opet zakukuriče.

Hrvatska moja sveta

Ako sam rođen kao radost, i ako sam rođen kao ljubav,
i da imam srce toplije i zlatnije od sunca,
i da imam srce srebrenije od mjeseca,
i tada tebi bih ga darovao –
ljubavi moja, Hrvatska moja sveta.

I moji prvi koraci volje i radosti bijahu za tebe;
i dok mi lagan povjetarac milovaše lice dječačko,
i blag i nestašan radovah se Tebi;
i trnjem posuti puti,
bosim nogama mojim ja koračah uzdignuta čela –
s Tobom, ljubavi moja, Hrvatska moja sveta.

I kad spoznah mudrost starca,
i kad mi ode i pjesme kazivahu
i o strijelama, i o burama i olujama, i o otiscima kopita,
i o boli i suzi na plemenitu licu Tvom –
Ti si ljubav moja, Hrvatska moja sveta.

I dok sam mladac napasao oči letom po kršćanskoj Evropi,
i dok pjevah po odajama Louvrea pariške šansone,
i dok se moljah u Sikstini, i šetah otmjenim Londonom,
pa ni Beč, Pešta, niti zlatna Praha, München ili Prado,
ne zasjeniše Donata ni Buvinu, niti Radovana ili Jurja,
zgrčen u meni Meštrov Job;
i onda kad mi uz srce priraste čarobna Firenza,
u srcu mom su oči Imotskih jezera, i Zagreb moj –
i Ti, ljubavi moja, Hrvatska moja sveta.

I dok golim rukama i bijelim grudima mladost naša
čvrstinom kamena stupa
stade na put čeličnim nemanima, rigačima vatre,
a pod oblacima crnim, teškim sijačima smrti;
i kad suludi i krvoločni ljudožderi nasrću
na svetinje, na starce, na djecu, na baštinu našu,
na sve drago što dušu Tvoju ima –
Ti si ljubav moja, Hrvatska moja sveta.

I kad zelen humak prekri
prerano usahle modre i smeđe i crne oči,
ja sijed klečim sklopljenih ruku,
a niz blijedo lice, tuge i radosti, suze mi teku;
i dok nad humkom mirisav cvijet raste,
što uzlet tvom je visoku letu –
Ti si ljubav moja, Hrvatska moja sveta.

Rainer Maria RILKE

Marijino rođenje

Koja li to muka bješe anđelima
ne započet pjesmom kao što oči
započnu plačem: ove se noći ima
roditi majka dječaku koji će uskoro doći.

Lebdeći u muku anđeo pravac pokaza
gdje se Joakimov majur nalazio,
ali svuda osjećahu napetost časa;
međutim, k njemu dolje nitko nije smio,

jer anđele nada sve zbuni samo zbivanje:
neka nadošla žena mudrovaše svakojako,
a starac je oprezno ustavljao mukanje
krave, jer nikad još ne bje kod njih
sve ovako.

(Prepjevao: Josip Velebit)

Andrija HIKEC

U prirodi

Modro nebo, livada i gaj,
vjetar lišće srebrnasto ljeska,
odraz neba u vodi se bljeska,
tamna voda iskri sunčev sjaj.

Malen listak s vrbe je pao,
tiho, nježno dodirnuo vodu,
vjetar u svom uzburkanom hodu
igru, kret i pravac mu je dao.

Na njeg sjeo umoran od miljâ
malen leptir, kakvih divnih krila,
čudo boja, ljepote i sklada.

Listak krila ko da dobi tada,
pa sve brže i sve dalje plovi,
plovi, plovi, kano dragi snovi.

Josip VELEBIT

Smrt – najvekša noč

Dobra je ona, kak i saka noč
kaj ti pomore da počineš male,
a gda ih dosti bude, se ih dene skupa,
da ti budu jena duga senja,
tiha i mirna. Da nemaš brige dale.
Pomisli si: sto i nekaj let življenja
vu trudnom telu; to bi ti se štelo?!
Em potlam sega, sam bi si ju pozval
da ti privušči onu krunu semu
kaj ima dojti potlam seg življenja,
kaj ima dojti potlam seg hotenja,
najvekšu noč i najmirnejšu senju.

Nikica TALAN

Proštenjarsko pjesništvo Luzo-galjeških kanconijera

Malo je koja nacionalna europska književnost tako bogata tzv. *proštenjarskim pjesništvom* kao portugalska. Uzroci toj pojavi višestruki su. Prije svega, možda nigdje drugdje na europskom kontinentu (izuzmemo li donekle, zbog posebnog povijesnog položaja, Italiju), katoličanstvo nije u tolikoj mjeri proželo sve pore duhovnog, pa, prema tome, i kulturnog života, kao na Iberijskom poluotoku. Nadalje, marijanski kult što ga, posebno u kasnom srednjem vijeku, na području današnje Španjolske i Portugala ustrajno šire novoosnovani prosjački redovi – franjevci i dominikanci – ostavit će neizbrisive, stoljetne tragove i u kulturnoj (samo)svijesti Iberijaca. I naposljetku, ne smijemo zaboraviti da je naglom procvatu proštenjarske poezije u najzapadnijoj europskoj državi veoma pogodovao i opći povijesnopolitički kontekst kršćanske rekonkviste što je, radi potpore svojim neposrednim ciljevima, iziskivao primjerenu pomoć »pozadine«, pomoć koja se najizrazitije očitovala upravo u postepenom pohodu izvornog galješko-portugalskog pjesničkog »folklora« na do jučer maurski Jug.

Sastavni dio te luzo-galješke folklorne baštine sačinjavale su i *cantares (cantigas) de amigo* (tj. »pjesme o prijatelju«) – posebna autohtona kanconijerska pjesnička vrsta koja, kako na versifikacijskom, tako i na tematskom planu, u potpunosti odaje svoje pučko podrijetlo. Ovaj izvorno iberski pjesnički »žanr« već od samih svojih početaka uključuje i spomenute *proštenjarske pjesme* (»cantigas de romaria«), ponekad zvane i *hodočasničke* (»cantigas de peregrinação«).[1] Naime, već na najstarijim proštenjarskim svečanostima žena najčešće nastupa kao pjevačica, izvodeći paralelistički strukturirane skladbe s prevladavajućim ljubavnim motivima. Ti su *ljubavni* motivi najčešće povezani s *proštenjarskim*, tvoreći tako specifične lirske kompozicije što prepoznatljivo karakteriziraju sjeverozapad Iberskog poluotoka.

Proštenjarska pjesma Pêra Viviãesa »Pois nossas madres van a San Simon...« (»Jer maje naše idu u San Simon...«) jedna je od najljepših i najglasovitijih pjesama cijelog medijevalnog galješko-portugalskog pjesničkog korpusa. Njenoj velikoj popularnosti pridonijela je svakako i najveća portugalska pjevačica »fado« muzike, Amália Rodrigues, uvrstivši je u svoj repertoar, tako da je ubrzo prešla i u široke narodne slojeve. Naravno, tome su pripomogli i vedri lirski ugođaj, kao i izrazita pjevnost te pjesme (koju je u prepjevu zaista teško sačuvati):

Jer maje nam idu u San Simon
u Livadni dol da pale svijeće,
pa i nas, cura, povorka kreće
s majama našim, u času tom
što palit će svijeće za družinu svu
a mi ćemo, cure, zaplesati tu.

Svi dečki će naši poći
nas gledat, pred njima lišena vela
plesat će tijela nam bijela,
a maje naše, jer tamo će doći,
palit će svijeće za družinu svu,
a mi ćemo, cure, zaplesati tu.

Dečki će naši onamo stići
da vide nam ples, da mogu bez smetnje
ljepotica krasnih vidjeti kretnje,
a maje naše, jer tamo žele sad ići,
palit će svijeće za družinu svu
a mi ćemo, cure, zaplesati tu.[2]

Kao i u većini drugih pjesama te vrste, i u ovoj su *cantigi de romaria* same hodočasničke pobožnosti u drugom planu. Njih obavljaju majke, dok njihove kćerke, kao, uostalom, i one same, dok su bile mlade, plešu pred crkvom. Tako se ta pjesnička podvrsta *cantares de amigo* nerijetko pretapa s *bailadas* (ili *bailias*)[3], kao npr. u čuvenoj pjesmi Martima Codaxa[4] »Eno sagrado, en Vigo...« (»Pred crkvom u Vigu...«):

Pred crkvom u Vigu,
plesalo djevojče krasno:
Zaljubih se oj!

U Vigu, pred crkvom,
plesalo djevojče vitko:
Zaljubih se oj!

Plesalo djevojče krasno,
što dragog nè imalo:
Zaljubih se oj!

Plesalo djevojče vitko
što milog nè imalo:
Zaljubih se oj!

Što dragog nè imalo,
doli pred crkvom, u Vigu:
Zaljubih se oj!

Što milog nè imalo,
doli u Vigu, pred crkvom:
Zaljubih se oj![5]

Postoji, međutim, uz ovakav tip pjesama u kojima je naglašeniji folklorni element, ples, što im daje veselu intonaciju, i stanovit broj *cantigas de romaria* tužnog,

melankoličnog prizvuka, koje ne poznaju radost zbog plesa ispred prošteništa i susreta s dragim, u kojima, naprotiv, djevojke obilaze oko oltara, pale svijeće i zavjetuju se zbog nesretne ljubavi, jer ih je dragi napustio, ili jer ga još nemaju, ili se pak ne vraća iz vojske ili s mora... Ponekad se »junakinje« takvih proštenjarskih pjesama žele čak i osvetiti; i to ne samo dragom koji ih je napustio:

O San Clemenço od mora,
osveta čeka ga skora,
inače usnuti neću.

O San Clemenço gospàru,
osvetom predaj me žaru,
inače usnuti neću.

(Ak' ne osvètim se njemu,
tom lašcu u svemu,
ne usnuti neću.)

Ak' osvetu ne očuti
nevjerni lažac što muti,
ne usnuti neću.[6]

nego i samom svecu u kojeg su molile zagovor, no ovaj ih, iz njima »nepoznatog razloga« nije uslišao:

U San Clemenço ne idem ja
da molim i posve sam u pravu,
jer svetost njegova ljubavnu iz srca
još mi nè izgna stravu,
nit dragog ja opet volim,
makar li svecu stalno se molim.

U San Clemenço ne idem ja,
nit svetac se mene sjeća,
nit dragog mi vodi,
što, otkad ga vidjeh, moja bje sreća,
nit dragog ja opet volim,
makar li svecu stalno se molim.

Da onog mi svetac dovede
što srce mi čara čarom,
nikad tolikim raskošne svijeće
s oltara mu ne bi plamtjele žarom,
nit dragog ja opet volim,
makar li svecu stalno se molim.

Da onog mi svetac dovede
zbog kojeg dane odbrojavam sebi,

nikad tolike raskošne svijeće
nad njegov se oltar vinule ne bi,
nit dragog ja opet volim,
makar li svecu stalno se molim.

Jer ako li sveca ne videć
njegovoj ugađam želji;
zašto da milosti se ne stideć
pariških svijeća plam pred njim ne zapalim velji?
nit dragog ja opet volim,
makar li svecu stalno se molim.

Otimljuć tako mi dragoga mog
sa mnom on se inati,
zapaliti neću pred njim ja stog
do vosak što jedva će sjati,
nit dragog ja opet volim,
makar li svecu stalno se molim.[7]

Takve proštenjarske ili hodočasničke (romarske) pjesme, razasute po srednjovjekovnim galješko-portugalskim trubadurskim pjesmaricama – pjesme kakvih provansalsko udvorno pjesništvo, kao temeljno ishodište kodeksa kurtoazne ljubavi gotovo uopće ne poznaje – u velikoj su mjeri obilježile čitav predrenesansni luzitanski lirizam, svrstavajući ga tako u jedno od najizvornijih razdoblja u povijesti nacionalnog portugalskog pjesništva. I ne samo to. Njihova autohtonost, potkrijepljena brojnim toponimima čije je podrijetlo u svecu – lokalnom patronu (Santiago de Compostela, San Clemenço do mar, San Simon itd.), ostala je stoljećima nepresušni izvor nadahnuća mnogim, posebno nacionalno orijentiranim pjesnicima koji su svoje pjesničko stvaralaštvo nastojali izravno nadovezati na iberski folklor »kodificiran« luzo-galješkim kanconijerima.

Jedan je od njih i najpopularniji i najviše prevođen suvremeni portugalski pjesnik *Eugénio de Andrade* (rođen 1923). U dvadesetak dosad objavljenih zbirki pjesama ovaj »prvi trubadur moderne portugalske poezije« (kako ga je prozvao pokojni hrvatski pjesnik Drago Ivanišević) uporno prizivlje »duh srednjovjekovnih iberskih kanconijera«, zalažući se svesrdno za njegovu ponovnu »poetičku rehabilitaciju«. Tako već na samom početku svoje pjesničke karijere de Andrade čezmutljivo evocira medijevalno proštenjarsko pjesništvo kratkom pjesmom (od svega 9 stihova) – »Província«:

Nevina čista,
provincijska ljubavi moja,
ne gubi vrijeme
paleć voštanice
u crkvici svojoj:
nijedan svetac
ni ja

nismo čudotvorci
tvoga vjenčanja.[8]

Dva se dominantna arhetipa iz proštenišnih pjesama srednjovjekovnih galješko-portugalskih kanconijera ovdje isprepliću kao da su doslovno preuzeti iz kanconijerskih stihova – arhetip ljubavi i arhetip prošteništa. Jedino lirski subjekt više nije žena koja nastupa u svoje vlastito ime (kao u *cantares de amigo*), nego se pjesnik obraća svojoj »provincijskoj« ljubavi, odvraćajući je od njenih nauma da od svetaca izmoli čudo i spas; dok kod Nuna Peresa (u pjesmi »U San Clemenço ne idem ja...«) djevojka sama odustaje od takve namjere nakon što je uvidjela da od toga nema koristi.

De Andradeova evokacija *proštenjarske* kanconijerske lirike oslanja se, dakle, kako je to vidljivo iz primjera, na onaj dio stihova iz *cantares de amigo,* odnosno *cantigas de romaria (peregrinação)* koji pokazuje zamjetnu sklonost spram blage parodizacije vlastitog kanconijerskog »žanra«. Kako je upravo ta parodičnost jedna od bitnih karakteristika tradicionalne luzitanske »poetike«, to se i Eugénio de Andrade (što ujedno znači i njegovi mnogobrojni oponašatelji na portugalskom govornom području) svrstao u onu grupu iberskih pjesnika koji pod svaku cijenu žele sačuvati spomen na tradiciju, kako bi tradicija sačuvala spomen na njih. U tom pogledu tzv. proštenjarsko pjesništvo luzo-galjeških kanconijera ima svakako nezaobilaznu ulogu.

Bilješke

1. U povijestima portugalske književnosti podjednako se upotrebljavaju oba naziva, premda je prvi, čini se, u nešto češćoj uporabi.
2. Torres Pinheiro A.: *Antologia da Poesia Trovadoresca Galego-Portuguesa,* Porto, 1977, p. 538.
3. *Bailias* ili *bailadas* potječu, kako se pretpostavlja, iz primitivnih pjesama namijenjenih plesu na tzv. »svibanjskim svečanostima«. Zato se one najviše približavaju glazbi, predstavljajući jednu neodređenu temu koja se, kroz paralelističku tehniku, mogla s lakoćom naširoko razvijati.
4. Martim Codax (pretpostavlja se da je živio u vrijeme Afonsa III, dakle, između 1248. i 1279) autor je sedam proslavljenih *cantigas de amigo,* najpoznatijih od svih te vrste u kanconijerima. Te su *cantigas* (uz »Cantigas de Santa Maria« Afonsa X, Mudrog) jedine pjesme iz kanconijera čija je glazba poznata, zahvaljujući otkriću jednog knjižara-antikvara iz Madrida, Pedra Vindela.
5. In: op. cit., p. 154.
6. In: op. cit., p. 380.
7. In: op. cit., p. 381.
8. Andrade Eugénio de: *Primeiros Poemas* – in: *Poesia e Prosa (1940–1980),* Porto, [2]s. a., p. 15.

Ptica

Letjela je ptica iznad mog prozora.
Golub je htio ući u moju sobu
kroz zatvoren prozor.

Nad uskom ulicom
letio je golub
prljav, mršav, mokar, bolestan.

Ponovno je doletio na moj prozor.
Otvorio sam prozor davno, još jučer.
Ušao je mokar, jadan, izmučen.
Nahranio sam ga kruhom i napojio vodom.
Oprao se u kadi u mojoj kupaonici.
Odnio sam ga pokraj peći.
Drhtao je.
Bojao sam se za njega.

Kad sam pošao leći htio sam ga poljubiti.
Poljubio sam
usne!
Tople, meke, lijepe usne!
Osjetio sam ruke oko vrata,
dvije male ruke oko vrata.

Ne boj se,
ja te volim,
rekao si jednom da sam tvoja golubica.

Blaž Jurišić, o stotoj obljetnici rođenja

Ovaj je hrvatski jezikoslovac sav svoj radni vijek, svoj um i srce, posvetio skrbi za hrvatski jezik. U teškim prilikama po hrvatski narod i hrvatski jezik, za prve Jugoslavije, Jurišić se nalazio, i više od svih djelovao, u žarištu jezičnih zbivanja. Ustrajnošću i beskompromisnošću borbe za samobitnost hrvatskoga jezika postao je, i ostao, jedan od najznačajnijih hrvatskih jezikoslovaca prve polovice XX. stoljeća.

Bio je čovjek moralnih osobina. Istaknuti Hrvat pravaškoga usmjerenja u vremenu nesklonom takvu očitovanju i djelovanju, ustrajan istraživatelj suvremene političke povijesti, osobito s obzirom na lik i djelo Ante Starčevića, suradnik i čest

uvodničar mnogobrojnih časopisa i listova, urednik najuglednijih književnih revija, u kojima se ogleda sav koloplet hrvatske umjetničke riječi i političkih zbivanja između dva svjetska rata, revnosni promicatelj posebnosti i samobitnosti hrvatskoga jezika u crnim režimima i diktaturama prve Jugoslavije, istaknuti dijalektolog i pisac našeg prvog i pravoga dijalekatskog rječnika, neumorni istraživač zavičajnih glagoljaških spomenika, pisac hrvatske slovnice, organizator i istraživatelj primorske onomastike, sveučilišni profesor, jezični polemičar, uvijek u areni žestokih borbi za pravo hrvatskoga naroda i jezika – to je Blaž Jurišić. Središnja ličnost svih jezičnih zbivanja za trajanja teških prilika pod beogradskom unitarističkom omčom 30-ih godina ovoga stoljeća.

Svijetao lik hrvatskoga jezikoslovca. Uspravan, pronicav, etičan, ustrajan, nepokolebljiv, Blaž Jurišić nije doživio ostvarenje svojih ideala. Oni se ostvaruju tek danas, upravo o stotoj godišnjici njegova rođenja.

Rodio se 15. siječnja 1891. na otočiću Vrgadi. Između dvaju Krešimirovih gradova: Šibenika i Nina. Nasuprot stolnom Biogradu i povijesnoj Vrani. Ondje uokolo Jurišićeve Vrgade stere se topografija rane hrvatske povijesti, vezane uz »Mare nostrum dalmaticum«, uz prvi, upravo tisućljetni spomen na ribarsko zanimanje Hrvata, o čemu svjedoče Dobre Črneha. Ondje su Jurišićevi korijeni, um i srce, dojeni morem i hrvatskom prošlošću. Odande je sve ponio i svemu se navraćao.

U maloj seoskoj pučkoj školi (1897-1903) zapažena je njegova nadarenost, u sjemeništu »Zmajević«, za gimnazije u Zadru (1903-1911) zanosio se glagoljicom koju je zdušno zagovarao tadašnji nadbiskup Dujam Dvornik, koji je zapravo i poveo maloga Jurišića iz Vrgade na škole u Zadar. Tamo se uz don Ivu Prodana, prvaka Pravaške stranke u Zadru, oduševljava povijesnom veličinom Zrinskih i Frankopana, a zadojen naukom Ante Starčevića, toplim preporukama Prodanovim, zaputio se taj mladić u Zagreb pravaškim prvacima i na studije. Iste, 1911. godine upisao se na pravni fakultet u Beču, ali nakon drugoga semestra vraća se u Zagreb te 1912. na Zagrebačkom filozofskom fakultetu upisuje filozofiju, hrvatski i njemački jezik. Već 1916. promoviran je za doktora filozofije disertacijom »Psihologija pažnje«. Zatim taj mladi doktor filozofije nastavlja pravo i godine 1924. promoviran je za doktora prava.

Svoj radni vijek od 1917. do umirovljenja 1959. proveo je u Zagrebu, osim poslijeratnih godina (1945-1949) kad je kao profesor Više pedagoške škole službovao u Splitu.

Kao profesor radio je 1917-1924. na Prvoj realnoj gimnaziji, ali je, za po zlu poznate Obznane, bio otpušten. Tek kad je Stjepan Radić postao ministrom prosvjete, Blaž je Jurišić ponovno u službi na Trećoj muškoj gimnaziji. Opet je, za šestosiječanjske diktature 1932., otpušten i umirovljen.Od 1939. bio je profesorom Više pedagoške škole, zatim je kratko vrijeme postavljen za profesora Mudroslovnog fakulteta (12. V. – 15. XI. 1943), ali se na vlastiti zahtjev ponovno vratio u Višu pedagošku školu, ali sada na katedru za hrvatsku književnost i predavao je do 15. XI. 1945. Tada je premješten »iz osobitih obzira« a zapravo zbog ustrajne borbe za samobitnost hrvatskoga jezika, na Višu pedagošku školu u Splitu (15. XI. 1945 – 5. II. 1949). Zatim odlazi u Akademijin Jadranski institut, pa u Institut za jezik JAZU (1949), gdje je razvio svoju bogatu znanstvenu djelatnost. Umirovljen je 1959. Umro je u Zagrebu 10. veljače 1974. i pokopan na Mirogoju.

Jurišiću je Hrvatska uvijek bila na srcu. Spoznao ju je, volio i branio po pravaškoj

ideologiji. Smetalo ga je kako se mnogi ustrajno pozivlju na osobu i djelo osnivača Pravaške stranke dr. Ante Starčevića, a malo je bilo onih koji su njegov nauk spoznali na vrelima. Velik dio svoje mladosti i svoje političke zauzetosti posvetio je Jurišić proučavanju djela Ante Starčevića. Bile su to godine ustrajna arhivskog rada, istraživanja i prepoznavanja u mnogobrojnoj publicistici Starčevićevih istupa potpisivanih pseudonimima, brižljivi prijepisi sređivanja goleme Starčevićeve građe, od kojih je Jurušić sačinio antologijski izbor »Izabrani spisi« (Zagreb 1943), te »Misli i pogledi« (Zagreb 1971). Jurišić se tim knjigama predstavio kao najbolji poznavatelj Starčevićevih djela. Godine 1965. nagovarali su ga pojedini akademici da priredi cjelokupnoga Starčevića za Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti. Nuđeno mu je i članstvo u toj Akademiji, što je on, zbog tadašnjega njezina sastava u kojem nije bilo više bivšega predsjednika Tome Matića i bivšeg predstojnika filološkoga razreda Stjepana Ivšića, odbio jer kakav bi on bi starčevićanac, govorio je, kad bi se našao u društvu gdje su hrvatski ideali bivali potiskivani u ime nekakvih jugoslavenskih probitaka.

Jurišićeva politička zauzetost pokazuje se od njegova dolaska u Zagreb publicističkom suradnjom u mnogobrojnim listovima i časopisima kao što su bili: »Istina« (1908), »Hrvatska riječ« (1913), »Pravaš« (1914), »Hrvatska kruna« (1915), »Hrvatska njiva« (1918), »Suvremenik« (1919), »Hrvat« (1919-1928), »Jutarnji list« (1919), »Kritika« (1922), »Hrvatska revija« (1928-1941), »Hrvatska straža« (1930), »Omladina« (1928-1935) i dr.

Uređivao je »Hrvat« (1919. te 1924–1926), »Omladinu« (1928/1929), »Hrvatsko kolo« (1929, 1936), te »Hrvatsku reviju« (1930-1941), u kojoj je objavljivao djela književnicima, od istaknutih prvaka na hrvatskoj ljevici (M. Krleža, A. Cesarec, D. Ivanišević) do pisaca kršćanske usmjerenosti (V. Nikolić, O. Delorko). O mnogima je pisao. Mnogima je objavljivao zasebna djela. Svi su ga odreda uvažavali i s mnogima je prijateljevao. Te godine Jurišićeva urednikovanja u Matici hrvatskoj bili su zvjezdani trenuci hrvatske književne periodike i hrvatskoga književnoga stvaralaštva između dva rata.[1]

Ugledan i razložan, obnašao je mnoge dužnosti kao što su članstvo u Upravnom odboru »Društva hrvatskih književnika« (1921-1936), u »Poroti za dodjeljivanje Demetrove nagrade u Hrvatskom kazalištu« (1922-1934), u »Književnom odboru Matice hrvatske« (1926-1945), u kojoj je bio tri godine tajnik u zamjeni (1933-1936), a nakon toga u više navrata i dopredsjednik sve do 1945. god.

Njegov ulazak u jezičnu arenu zbio se već godine 1917. i ne odaje pravu narav Jurišićevu. Vezan za Tomu Maretića, koji ga je vrlo cijenio, Jurišić je kao dobar student, vjeran starom hrvatskom vukovcu, zagovaratelju jezičnoga jedinstva Hrvata i Srba, kojim je tada bila »začarana« hrvatska inteligencija, oblikujući ideju jugoslavenstva i zajedničkoga življenja u jednoj državi s jednim narodom, s jednom književnošću i jedinstvenim jezikom. To prvo razdoblje Jurišićeva djelovanja obilježeno je prikazom Akademijina rječnika (»Obzor«, 27. VII. 1917) koji uređuje Tomo Maretić. Srpski književni povjesničar Jovan Skerlić već je bio objavio poziv Hrvatima i Srbima na pristanak o zajedničkom jeziku, u kojem će se održati latiničko pismo i ekavski izgovor.

1. Za mnoge podatke iz ovoga razdoblja Jurišićeve djelatnosti zahvaljujem prof. dr. Zlatku Vinceu, koji sustavno istražuje rad i djelo prof. dr. Blaža Jurišića.

Bilo je to doba nakon balkanskih ratova koji su kod mnogih Hrvata pobudili ideju jugoslavenstva. Mnogi hrvatski intelektualci, gotovo svi značajniji pisci, prihvaćaju ekavski izgovor. Ekavicom su pisali Miroslav Krleža, August Cesarec, Ulderiko Donadini, Vladimir Čerina, na književnoj ljevici, A. B. Šimić, Petar Grgec, Mate Ujević, sljedbenici katoličkog pokreta, i mnogi drugi. Mnogi jezikoslovci kao Tomo Maretić, Nikola Andrić, Peter Skok i drugi, također. Bila je to pogrešna procjena da se jedan mali narod združen u jugoslavensko zajedništvo može oduprijeti i osamostaliti, sačuvati jezik i samobitnost. Kao da nije bilo vjere u vlastite snage i vlastitu životnost narodnu i jezičnu, kao da nije bilo iskustva kako se pod takvim »bratskim« zaštitnikom izdvoji »brat zavojevač« iz čijeg će se »patronatskog« okrilja biti teško iščupati,i u čijem će zagrljaju Hrvati krkljati, stegnuti do zagušenosti.

Blaž Jurišić, iako se ne odriče ijekavskog izgovora i ne piše ekavski, pristupa jezičnom ekavskom jedinstvu naivno, zanesenjački. U ekavici ne vidi protuhrvatski čin »jer je osnivač najhrvatskije stranke, otac velikohrvatstva Ante Starčević pisao ekavski« (»Hrvat«, 14. VI. 1919). Jurišić kao da ne zna kako se Starčević upravo ekavicom suprotstavljao Karadžićevu ijekavskom jezičnom unitarizmu, sadržanu u njegovoj devizi: »Srbi svi i svuda!«.

Ali za razliku od mnogih hrvatskih intelektualaca i pisaca, Jurišiću nije trebalo dugo da se otrijezni od tog mladenačkog jugoslavenskog zanesenjaštva. Njemu nekoliko mjeseci, a mnogima nekoliko godina, bilo je dosta da spoznaju kako Srbi to jednostavno drukčije poimlju. Ono što je A.G. Matoš shvatio u trenutku, za kratka boravka u Beogradu, Jurišiću je bilo kristalno jasno i u Zagrebu. »Hrvati valja da postanu Jugoslaveni, a Srbi da nadalje ostanu Srbima«, pisao je već krajem ožujka iduće 1920. godine, nekako u isto vrijeme kad neki Srbi (Čokorilo) u »Srpskoj zori« tvrde kako je hrvatski jezik »neka mešavina izopačenosti pravoga srpskog jezika« i kako »ta izopačenost dolazi iz Zagreba«.

Događaji koji su slijedili potvrdili su vidovitost mladoga Jurišića. Iako se u Hrvatskoj pod Stjepanom Radićem ubrzano dovršava proces nacionalne konsolidacije, Beograd ustrajno provodi stvarni i jezični centralizam kroz civilnu i vojnu administraciju i škole. Aleksandar Belić, unitaristički izdanak srpske jezične politike, nameće sve dosljednije srpski jezik, dajući hrvatskom pokrajinsko značenje i svodeći ga na pokrajinsku uporabu. Stoga Jurišić i piše onaj poznati članak »Sve je dobro što oni napišu«.

U godinama koje slijede zbivaju se važni događaji. Godine 1928. izvršen je u beogradskoj skupštini atentat na pučkoga hrvatskog tribuna Stjepana Radića, 6. siječnja kralj ukida ustav i zavodi tzv. šestojanuarsku diktaturu. Od tada u »Zakonu o štampi« propisuje se da se imenica *kralj* mora pisati velikim slovom, nije dopušteno spominjati vođe seljačko-demokratske koalicije, zabranjena je hrvatska zastava, zabranjuju se i izbjegavaju etnonim *Hrvat,* ime *Hrvatska*, ktetik *hrvatski*, koje se tada moglo čuti jedino u crkvenim pjesmama.

To je doba kad se hrvatski pisci vraćaju mahom ijekavskom izgovoru, pišu kako su i prije pisali. Pojavljuje se književni časopis »Hrvatska revija«, u kojoj će ubrzo, nakon Branimira Livadića i Stjepana Ivšića, dr. Blaž Jurišić preuzeti urednikovanje i, među ostalim, voditi posebnu brigu o čistoći hrvatskoga jezika. Proslavljuju se povijesne obljetnice (100-godišnjica ilirske »Danice« i »Lijepe naše«), tiskaju se

književna djela (»Balade Petrice Kerempuha«), kapitalne jezične studije (S. Ivšić: »Jezik Hrvata kajkavaca«). Prof. Josip Dujmušić piše u Obzoru »Antibarbarus hrvatskoga jezika«, zalažući se za korijenski (morfonološki) pravopis, vežući se tako na pravopisne uzuse preporodnoga doba.

Sve se to zbiva 30-ih godina, u doba pojačane beogradske jezične represije. U vrijeme nametnutoga zajedničkoga jezika i pravopisa pri čijoj izradi, koju vodi Aleksandar Belić, sudjeluju s hrvatske strane, Tomo Maretić, Dragutin Boranić i Stjepan Ivšić, premda se ni sami nisu pridržavali toga pravopisa, a niti su po znanstvenoj savjesti pristajali na naziv srpskohrvatskoslovenački jezik, koji se učio u školama i upisivao u svjedodžbama. Makar koliko hrvatski vukovci pokazuju otklon od srpskog unitarističkog poimanja jezika, gledajući kako se beogradski jezični tip nameće posvuda po Hrvatskoj, najodlučniji iskorak čini upravo Blaž Jurišić, prepoznavši u člancima i u jeziku tada osnovanog beogradskog časopisa »Naš jezik« kako se beogradski tip bezobzirno prenosi i nameće »celom našem narodu« (»Nastavni vjesnik«, 5-6, 1931/1932, 241). Uslijedio je zatim Belićev odgovor kako su oni »štedeli pokrajinske osećaje našega naroda« i kao im s nepravdom »dosad nepoznata veličina na polju naše filologije d-r Blaž Jurišić sasvim bezobzirnim načinom predbacuje da nastoje da prošire na ceo naš narod onaj beogradski žargon, kojemu je u anketi beogradske štampe odrekao pravo na takvo širenje i g. Maretić, inače oduševljeni pobornik jezičnog jedinstva« (»Naš jezik«, br. 4, 97-99). Blažu Jurišiću hrvatska je jezična politika potpuno jasna. U tome je on tada najradikalniji hrvatski jezikoslovac. U članku »Književni i narodni jezik« (»Omladina«, br. 2/1933) odlučno odbacuje te »nametnute pokrajinske osećaje« Hrvata ističući kako ih oni nemaju i ne priznaju. Nastavlja Jurišić misao kako je književna štokavština živjela u Hrvata prije Vuka Karadžića, a Karadžićevim je principima dobila samo narodskiji oblik, što nije prednost, jer je Vuk u prijevodu »Svetoga pisma« morao često odstupiti od narodnoga jezika. Nije, stoga, Karadžić uveo u hrvatsku književnost narodni jezik, već je ona od XV. vijeka pisana živim narodnim jezikom, koji se upravo na toj književnosti izgrađivao i bogatio. Slagalo se to s mišlju Stjepana Ivšića, bliskoga Jurišićeva prijatelja, kako je hrvatski književni jezik samo organski nastavak onoga jezika, što smo ga imali prije Vuka, i s izjavom Jurišićeva suradnika u »Hrvatskoj reviji« Miroslava Krleže (do 1933), koji 1937. godine ističe kontinuitet hrvatskoga književnog jezika i hrvatske književnosti koja je tim jezikom napisana nekoliko stoljeća prije Karadžića.

Godine 1936. osniva se »Društvo za hrvatski jezik« kojemu je na čelu bio Tomo Matić, a među hrvatskim jezikoslovcima i književnim historičarima isticao se Blaž Jurišić. To društvo pokrenulo je 1938. godine časopis »Hrvatski jezik«, kojemu je urednik bio najistaknutiji hrvatski jezikoslovac Stjepan Ivšić. Kao urednik nije se odlikovao sveopćom skrbi za suradnjom. Bilo je teško osigurati kvalitetne priloge koji bi zadovoljili takva zahtjevnog i probirljivog urednika. To je razlog da se taj hrvatski časopis ubrzo ugasio.

Godine 1938. osniva se »Pokret za hrvatski književni jezik«, u kojemu se, uz Franju Cipru, Krunoslava Krstića i Petra Guberinu, opet najviše isticao upravo Blaž Jurišić. Taj se pokret u teškim političkim previranjima i sveopćoj unitarističkoj dominaciji bori za hrvatsku narodnu i jezičnu samobitnost, pravo na vlastitu jezičnu povijest i jezično zakonodavstvo. Svrha je toga pokreta bila izraditi hrvatski pravopis koji bi se, po Jurišićevu shvaćanju, temeljio na fonetskom (fonološkom) principu uz

određene koncesije korijenskom (morfonološkom) rješenju. »Pokret« se zalaže za izradu hrvatske slovnice, hrvatskog rječnika i rječnika jedinstvenog normiranog nazivlja koji bi bio obvezatan u školama radi ukorjenjivanja hrvatske terminologije, koja je od XIX. stoljeća marljivo stvarana i sustavno rastakana u zajedničkoj državi. Tih godina dr. Blaž Jurišić bio je osobito djelatan. Pisao je članke: »Pitanja hrvatske jezične posebnosti« (»Nastavni vjesnik«, 1939/40, 422-428), »Hrvatski književni jezik« (»Croatia«, 20. I. 1941, 8). Ustrajno je radio na »Rječniku suvremenoga hrvatskoga književnog jezika«, koji je bio započeo već godine 1930. i skupio u 20-ak kutija oko 60.000 rječničkih natuknica. Doznavši da na istom poslu radi Julije Benešić, u dogovoru s Krležom, u okviru Jugoslavenske akademije, postupno je usporavao rad i odustajao od konačnog oblikovanja toga doista stručno i opsežno zamišljenog kapitalnog djela kojeg dotad nismo imali. Stoga je doista čudno, kako se unazad 50 godina hrvatska filologija nije »sjetila« toga velikim dijelom završenoga djela, priredila ga i objavila. Možda bi njime borba za hrvatski književni jezik u drugoj polovici 20. stoljeća bila umnogome lakša, a hrvatski književni leksik kudikamo normiraniji i stabilniji.

Bilo je doista teško djelovati u Hrvatskoj u tim vremenima prije drugog svjetskog rata, kad su hrvatsko ime i naziv hrvatskoga jezika bili zabranjeni. Kad su spisi i natpisi ispisivani srpskim jezikom (ekavicom), srpskim jezičnim osobinama (opština) i srpskim nazivljem (hemija, kiseonik). Zaista čudno zvuči da je i vjeronaučna knjiga »Moralka« prof. Mije Selca bila zabranjena jer je u njoj bilo »nekoliko hrvatskih provincijalizama«.

U takvim prilikama poticajem dr. Blaža Jurišića nastala je poznata knjiga dr. Petra Guberine i dr. Krune Krstića »Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika« (Zagreb 1940). Umjesto jalovih raspravljanja jesu li hrvatski i srpski jedan jezik, konačno je odgovoreno na pravo pitanje: postoje li razlike između jezika Hrvata i Srba? Kad već postoje, valja istražiti koje su strukturalne, gramatičke, akcenatske i leksičke podvojenosti. Ove »Razlike« bile su slijed već ranijih razlikovnih zapažaja Tome Maretića u njegovu Jezičnom savjetniku. Studioznije se podvojenostima u hrvatskom i srpskom jeziku pozabavio istaknuti crnogorski lingvist Radosav Bošković u »Našem jeziku« (knj. 3, 1935, 277-282), koji je od beogradskih jezičnih hegemonista odmah u početku bio ušutkan (»Čoče, da o ovome više nisi pisao!«).

Neprijatelji hrvatskoga jezika »Razlike« su dočekali »na nož«. Stoga ih Blaž Jurišić brani: »Nemaju prava srditi se na tu knjigu oni isti koji su kroz 23 godine uklanjali ustrajno i nemilo na svim područjima narodnog života naše domaće izraze, zamjenjivali ih svojima i koji su u svojoj jezičnoj ofenzivi pribili i na zadnju općinsku zgradu na Sutli tablicu s natpisom *Opština* kao vidni simbol jezične hegemonije« (»Nastavni vjesnik«, 1940–1941).

Dana 6. lipnja 1941. sastaju se hrvatski jezikoslovci na dogovor o izradi novoga pravopisa na fonološkom principu, koji princip ne prihvaćaju jedino Martin Kuzmić i Josip Dujmušić. U članku »Pitanja hrvatskog pravopisa« Jurišić iznosi stav koji odgovara hrvatskoj pravopisnoj tradiciji: »Ja bih osobno volio da Hrvati nisu pred 50 godina prešli na jači fonetički pravopis, ali je pravopis stvar navike ... mislim da ga treba ostaviti na miru. Navika je jedna muka, a odvika dvije muke«. U tom razdoblju 1941–1945. Jurišić je napisao nekoliko članaka: »O imenu hrvatskog jezika« (»Za dom« 8. V. 1941), »Problem hrvatske jezične posebnosti« (»Nastavni vjesnik«, 1941), »Govor Crvene Hrvatske« (»Spremnost«, Božić 1943), »Čiji je ikavski govor« (Nova

Hrvatska, br. 96/97, 1943), »Vuk i janje« (»Hrvatski narod«, 10. IV. 1944.) U potonjem članku, kao u basni piše o goropadnom Vuku i krotkom Maretiću. Ističe narodni ponos, odbijajući stalne objede kako su Hrvati jezik dobili od Vuka, čime ubijaju narodni ponos i siju malodušnost, čemu se valja odlučno oduprijeti.

Godine 1941, nekoliko mjeseci nakon stvaranja NDH, Blaž Jurišić postaje pročelnikom »Hrvatskog državnog ureda za jezik«. Kao pročelnik Ureda zalaže se za fonološki pravopis i o tome piše vlastima 13. VIII. 1941, upravo uoči »Zakonske odredbe« kojom se uvodi morfonološki (korijenski) pravopis. Takav korijenski pravopis napisali su Franjo Cipra i Adolf Bratoljub Klaić. Vidjevši da su donesene državne odluke o pravopisu mimo njegova uvjerenja i njegova podneska vlastima, Jurišić podnosi ostavku na pročelnikovu dužnost Hrvatskoga državnog ureda za jezik, ne ogriješivši se, kao i nikad dotad, o svoja moralna načela. Kolike su i kakve bile njegova etičnost i principijelnost u javnom djelovanju pokazuje dopis kojim odbija postavljanje za profesora Mudroslovnog fakulteta na katedri za hrvatski jezik. Makar koliko je to postavljenje časno i primamljivo, Jurišić ga po svojoj savjesti ne može prihvatiti jer se, kako on kaže, ne osjeća spremnim koliko bi trebalo, sveučilište ga nije tražilo, već je od vlasti postavljen, a on je za autonomnost sveučilišta. Ta dužnost traži od njegove savjesti da se potpuno posveti pozivu, proširi i preinači svoja predavanja s Više pedagoške škole, a on bi htio dovršiti druge poslove političke povijesti na kojima je radio. Stoga odbija fakultetsku katedru i vraća se Višoj pedagoškoj školi. Zbog takva stava bio je cijenjen i omiljen u svim javnim, osobito književnim i jezikoslovnim sredinama.

Od svih zamišljenih djela »Pokreta za hrvatski jezik« tiskan je jedino spomenuti pravopis i vrlo značajan »Nacrt hrvatske slovnice« dr. Blaža Jurišića. Skroman kakav je bio, Jurišić je toj značajnoj gramatici stavio u naslovu riječ *nacrt*, a u namjeni »repetitorij slušačima prije dolaska na izpit«, iako u Hrvatskoj nije bilo djela iz kojega bi se mogao napraviti takav sažeti pregled. »Hrvatska slovnica« bila je i značila je kudikamo više. Zamišljena je kao ni jedna hrvatska gramatika dosad, da osim dijela »Glasovi i oblici« sadržava još »Tvorbu riječi«, »Sintaksu«, »Naglasak« i »Narječja«. Izašli su samo »Glasovi i oblici u povijesnom razvoju«. Drugi su dijelovi »slovnice« ostali u rukopisu (»Tvorba«, »Sintaksa«), ili tek u zamisli.

Prva knjiga »Hrvatske slovnice« obrađuje glasove i oblike u povijesnom razvitku na tradicionalan način: od indoeuropskog preko praslavenskog do južnoslavenskog, odnosno crkvenoslavenskog. To je naša prva fonetika, fonologija i morfologija zasnovana na mladogramatičarskim zasadama, ali koja djelomično izlazi iz okvira takvih poimanja i približava se modernim učenjima predstrukturalne lingvistike. Hrvatska je slovnica izašla 1944. godine, a kako je bila pisana službenim, korijenskim pravopisom, otišla je odmah u poraću u reciklažu papira i ostala na indeksu. Nepoznata za poslijeratne generacije studenata hrvatskoga jezika, tek u naše dane očekuje se njezin pretisak, zajedno s drugim dijelom, koji čini »Tvorba riječi«. Treći rukopisni dio, »Sintaksa«, zagubio se negdje u zaboravljivih Jurišićevih znanaca.

Pravo, intenzivno, znanstveno razdoblje započeo je Jurišić dolaskom u Institut za jezik JAZU. Ono je bilo usredotočeno na jezične spomenike otoka Vrgade. Bio je to svojevrsni nastavak proučavanja »Govora otoka Vrgade« započeta 1936. u »Nastavnom vjesniku« (knj. XLV, br. 4–6) i nastavljena u istom časopisu godine 1939 (knj. XLVI, br. 1–5) i konačno oblikovana godine 1966. kao uvodni dio njegova »Rječnika

govora otoka Vrgade usporeden s nekim čakavskim i nekim zapadnoštokavskim govorima« (»Biblioteka Hrvatskog dijalektološkog zbornika«, knj. I, 1966). Temeljno, točno i iscrpno Jurišić je proučio govorno stanje, podrijetlo toga govora i njegovo mjesto unutar drugih čakavskih govora. U opreci s Rešetarevim navodima o njegovu štokavskom podrijetlu i značaju i Belićevim tvrdnjama o naknadno čakaviziranom otočkom govoru, Jurišić je suprotstavio 13 čakavskih dijalekatskih osobina, od kojih su neke prisutne samo u povijesnim glagoljskim spomenicima. a neosporno potvrđuju njegovo čakavsko podrijetlo. Jurišić je suprotstavio klasičnu čakavsku akcentuaciju toga govora koja nosi sjevernočakavska obilježja (1. dȉm, stârca, 2. prâg, bȍb, 3. badânj, badnjȁ, 4. pîsmȏ, Gūvno itd.), koja bjelodano svjedoče da govor Vrgade nije mogao biti naknadno čakaviziran. Vrgadski su jezični spomenici kudikamo čakavskiji od današnjega govora, koji nema bitne osobine južnočakavskoga područja koje mu je u susjedstvu.

Jurišićev »Rječnik govora otoka Vrgade« (izašao kao druga knjiga navedene biblioteke, godine 1973) najznačajnije je njegovo djelo, naš uistinu prvi, pravi i dotad najopsežniji dijalekatski rječnik. I sad mi je pred očima slika dragoga profesora, ostarjela i gotovo slijepa, kako se naginje nad tiskanim otiscima i brižljivo motri da ne promakne koja pogreška. A kad je Rječnik već bio otisnut, profesor ga više nije mogao čitati. Rječnik ima 8.000 natuknica s ovjerenim primjerima vrgadskog govora, koji je on izvrsno poznavao, ali je sve htio ovjeriti po svojim starijim mještanima. Pričali su mi vršnjaci u Vrgadi kako su mu oni provocirali starice na razgovor, skupljene negdje u hladu na popodnevnu ćakulu,a on je iz prikrajka bilježio spontane govore i odgovore. Ovaj je rječnik u samom vrhu hrvatske dijalekatske literature.

Jurišić je obavio još jedan golem posao. Popisao je glagoljaške spomenike otoka Vrgade i objavio ih u 327. knjizi »Rada JAZU« 1962. godine. Već u djetinjstvu Jurišić se upoznao s vrgadskim glagoljskim natpisima. Nakon što je odmah poslije drugoga rata započeo popisivanje glagoljskih matica na zadarskom području i taj popis bio objavljen u »Starinama JAZU« (knj. 42, 1949, knj. 43, 1951, te knj. 47, 1957), započeo je Jurišić ispis i proučavanje glagoljskih spomenika na rodnom otoku. Ispisao je mnoge fragmente, ustriške, ribarske troškovnike, kupoprodajne ugovore, sve matice i sve popise župnika od prvih početaka godine 1651. do njegova vremena. Odgonetnuo je već izblijedjele natpise u kamenu, ostavivši nazaobilazno djelo pravne i jezične povijesti hrvatske Vrgade.

Tih 60-ih godina javlja se još jednim radom iz suvremenoga jezika »O produktivnim formantima i tvorbi nomina agentis«, posvećenom svojem prijatelju Stjepanu Ivšiću (Ivšićev zbornik 1963), i opet izaziva negodovanja u srpskoj jezičnoj publicistici (M. Stevanović, Naš jezik XIV, 1964, 1–19). Blaž Jurišić uviđa svu tendencioznost tamošnjih objeda, na koje mu, kako zapisuje Jurišić na margini časopisa, jezične neprilike toga vremena ne daju mogućnosti da staloženo i argumentirano odgovori.

Kao znanstveni poslenik Jurišić se isticao i u onomastici. To je bilo njegovo posljednje i najplodnije znanstveno razdoblje. Započeo je kao tajnik »Komisije za pomorsku terminologiju« i »Komisije za jadransku toponimiju«. Oba su zadatka bila prešna. Jurišić je stvorio kartoteke, držao tečajeve mladim istraživačima za rad na terenu, napisao »Pregled rada na pomorskoj terminologiji i toponimiji« (»Ljetopis JAZU«, 60, 1950, 341–356). Bilo je to doba kad se stvarala »Pomorska enciklopedija«

i provodila revizija pomorskih toponima koje je talijanska okupacija sustavno krivotvorila.

Započeo je terenski rad u Šibenskoj luci, a nastavio timski na područjima koja su bila dugo pod Italijom. Plod toga rada bila je knjiga »Toponimika zapadne Istre, Cresa i Lošinja« (»Anali Leksikografskog zavoda«, sv. 3, 1956), koju je uredio, brižljivo akcentirao građu i komentirao imenske likove. Tako je vratio u te krajeve izblijedjeli biljeg hrvatske prisutnosti zasvjedočen hrvatskim i pohrvaćenim zemljopisnim imenima, otkad su se Hrvati doselili na te rubne hrvatske prostore.

Drugi značajan rad bio je »Iz pomorske toponomastike zadarskog i šibenskog područja« (»Pomorski zbornik«. knj. 2, 1964, 985–1011 + karte). Ondje, u kornatskom labirintu sa stotinama nadahnuto motiviranih imena, mnogo je zemljopisnih sadržaja, s nekoliko imena koja Jurišić istražuje i normira s obzirom na veličinu, položaj i gospodarsku vrijednost objekta, te zasvjedočenost likova u povijesnim vrelima, njihovu jezičnu prikladnost i uporabnu prilagodljivost.

Ostali onomastički radovi odnose se pretežito na Vrgadu. Od njih ističemo »Starohrvatska imena dvaju naših otoka« (»Rad JAZU«, knj. 293, 1953), gdje istražuje starohrvatska imena *Lapkat* za Vrgadu i *Srimač* za Murter.

Neobično su značajna Jurišićeva istraživanja osobnih imena i prezimena na Vrgadi za poznavanje sociooloških, migracijskih i jezičnih prilika, o čemu sam podrobnije govorio na znanstvenom skupu u Vrgadi 1991. godine, u povodu 100. obljetnice Jurišićeva rođenja, što će se, s drugim prilozima, tiskati u posebnom Zborniku znanstvenih radova sastavljenom njemu u čast i spomen.

Njegovi vrgadski toponimi svrstavaju se u dvije skupine: onu stariju iz doba romansko-hrvatske jezične simbioze kao što su *Lapkat* (←l'ab'kat'a← Lubricata ← rubricata, insula, »crveni otok«), Sudūjmi, Šipnâta, Pomîrca i drugi, koji upućuju na tisućljetnu prisutnost Hrvata na tom prostoru, i onu mlađu skupinu koja odražava čakavski govor kasnijih doseljenika toga otoka. Ta imena kao da su oduvijek zračila svojim zemljopisnim izgledom sa dna oka i svojim jezičnim likom sa dna srca profesora Blaža Jurišića. Bio je svjestan da su u njima naslagani životno iskustvo predaka, materijalna i duhovna kultura stvaratelja i prenositelja tih spomenika narodnoga pamćenja, te očuvano svjedočanstvo hrvatske postojanosti ondje, na samom rubu hrvatskoga i slavenskoga prostranstva. U njima je, istražujući ih, sabio i svoj znanstveni mar i osobnu ljubav, jer su upravo ta imena dio jezika kojim je Blaž Jurišić progovorio prije jednoga stoljeća.

On je dostojno obilježio to stoljeće, djelom i djelatnošću koji izazivaju dostojno poštovanje. Sve čega se prihvatio radio je zanosno, ali objektivno i temeljito. Vehementnost i žar koji se očituju u njegovu mladenačkom djelovanju i borbi za samobitnost hrvatskoga jezika zamijenjeni su staloženim mirom i razboritošću u njegovu drugom, zrelom, znanstvenom razdoblju. Mladenački boravak u jezičnoj areni radi obrane hrvatskog jezika zamijenila je duga, ustrajna radinost na istraživanju toga jezika i oblikovanja knjiga, od kojih je neke bio već davno zamislio (»Hrvatska slovnica«, 1944; »Toponimika zapadne Istre, Cresa i Lošinja«, 1973; »Misli i pogledi«, 1971; »Rječnik govora otoka Vrgade« 1973).

Dosljedan idejama, djelovanju i življenju nije se zalagao za osobne probitke, niti se vezivao uz ljude, ako bi se trebalo odricati svojih etičkih i etničkih principa. Privrženost ljudi ovom divnom čovjeku upravo je stoga bila još veća.

Onog tmurnoga dana 13. veljače 1974. završio sam svoje slovo nad grobom tog časnog čovjeka riječima: »Ostao je nenadmašnim uzorom marljivosti, ustrajnosti, skromnosti i nadasve poštenja i uspravnosti. Ovaj memento blijedi je znak zahvalnosti čovjeku koji je svoj životni zavjet ispunio do kraja časno i kao čovjek, i kao učitelj i kao učenjak«. Veće mu pohvale nisam znao izreći.

A ovaj nešto zakašnjeli osvrt uz stotu obljetnicu Jurišićeva rođenja samo je blijeda namirba duga kojim nas je zadužio, pokazavši nam primjerom kako se treba izboriti i kako treba čuvati samobitnost hrvatskoga jezika.

Predrag GRUBIĆ

Kas mrtvog sloga

Zapadam u kas mrtvog sloga –
rečenica stratište opisuje,
gorljivi demon slova slaže
stubove krvave galerije
u tami zida.

Pelen bijelog cvata
umotava zvijezdu moju,
lahor je u pijanoj
noći skriva.

Ocvalo je prstenje svih slava,
rokovi potrošeni u ročište
kada sveci u pehare silaze,
a žene crni rubac kvase.

Ruža TREMSKI-GRADIŠNIK

Uspomena na ranije dane

Širina si,
sloboda si moja.
Granica nema:
Tu pletem pjesme,
sjećam se,
sjećanja ne bole,
domovino moja.

Ruža TREMSKI-GRADIŠNIK

Nebo

Pada nebo.
Pada u bijele oblake,
niže u sive,
onda u tamne,
u crne,
sebi najdalje,
nama najbliže.

Žalost

Ne budi žalosna, dušo moja.
Ti ljudi su tuđi sebi.

Nabujale vode

Ranjena je moja domovina.
Stoljeća su ostavila tragove,
oluje ih nisu zaravnale.
Sve su vode opet nabujale
i valjaju kamenje i nadu.
Ranjena je moja domovina,
da se živi spotiču
o mrtve na cestama.

Vedranov lamento

Krš. Tišinu prekida tek
zlokobni fijuk granata.
Ulica pusta. Nedalek
minaret žrtva je rata.

Pločnik pun je ožiljaka.
Krv s ulice sprala kiša.
Nigdje šuma od koraka.
Nu pucnjava čim se stiša

gledaj gdje pred smiraj dana
starom gradu k'o opijelo
ispod prstiju Vedrana
bolno zajecalo cello.

Slatko-gorki Albinoni
odjek nedostižna mira
u sablasnu gradu zvoni
prot' bezumlja lamentira.

Pogreška je otišla u pogrešku

Dvije stvari su me zaprepastile: prva je njegovo ubijanje ljudi za vrijeme rata, a druga njegovo poslijeratno življenje i ponašanje kao da je čitav život bio uzgajivač cvijeća, i ništa više.

Razmišljam i zaključujem: ne smijem šutjeti, jer i drugi to znaju. Istina mora na papir, jer grijeh je ne vidjeti grijeh, ne vidjeti pokretačku misao grijeha.

Može grijeh biti oprošten, ali najprije mora biti rečen i u pokajanju priznat. Tko se ne pokaje, ostaje u grijehu. A on, ratnik i komandant Rade, nije se pokajao. I što više, grijeh je dizao do odlikovanja, do junaštva, do krijeposti, do odlaska u slavu, do skrivanja pred svojim znanjem.

S tim čovjekom može se otići samo u zločin i laž, u njegovo licemjerje i njegove privilegije, u njegove komunističke i partizanske zablude. A možda i ne može.

Što je on učinio? Je li zločin zamijenio pokajanjem? U kakvom su odnosu nebo i pakao u njemu? Ubijao je u ime ideje, a sad se kaje u ime ideje. Zna li koja ideja je prava ideja?

Između njegove mlade i stare ideje stoji stalno stanje krivog ponašanja, stoje razlozi za smrt. Nešto ga je guralo u svaku ideju. Što? Početak i kraj koji se pomalo naziru, čarolija nepoznatog, zov kanibalskog ponašanja i pokajanja, ili čovjek koji je tražio čovjeka.

Jedno je sigurno: u njegovo slobodarstvo ne vjerujem. Mogu vjerovati samo u njegovu patološku iskrivljenost, ili u njegovu grižnju savjesti.

Koja njegova politička diverzija, ona ratnička ili ova pokajnička, ako je pokajnička, jest prava politička diverzija? Ne znam. Mrtve ne može oživjeti, a dušu svoju ne može oprati.

Neću se ni truditi da prijeđem granicu sumnje.

Neka mu Bog sudi. Čovjek mu ne može pravedno suditi.

* * *

Sjedili smo u stanu profesora Nikole i razgovarali o nasilju Srba izvan Hrvatske nad »Srbima« u Hrvatskoj.

– Hrvatskim Srbima dosta je srbovanja nehrvatskih Srba izvan Hrvatske – rekao je prisutni sudac. – Hrvatski »Srbi« žele mirno živjeti, putovati i trgovati, a nehrvatski Srbi im to ne dozvoljavaju.

– Ima pravoslavnih Hrvata, silom označenih Srba, osobito onih koji su ubijali u partizansko doba, a koji danas potajno dolaze pravoslavnim ili katoličkim svećenicima da se ispovijede prije smrti. Ima ih koji ne mogu umrijeti dok ne dođe svećenik da ih odriješi od grijeha. Nije to duhovna preobrazba, nego potreba da se oslobode od pritiska grijeha. Samo Bog znade što se dešava u grešnim dušama tih ljudi.

– Ispričat ću vam jedno svjedočenje – rekao je liječnik, porijeklom sa Žumberka, svjedok svoga znanja. – Za vrijeme rata bio sam mali dječak i svojim očima sam vidio kako je današnji ugledni političar, a tada vojni komandant, žive ustaše bacao u zloglasnu jamu Jazovku, kako je njegova žena, u to vrijeme još nije bila njegova žena, muškarcima odsijecala spolne organe i spremala ih u vrećicu, valjda za uspomenu. Taj čovjek i njegova žena svojim rukama su žive ljude gurali u paklensku smrt. Živi ljudi su u podzemnoj dubini kričali, vrištali, plakali, vikali i nemoćni umirali u mukama, a njih dvoje su to slušali i u šumarku kraj jame vodili ljubav.

– Poslije rata su pripovijedali kako su drugi ubijali, pripisujući im sve što su oni činili, pokušavajući da tako sakriju sebe pred sobom. Bili su moćni pa su mogli iskriviti svaku istinu, ali nisu mogli iskriviti svoju prikrivenu istinu o sebi: zločincima. Ni javna slava nije im pomogla da to ne budu.

* * *

Taj ratni komandant Rade pokazivao je da se prazninom može otići samo u prazninu, da do duhovnosti nije mogao doprijeti, jer nije znao što je ona ni gdje je. Iako je na jednom jadranskom otoku, unatoč protestima struke i općine, u zid svoje kuće ugradio arheološke spomenike da zadovolji svoju moć i taštinu, nije dospio ni do prostora na kojem bi mogao duhovno živjeti, ni do lirske metafore koja bi ga sakrila, kako u njemu od njega, tako i njega od njega u javnosti. Nije mu pomoglo ni to što se ponekad, za kamuflažu, ponašao kao dekadentni sanjar, kao priča za prepričavanje.

– Poznam ga. Išli smo zajedno u sedmi razred gimnazije – rekao je prisutni profesor. – Bio je najgluplji u razredu. Sjedio je preda mnom, pa kad se na nastavnikov poziv digao, vidio sam samo njegova široka leđa i krupne ruke, oslonjene na klupu. Riječi nisam čuo. Ali sam čuo za njegovu snagu, zbog koje se svatko bojao s njim potući.

– U ratu, kao komandant, mnogo je mudrih riječi rekao.

– Ne vjerujem. Najmudrije njegove riječi u ratu bile su: »Na juriš!« ili: »Hvataj ih žive i kolji!« Ostalo je izmišljeno.

– Završio je tehnički fakultet, dvije knjige je napisao o ratu i postao je politički šef partizanskih ratnika.

– Znam. Iz rata je izašao opijen pobjedom, a u ratu je bio opijen ubijanjem. I u miru su se bojali da ne počne ubijati. Zbog toga su mu njegovi političari, dovedeni na vrhove njegovom borbom, nabavili fakultetsku diplomu, naručili knjige i dali ugledni položaj. To zvuči kao nestvarna priča, ali tako je. Uvijek je bio prizeman i neprihvatljiv. Dok je hodao, ništa nije sanjao, nije znao otići dublje u područja otkrivanja, u ljubav za čovjeka, u bijeg od ratničke i političke naredbe. Takav čovjek nije čovjek ni kad voli, ni kad pametnu knjigu drži u ruci, ni kad sjedi u kazalištu. To je ljudska nakaza, kakvu je mogao izmisliti samo boljševičko-pravoslavni komunizam.

– Ali i u njemu je proradilo neko prikriveno ljudsko čulo koje ga je odvelo do duhovne preobrazbe. I on je, krišom, išao kod svećenika na razgovor i čišćenje. Ipak je trebao kršćansku riječ za lijek, za prijatelja i pomoćnika.

– Ne radi se o duhovnoj preobrazbi, nego o prokletstvu koje ga nemilosrdno podgriza – gore od crva i truleži.

– Isključuješ mogućnost povratka. Kad bi svi zločinci zauvijek ostali zločinci, kako bi svijet izgledao! I raj bi bio prazan.

* * *

Opasna bolest: rak, rušila je njegovu izdržljivost i pretvarala ga u kaos. On, koji je uvijek bio propagandna gluma, sada to nije mogao biti, nije imao snage govoriti i pobjeđivati do kraja.

Sve je bilo jasno, svi su liječnički nalazi rekli: kraj, nema pomoći, ni utjehe, ni glume.

Plakao je – u očaju i slabosti.

Sve je imao, osim mogućnosti da živi. Nije mogao uzeti »šmajser« i pucati bolesti u čelo. Bio je slabiji od kraja i misli zlokobnice.

Za njega nije bilo pomoći – i to je, njega moćnika, izluđivalo, to ga je tjeralo u očaj. A htio je živjeti, zaboravljajući da su htjeli živjeti i oni koje je ubijao.

Kad je gledao tuđu smrt, a često ju je gledao, to mu je bilo kao da gleda kako pada lišće s drveća. Ali sada, kad je gledao u oči svojoj smrti, bio je panični akord užasa u svojoj duši – i u svijesti: što je bilo, toga više nema.

Ali, najteži njegov trenutak bio je kad mu je žena, vjerni pratilac u zlu, rekla:

– Umri! Što ćeš mi takav, jadan!

– Prokleta ženo! Zar tako! Tko će me trebati, ako me ti ne trebaš? Tko će mi metnuti ruku pod glavu, ako ti nećeš?

Uzeo je pištolj i pucao joj ravno u čelo. Najprije njoj, a zatim sebi.

Ništa mu nije ostalo od mladosti i života. Sebe nije vidio ni u devetom koljenu, ni tamo gdje ima tratinčica, ni tamo gdje vihori idu na spavanje, ni tamo gdje zemlja sluša strašnu prolaznost, ni tamo gdje pogreška ide u pogrešku, ni tamo gdje kršćanstvo pruža pomoć.

Umro je, a nije shvatio da je ubijao za pogrešnu ideju, da njegova žena nije bila žena nego strašilo, kojemu je bilo važno da bude ono što nije.

Otišao je iz svoje isključive specijalnosti: ubijanja i proizvodnje straha. Dospio je u Ništa, u stanje besmisla i uzaludnosti. Iz političko-pragmatičke funkcije uskočio je u komunističku prazninu u kojoj se razbio, bez mira u sebi i u svima s kojima se susretao. Na kraju je ispalo da su sve njegove radnje bile protiv njegove duše, protiv duše čovjeka i protiv duše hrvatskog naroda.

Ostao je ono što je bio – žalosna sudbina čovjeka.

Drago MARŠIĆ

Bezosjećaj

Imao suncokret
vrtoglavicu
Nagnuo se jugu
i drijema
Nemilosrdno podne
prži
sažaljenja nema

Ispovijed razapetoga pjesnika

Moja prva riječ bila je – NJEMU. Zavjetni odzvuk srca stvorena Srcu-Riječi. I kao da nije bila riječ. To je krik – neobuhvatni i sveobuhvatni. Vapaj, svemirski zvuk Boli u rasapu boja. I boje su neuhvatljive. I sve lebdi. Lebdi – od težine. Ozvučena slika – bez okvira. Blista i gasi se. U Eksploziji do zvijezda.

Pjesma? Prodire, prozire, uspravlja se. S dubinama Tame, s odrazom Sunca skrivena iza boja neba. Nemirna, razigrana, bunovna i buntovna ponornica na Izazov boje, jednog bljeska, jedne Misli nedefinirane, nedohvatljive Ljepote, koju ne zahvaćaju oči. Ne obuhvaća srce.

Riječ-Ljubav nameće igru. Iz male stvorene iskre praha izvlači pjesnika, dijete-zabavljača, hodočasnika – zbunjena zagonetkom Postojanja.

Što sam? Tko sam?

Nedonošče pred obrisima Stravične Stvarnosti što zrači. Ubilački i – iskupiteljski. Svjetlo i Sjena. Kako izdržati? K a k o!

Suludo, razbješnjelo, zbunjeno vrti se Zemlja – sa svim svemirima u m e n i. Povijest urla. Pokajnički moli. Prestravljena se nada.

SMRT. Ugroženi život. I duh – kad se Zloduh razvagani. Jučer bila je smrt pjesnika. Vijest s TV ekrana. Nazovi prirodna. Sada Zagreb. Godinu unazad – i prije zalepršao je, zavijorio splitski mrtvački vijenac pjesnikâ. Ostaje gola Smrt kao svemirski fenomen. Neopoziva Neminovnost. Stalna prisutnost. I – odsutnost.

Svemirski izazov.

Smrt, svaka, smrt sviju: J e d n a. Izazov. Nemir. I spokoj. Čudna, čulna staza. Lanac krunice sudbonosnih zrna poput postaja Križnog puta do Gore. Preobraženja. U mimohodu brdâ i nizina, ponorâ i jaruga, zlih brazda i zatajenih žetvi.

D o g o d i l o s e. Uvijek se događa. Zar je važno k a d a? Jučer ili prije Stoljećâ?

Ona jučerašnja smrt pjesnika ne iznenađuje. Nije nova. Nameće prizor od prije više mjeseci. Pogreb pjesnika samoubojice. Ubio ga je bezdušni monstrum Rata. On je d r u k č i j e pjevao, stihove u muziku prelijevao, drukčije osjećao. Volio. Jučer preminuli, prijatelj, bio mu je na ispraćaju.

I tako – prolaze povorke, karnevali, hodočašća. I čopori neljudi u transu krvava obreda. I stapaju se u jedan, posljednji mimohod u Prazno. I u puninu Života, onih koji se nisu odrekli bezazlenosti.

Nešto u meni kleči. Njemu. I lovi oblake. Igra se sa Sjenama. Raspršuje krijesnice srca do lomače na Gori. ON me v i d i i s l u š a. Mene – ponizno, plaho, neurotično dijete jednog suludog, ali znakovitog vremena, kojega se staze Bezumlja lome putokazom Bogočovjekovih sljedbenika. Male, nezaštićene, krotke – On voli.

Klečim ... Pokušavam moliti. Riječ izmiče. Užasnuta – gledam kako pluta, neoblikovana, smrvljena o kamenje – na valovima Mržnje. N e m o j e. Ali, mogla bi biti moja. Moje malo, slabo tijelo, moja gorljiva, plahovita, razdirana, razbuktala duša

pronosi, viče, grli: gomile osakaćenih, mrtvih... Razvaline, odlomke kuća, ostatke crkvenih tornjeva, prepolovljenih raspela. Tijelo Gospodnje ponovno raspeto i osakaćeno visi, lebdi, pritišće. S v u g d j e. Tako sam teška. Boli me.

Užasavam se svoje mržnje. Što je krivnja? Čija?

Nasrću na m e n e. Na tijelo i dušu moje rođene zemlje. Raskapaju praroditeljske kosti. Okrutno se iživljavaju na svima. Htjeli bi da ubiju i pismo. Drevna postolja Slobode i pečat uljudbe. A ja – n e s m i j e m mrziti! Krv i duša opiru se. Zloduh je neosjetljiv na dobrotu. Blagost ga razdražuje, podgrijava nasilje. Što ću? Nisam u svome podneblju. Nisam, s a d a, ni u ozračju evanđeoske vijesti. Ja sam u sveopćem Izazovu. Bačena. Slamana... Ja sam rana. A rana ne razmišlja. Duša je Patnje krik, pobuna, optužba Pakla i Neba. Optužujuće ZAŠTO? SADA!

Krhotine duše, Bože! Duša nije oblik, obris kamena, uleknuće mesa, krv ograđena prostorom. Uobličena težina u hodu vremena. Duša je izvanprostorna, izvanvremenska, svemirska, transcendentna. Prozračna i prodorna. Svejedno, skupljam krhotine duše. Svoje. Tuđe. Bliske – i nehotično mrske.

Prognanici, beskućnici, Božji zabavljači, satrveni i pobožni. Lakrdijaši, krvoloci i bogomrsci. I ubilačka, razuzdana rulja.

Povorke i povorke. Gomile i gomile. Osamljene ljudske jedinke, raspršeni udovi, kosti n e č e g što je bilo tijelo. Pijani i drogirani ljudski psi tragači njuše ljudsku krv. Žeđaju sve više. O, kako je čista, blaga četveronožna životinja. Bez perfidne, sofističke spekulacije razaranja i najprimitivnije mržnje!

Vrijeme Paradoksa. Vašar bluda i čuda... Netko ubija. Netko samozatajno suosjeća i razdaje utjehu. Utrka do Pakla. Jurišanja do Neba. U eksploziji unakrižne Vatre, jedni v i d e, drugi, u sljepoći, dodiruju vlastitu smrt. Neizbježnu, nesvjesnu »osvetu« žrtve.

Preteško je održavati ravnotežu. Projicirati razum u sve širim krugovima produhovljene misaonosti i emotivnosti. Biti mudar. Otkriti mudrost srca u prokletoj i blagoslovljenoj znakovitosti Vremena. Tu su na djelu biblijska znamenja. Čitaju ih, gonetaju i otkrivaju mudri, srcem. Istinoljubivi savješću... Razboriti, praktični – evanđeoski. Suzdržljivi i darežljivi. Ovisno o providencijalnoj Volji. Na putu prema Gori – od pamtivjeka, nemoguće je mimoići Križ. Nemoguće je ne prisjetiti se otajstvenog fenomena u trenutku Bogočovjekove smrti.

Potres. Traje i ponavlja se. Potresa tijela, zakapa i izbacuje leševe, davne i sadašnje kosti. Potresa duše. Izvlači srca. Otrovna i – razjedena od ljubavi i predanja do smrti.

Gdje je moje mjesto? Moja uloga, Bože!

Pišem. Naprežem se da n e š t o izrečem. Misao izmiče? Riječ izmiče – kao oblik... Raspršuje se. Ono što se skuplja – u m e n i je najdublje. Sad vidljivo, sad zamagljeno. I uvijek boli. Zbunjuje i potiče. Tjera u visine. Vulkanski ključa i izbacuje. Čini se – moje dijelove, skrivene zvukove misli za čijim oblicima tragam. Gospode, ja volim! Usprkos svemu, u s p r a v n a u Tvojoj Volji. U predanju.

SUBOTA. Veljača. Godine Gospodnje tisućudevetstodevedesetdruge. Ja molim. Ipak sam pjesnik. Bože! Ljubavi! Osvrni se na plač djeteta u meni. Mnogi plaču. Misle da su sami. Premnoge izjeda usamljenost i gorčina. Ova je hrvatska zemlja m o j a. TI si je meni dao. Njezin sam izdanak. Ime. I srce. I rana. I rane mole...

U vedrini današnjega jutra, hoće li se ugasiti sva zlojutra? Predugo traju...

Slučajno sunce. U gradu na moru. Kroz otvoreni prozor, nad uzglavljem ležaja, s pogledom u Kristov lik na Maslinskoj gori. Slika u okviru. I nije samo slika. MEMENTO VIČE SA ZIDA. Zahvaća brojanicu obješenu na svjetiljku. Podsjeća na otajstva zemaljskih staza Sina čovječjega. Radost. Žalost. Slava. Duša se molitveno budi. Pokušaj stiha biva psalam. I hodočašće. U viziji Križnog puta Domovina rasplakana nad razaranjem svetinjâ. Čini se: krhotine srušenih oltara zvone. Glasnije. Optužujući glasno.

Subota. A mogao bi biti dan bilo koji. U svemirskom gibanju, u bezbrojnim svemirima dušâ koje je On Ljubav stvorio, – k a k o prekinuti smisao i ishod svega!

Pišem. Šaram znakove po bijelom papirnatom bespuću. U praznini Nedokučivog. Riječ. Zvuk i slovo mučno iskapaju i slijede misli. Ipak, nisu samo crteži. Ako mislim, mislim molitveno i naprežem se zaodjenuti m o l i t v e n u s e b e u riječ, makar nisam riječ – i klečim uspravna samo u Njemu i po Njemu – ovi znakovi j e s u riječ. Stih, možda pjesma. Ako su Njemu po volji.

Ivan SVETIĆ

Croatia '91.

I.
Hrvatska gori.
Jauci. Suze.
Prognani ljudi.

Pijana mržnja.
Sotona reži.
Europa se čudi.

II.
Jedno smo srce.
Čvrste nam šake.
Sloga je spas.

Trpjesmo dugo.
Pišemo povijest.
Sada je čas!

Marijan KARABIN

Proštenje u tuđini

Svih uzrasta, svake dobi
s raznih strana i država
skupio se narod silni
da – ko pređi – slavi Boga
i zajedno da obnovi
duh podrijetla vlastitoga.

I gle: zemlja što bi tuđa
kao da njegova posta;
u mnoštvu sve brat do brata
riječ domaća svud se čuje
Hrvat tu je uz Hrvata
svak svakome se raduje.

A kad usred Službe Riječi
crkvom prođe i riječ »Hrvat«
mnoga suza licem kanu
buran pljesak svud odjeknu:
Sad konačno i Hrvati
slobodno si – ime reknu!

Poljubac

Umorile se moći.
Ispili dan do dna.

Dobro nam došla, večeri, vjerni začetku noći!
Jedva te čekam. Hvalu ti velim.
Za poljubac ti hvalim što »laku noć« zaželi,
za poljubac što tka ljepotu sna.

Poljubac u osmom križu.

U mladosti, u mezgri, poljubac krvavi vir,
zanos života, začeća ubav pir.

U osmom križu – poljubac – zreo mir.
U njemu sreća večernje rumeni žari
smirenih duša sklad, spliće se radost i sjeta,
drhtava igra žiža
pred mnoga užgana ljeta.

Davno se, davno sreli!
Hej, što smo toga skupa
tijekom života spleli.

* * *

Silazi noć nad more,
nad gore, nad školj, nad selo.

Večeri, tisuće hvala
za poljubac u čelo!

Pavao TIJAN

Je li bilo Hrvata na prvom Kolumbovu putovanju?

Hrvati se diče svojom dugom i plodnom pomorskom tradicijom. I s pravom, premda veći dio hrvatske obale i otoka nije bio uvijek u hrvatskoj vlasti. Baš zato su značajnije zasluge hrvatskih pomoraca, koji su u svakoj prilici plovili i danas plove po svim svjetskim morima i oceanima i bili su prisutni u mnogim važnim povijesnim događajima i pothvatima. Stoga nije ništa neobično da su se već prošle godine, uoči jubilarnih svečanosti 500-godišnjice otkrića Amerike, mjestimično pojavile u hrvatskom tisku i prije više puta ponavljane tvrdnje da je Kolumbo na svom prvom otkrivačkom putovanju imao u svojoj posadi i nekoliko mornara Hrvata.

Ali ta tvrdnja, koja toliko ugađa našim patriotskim osjećajima, nema povijesne osnove. Svoj korijen vuče iz dubrovačke tradicije, u kojoj se održava silan ponos gospara slobodne Republike Svetoga Vlaha, zanesenih bogatstvom, sigurnošću i diplomatskim ugledom u svijetu, što im ga je pribavljalo njihovo dobro opremljeno i moćno brodovlje.

U takvu euforičnom raspoloženju nije im bilo teško zamisliti da su Dubrovčani morali biti prisutni i kod otkrića Amerike, na što su ih mogla potaknuti i fabulozna pričanja njihovih pomoraca. Zna se da mornari, kad se nakon duge plovidbe vrate u matičnu luku, rado pretjeruju kad govore o svojim doživljajima, i nerijetko iznose fantastične priče što ih sami izmišljaju, ili ih u stranim lukama preuzimaju od drugih pomoraca.

Pjesnik slavne dubrovačke prošlosti Džono Palmotić nekritički prihvaća tu tradiciju, koja se sasvim dobro uklapa u njegov patriotski žar i u svojem djelu »Kolombo« spominje kako je u Kolumbovoj posadi bilo i Dubrovčana.

Neki književni historičari osporavaju Palmotiću autorstvo toga djela, ali za nas to u ovom času nije važno. Glavno je da je iz njega prodrla u javnost ta misao, koja je mnogo kasnije, u punom razvoju hrvatskog nacionalizma, postala svojinom čitavoga naroda. No, kako rekosmo, ta toliko lijepa koliko i nekritična tradicija, ne može se potkrijepiti nikakvim dokumentom.

O Kolumbu i njegovim putovanjima postoji mnoštvo izvornih i vjerodostojnih dokumenata te golema znanstvena bibliografija. Među bezbrojnim istraživačima otkrivačkih putovanja koncem XV. i u prvoj polovici XVI. stoljeća ističe se engleska povjesničarka *Alicia B. Gould y Quincy* svojim dugim i ustrajnim sabiranjem i proučavanjem dokumenata o sastavima posada na brodovima s kojima je Kolumbo g.1492. otplovio na svoje prvo putovanje. Njezina *Nueva lista documentada de los tripulantes de Colón en 1492* (Novi dokumentirani popis članova Kolumbove posade g. 1492.) objavljivana je u više dijelova u službenom Biltenu Španjolske Kraljevske Akademije Povijesti (Boletin de la Real Academia de la Historia) u Madridu od g. 1924. do 1944. i prihvaćena je u sve kritične povjesnice španjolskih otkrića. Ona je uspjela pronaći imena svih članova prve Kolumbove posade kao i podatke o njihovu podrijetlu i zanimanju, na koju su karavelu bili ukrcani i koju su službu obavljali. Ta

se posada uglavnom sastojala samo od Španjolaca, prema rezultatima ove povjesničarke, a samo su četvorica bili stranci: dva Talijana (jedan iz Genove, drugi iz Kalabrije), jedan Portugalac i jedan pokršteni Židov koji je admiralu imao poslužiti kao tumač stranih jezika.

Imena Kolumbovih prvih mornara uklesana su u goleme gromade umjetnog kamena, što predstavljaju spomenik otkriću Amerike, na trgu Colón u Madridu, gdje ih može svatko čitati, ali među njima ne će naći ni jednoga hrvatskog imena.

Sve ovo će možda biti neugodno iznenađenje za one koji su iz domoljubnih osjećaja povjerovali tradiciji. Ali priznavanjem istine u ovoj stvari nije ničim umanjena veličina i slava dubrovačkih mornara jer je vrlo vjerojatno da su oni sudjelovali u drugim otkrivačkim pothvatima. Sam Kolumbo je ostvario još tri takva putovanja i moguće je da je na jednomu od tih putovanja uzeo za člana posade kojega Hrvata. O svim tim pothvatima kao i o kasnijim već redovitim putovanjima u novootkrivene prekooceanske zemlje postoji golema i s hrvatske strane još neistražena dokumentacija u Archivo General de las Indias u Sevilli, gdje se čuva potpuna građa španjolske administracije u Americi. Svaki brod, koji je plovio u Ameriku, morao je dobiti dozvolu od španjolske uprave u Sevilli, kod čega je bilo obvezatno predati iskaz s podacima o samom brodu, zatim o njegovu vlasniku te o članovima posade, teretu i eventualnim putnicima. Sličan iskaz morao se je predati i nakon povratka iz Amerike. Tu se otvara novo i važno polje za istraživanje hrvatske pomorske povijesti. Seviljski je arhiv zrcalo španjolskog upravljanja američkim kolonijama, posjeduje potpune, uređene kataloge i sav je kompjuteriziran. U njemu dnevno rade istraživači iz gotovo čitavoga svijeta, u prvom redu, naravno, iz same Španjolske i Hispanske Amerike. Bilo bi nam drago i korisno, da među njima bude i mladih hrvatskih povjesničara.

Milan RADIĆ

Petar Zrinski i Krsto Frankopan

Dugo ljeta
ova dva
hrvatska velikana
iz zagrebačke
katedrale
kao da nas
gledaju
svakog
dana.

I kao da nam
kažu
da u miru
i u boju
držimo
na rukama
domovinu
svoju.

Nezavršena priča

Grad mog rođenja
negdje u sjeni fata morgane
mojih čula.
Začetak svih čežnji
i boli svih duša.
Veo vihorom satkan,
kaleidoskop slika.
Vrt, sablasti u igri,
neka tamna rijeka,
mutna,
puna slutnja.
Divlji kesten priča.
Na obali klupa –
baka plače.
Kao kamenčić
u vir bačen
život teče.
Iza brijega ničeg nije bilo.
Tlapnja neka.
Lice djevojčice
prljavo od kolača.
Na usnama
dodir prvi,
plavog dječaka,
u veži,
prije mraka.
Kao slatkiš usred plača.
Bar jednom da se vratim.
Znam,
bit će to ubojstvo čeda,
sebe.
Kao putnik bit ću,
uljez tuđih njiva –
ko sâm zrak da kradem,
nekom, u tuđini.
Treba zatvoriti neka vrata,
što tiše.
I moliti dijete
milost za čovjeka.

Izuzetni profesori i kompletne ličnosti

(Bilješka o profesorima ANTICI i IVI JURAS)

25. obljetnica smrti poznate profesorice ANTICE JURAS (1898-1967) prilika je da podsjetimo čitalačku publiku na tu izuzetnu profesoricu i osobu uopće, a i na njezinog muža, također istaknutog profesora IVU JURASA (1886-1948). Oboje su bili članovi HKD-a i autori njegovih izdanja.

Bili su najprije izuzetni profesori – on dugogodišnji profesor zemljopisa u splitskoj »Klasičnoj gimnaziji«, a ona dugogodišnji profesor prirodoslovlja u »Drž. ženskoj realnoj gimnaziji« u istom gradu. U masi bezličnih profesora čija glavna preokupacija bješe da pošto-poto sačuvaju nekakav autoritet, to je dvoje profesora odudaralo izrazitim pedagoškim nastojanjem i taktom. Nisu bili nikakvi kruti školnici, nego ljudi široka srca, nastavnici koji su imali razumijevanja za učenika, za njegovu mladost, njegove nemire... Znali su se približiti učeniku i približiti mu gradivo koje treba naučiti. Nisu nipošto išli za tim da »ulove« đaka u neznanju, nego da ga nauče a pri tome i odgajaju. Znali su se đaku i individualno približiti, ali i pomoći mu u njegovim mladenačkim krizama, a nerijetko i u materijalnim neprilikama. Voljeli su mlade ljude, a i oni njih. Veći broj nije ih nikada zaboravio, nego su i kasnije, kao oženjeni ljudi, održavali vezu s njima. A ni profesori nisu njih zaboravljali, nego su im ostali pri ruci i pružali im, po potrebi, pomoć. Time dolazimo do glavne osobine tih ljudi: njihova humanizma, ljubavi i brige za čovjeka... No prije toga ćemo podsjetiti samo na to da je prof. Ivo Juras kao nesvakidašnji profesor i hrvatski rodoljub 1939. g. kad je uspostavljena »Banovina Hrvatska«, postao upraviteljem splitske »Klasične gimnazije«. No, nažalost, već 1941. g. Talijani su ga, kad su okupirali Split, protjerali u Zagreb...

Treba svakako istaći i to da su ti vrijedni nastavnici imali i publicističke, pa i spisateljske ambicije i sklonosti. Profesor Ivo je npr. objavio niz članaka i rasprava iz svoje struke i što je mnogo važnije – u razdoblju između dva rata sastavio je više priručnika iz zemljopisa za srednje škole, kao i par atlasa, odn. karata. Svi koji smo tih godina učili srednju školu sjećamo se tih dobrih priručnika iz kojih smo primili prva znanja iz zemljopisa. Tim je radom tako vrijedni profesor izvršio veliku i obrazovnu, a i uopće kulturnu misiju i da nije učinio nego to, zasluživao bi ugledno mjesto u našoj kulturnoj povijesti...

Ništa manje agilna na peru nije bila ni njegova supruga koja je pisala pjesme i priče, tiskala i jedan roman – »Zgode i nezgode Ciplića Njuškalića«, zoološke podmorske tematike, ali s izrazitom pedagoškom namjenom, koji je doživio i drugo izdanje u nakladi Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda – objavljivala, dalje, osvrte i članke s područja svoje struke i što je još važnije, članke o problemima djece i omladine, posebno ženske...

Ono po čemu je to dvoje pobožnih i plemenitih ljudi ostavilo iza sebe duboke ljudske tragove svakako je u prvom redu njihov humanizam, ljubav i briga za čovjeka. Ti su produhovljeni ljudi rano uvidjeli da u svijetu ima toliko potrebnih, posebno mladih, kojima treba pomoć i toliko dezorijentiranih, koje treba usmjeriti... I eto, oni će se dvoje intenzivno i svestrano angažirati u tom smjeru, plemenita profesorica i više nego njezin muž, iako i on, samo ne tako sustavno. Poznato je npr. da je on tih godina povorci mladih ljudi, preko karitativnih ustanova, pomogao da dobiju besplatan smještaj, prehranu, cipele, odjeću... No neke stvari ostale su nepoznate... Evo jednog slučaja, kako nam ga je ispričao jedan poznanik...

Bilo je to jedne kasne jesenske večeri 1945. u Zagrebu (tada je obitelj tu živjela). Mladi je čovjek stigao kao student tih dana u Zagreb. Nakon par dana stanovanja u jednom sobičku, gazdarica mu je baš toga dana najavila da mu otkazuje sobicu. Čovjek je lutao izgubljen ulicama, ne znajući ni sam što da počne sa sobom. Tada je u jednoj ulici susreo svog profesora još iz Splita. Smjerno ga je pozdravio i krenuo dalje. Profesor mu je odzdravio, okrenuo se i zapitao ga: »Tko si ti?« Mladi je čovjek odgovorio i htio poći dalje. »Čekaj«, zaustavio ga je profesor, »Što radiš u Zagrebu?« »Studiram«, odgovorio je mladi čovjek. »Gdje stanuješ?«, pitao je opet profesor. Mladić je počeo petljati, ali je na kraju morao priznati da nema sobe ni prenoćišta. »Hajde sa mnom!«, pozvao ga je profesor. I nije bilo druge – mladi je čovjek morao s profesorom njegovoj kući. Uveo ga je u veliku sobetinu gdje je sedmero djece učilo i izrađivalo zadatke, nahranio ga i ukonačio, sve dok se čovjek nije snašao ili točnije, dok mu sam profesor nije našao neku sobicu...

Njegova se dobra i plemenita supruga specijalizirala za pomoć djevojkama, posebno onima sa sela. Ona je, naime, rano uočila da su mlade djevojke koje dolaze sa sela u grad u potrazi za službom, izvrgnute raznim pogiblima i da je takvima potrebno što više biti pri ruci. Pružiti im savjet, pomoć, osigurati smještaj, prehranu, zaposlenje... bila je suosnivač i stup Društva za zaštitu djevojaka u Splitu, jedinog te vrste u Hrvatskoj, čija je centrala bila tada u Friburgu, a sudjelovala je i kod osnivanja splitskog doma za služavke, a taj je dom s jednom zaposlenom dominikankom pružao pomoć djevojkama koje su tih godina dolazile sa sela u Split. No humana je profesorica i svoj vlastiti dom stavila u službu svojevrsnog internata za djevojke, koje su čak iz raznih europskih zemalja nailazile u taj grad: kao takav, njezin je dom bio i registriran u međunarodnom adresaru spomenute organizacije... Priskakala je ona svakako i u duhovnim pa i moralnim potrebama mladih ljudi, posebno djeci iz razrušenih brakova... I svima koji bijahu u bilo kojoj potrebi... Doslovno s v i m a... Pred sobom je uvijek vidjela čovjeka koji treba n j e z i n u pomoć. Veselila se svakom riješenom slučaju, svakom spašenom mladom čovjeku, sačuvanom obiteljskom gnijezdu, dobrom članku, vrijednom književnom djelu. I uopće svakoj manifestaciji dobrote. A najteže joj je bilo kad se u određenom slučaju nije moglo pomoći, kad se nečiji problem nije mogao riješiti.

Svakako, nisu to dvoje podbacili ni kao roditelji... Sama Providnost je zapravo pomogla da se sretnu i spoje. Njihov brak bio je pun ljubavi i međusobnog razumijevanja. Providnost ih je obdarila čak sa sedmero djece. Iako svestrano profesionalno i društveno angažirani, našli su brižni roditelji uvijek vremena za svoju djecu, za njihov odgoj, njihov razvoj, duhovni rast. Odgajali su ih uopće zauzeto i odgovorno i djeca su rasla i stasala pod brižnim okom zauzetih roditelja. U Splitu se tih godina

općenito smatralo da je to uzorna obitelj, a za njihov obiteljski dom u Kvaternikovoj ulici govorilo se da je pun sklada i sloge. A kako je u toj kući bilo radosno za Božić!... Djeca su, dakle, normalno rasla, razvijala se, učila... Nakon završene srednje škole skoro svi su završavali fakultete i postajali izuzetni stručnjaci. A ništa manje i etički izgrađene ličnosti... Tako su njihovi roditelji i u tom pogledu u potpunosti izvršili svoju dužnost. Riječju – potpuno su osmislili svoje živote...

Kruno BOŠNJAK

Majka

Isto kao i onda dok bijah dječakom, u mom kraju su Gradina i Zagradinje, Trbotor, Viševac i Kamenjak. Tu smo – po tom kamenjaru – moji vršnjaci i ja pasli ovce i čuvali krave, krišom jahali konje, boli volove i zavađali ovnove. Voljeli smo duge zimske noći, sila, pjesme uz gusle i pripovijedanje mudrih staraca. Voljeli smo žetve i vršidbe, orali smo i kopali, i imali pune ruke žuljeva.

Ja pođoh na škole u bijeli meni dragi Zagreb i ponesoh puna njedra suncem opaljenih lica, ko bronca žilavih, u mrke šudare umotanih žena, tih monumentalnih karijatida, ko brda postojanih, ponosnih i prkosnih poput jablanova.

Ja sam Majka – govori mi iz kipa, iz crteža – stara sam tisuću i više godina, ja sam lice opaljeno suncem, žilava sam ko bronca, u mrki šudar sam umotana žena, ja sam monumentalna karijatida, ko brda postojana, ponosna sam i prkosna poput jablanova. Bile su me bure i oluje, udarale kopita i čizme. Rađala sam pradjedove i djedove vaše, i majka sam vama i djeci vašoj.

Ja imam bijele grudi, i u njima meko toplo srce, a u srcu božanstva naša. Ne razdiri bijele grudi moje, ne odlazi iz mekog toplog srca, plakat ću, krvarit ću, oslabit ću i djeca moja ostat će bez mene, tužna, žalosna i rasuta.

Danica BARTULOVIĆ

Jutros

Obradovah se
kad me jutros zapljusnu
razdragano sunce
ražalostih se
kad sretoh mrzovoljne ljude

Noćas

Noćas mi nebo bi
zdenac pun bisera

Josip TERHAJ

Zapis pod pariškim nebom

Prema uputi naših pariških domaćina autoput napuštamo kod oznake »Pont Nogent/Champigny«. Skroman i tih, dočekuje nas Rosnysous-Bois, čestica megalopolisa na Seini. Minijaturne obiteljske kuće, vrtovi, voćnjaci. I ovdje, kao u nekim dijelovima Trešnjevke ili zagrebačke Dubrave, dominira načelo *meglio questo che niente.*

Naši stanodavci rođeni su prije pola stoljeća u kajkavskom podneblju zagorskoga kraja, nedaleko rimskog arheološkog nalazišta iz vremena cara Tiberija što se smiri na osunčanim liticama pod Monte Solarom na romantičnom Capriju. Uskoro smo uočili da je njihov brak ustrojen prema Stevensonovoj definiciji, jer više nalikuje bojnom polju nego li cvjetnoj poljani. Madame Annette predbacuje suprugu matinalne čašice calvadosa, obilne i u vrijeme kada se musliman sprema na prvu jutarnju molitvu. Monsieur Jean uzvraća kako ne može odviknuti suprugu kanibalske navike da mu svakodnevno bezrazložno »pije krv«.

Umorni, pred prvi san u Parizu, prisjećamo se pitome riječne kotline u sumraku i silhuete nezgrapnog rekonstruiranog Krapinca pred spiljom na Hušnjakovu brijegu. Još nam u glavama bruje veseli akordi Annenpolke iz radio-tranzistora podno Salzburških alpa te kao da još podrhtava tlo pod ataksičnim koracima bavarskih poklonika *Oktoberfesta.*

Sutradan, na redu je razgledanje Pariza. Prvo odlazim među brojne kulturološke sandučiće nanizane uz Seinu. Na keju Tournelle, M. Canou, zadnji bukinist ispred mosta Silly, modrosivog oka sumnjičavo motri potencijalnog kupca. Prevrćem ponudu i odlučujem se za brošuru *L'Ile de France* P. D'Espezela, izdanje Alpina iz 1949. Naslonjen na zidu uvrh kotline rijeke, listam ilustriranu knjižicu. Na prvi pogled, u gravuri mosta Charenton nalazim sličnost s današnjim izgledom željezničkog vijadukta, uz koji smo jučer doputovali. Most je, poznato je, u XVIII st. obilno inspirirao velike slikare i male pjesnike.

Kod Pont-Neufa, pred ptičarnicom »Bijela vrana« u krletkama su: kokoši, zečevi i kornjače. S bujnim gaćama glomazne Cochin, bijele leghornke i šarene plimutke nervozno čeprkaju po drvenom podu; gladna pogleda proždrljivo kljucaju rasute sjemenke. U susjedstvu, skupina nevelikih krijovratki, smežuranih udova i vrata, nezgrapno zaobilaze jedna drugu u potrazi za salatom. Dalje, nekoliko bijelo-sivih kunića strižu uškama u kutu kaveza, a veliki smeđi divlji zec razvaljenim zubalom stoički mirno glođe grančicu. Nedaleko je kavana s gostima na terasi; »uživaju« u mirisima životinja. Što bi na to rekli agramerski sanitarci!

Podne je, i na Pigalleu premijerni susret s klošarom. Šezdesetogodišnjak spava ispružen na klupi. Uz njega poluprazna boca crnjaka. Nalikuje na slavnog Toskanca, rođenog na padinama gradića Vinci, kako ga je predstavio J. D. Ingres na samrtničkoj postelji u dvorcu Cloux. (Slika je u stalnom postavu Petit-palaisa, Galerija Zoubaloff.) Lice velikog umjetnika i mislioca vizionara, baš kao i beskućnika što se odmara, preliveno je vapnenim bljedilom. Razlozi su različiti. Maestro umire, a klošar iscrpljen

alkoholom uzalud traga za izgubljenim ametistom, amajlijom protiv opijanja. U šesnaestom gradskom okrugu, u ulici Raynouard, pod br. 47, ulazim u prizemnicu, u pohod Honoré de Balzacu. U spomen-kući duhovni je začetnik europskog realizma živio i djelovao više godina sredinom prošlog stoljeća. U njoj je napisao i zadnji dio *Ljudske komedije.* U zdanju je i piščev radni kabinet, umjetnička djela i dokumenti vezani uz njegov život, opus i vrijeme; sve što može zadovoljiti izbirljiva radoznalca. Na autografskom izlošku marginalno uočavam poneki crtež koji je napravio pisac. Poznato je, u dokolici volio je gajiti vještinu crtanja. Koliko vidim, čini se onu studijske vrste. Sklonost elegantnom odijevanju ilustriraju: njegovi portreti, dva srebrom okovana štapa za šetnju, kićeni prsluk, naramenice i izloženi citat »Čovjek postaje bogat, a rađa se elegantan« iz piščeva *Traité de la vie élegante.* Predočeno je i svjedočanstvo suvremenog kritičara Champfleurya da se autor *Golicavih priča* u privatnom životu volio često glasno smijati. Zar zaista? dodao bih, jer živio je stalno na rubu materijalnog sloma, makar je bio i vlasnik ljetnikovca u versailleskom kraju. Jedan portret prikazuje madame Charle-Béchet koja mu je 1834-35. izdala sabrana djela pod naslovom *Études des moeurs au XIX s.* Crnka, otvorenih očiju, mudra pogleda, u grimiznoj haljini sa zlatno-zelenim šalom prebačenim preko lijeva ramena i poluotvorenom knjigom u ruci, djelo je E. Goyeta. Kristalna vaza, koju mu je poklonila kontesa Ida de Bocarmé, čini se kao dokaz rađanja kulta posvećenog velikanu pera, i njegov simbol. Poprsje pisca, djelo Davida d'Angersa iz 1841., s urezanom posvetom kipara, u društvu je s pastelom *Balzac na samrtničkoj postelji,* rad A. Pinellia iz 1850.

Izlazim na osunčanu stazu parka uz kuću. Na zidu, u podnožju razgranata javora pričvršćen je reljef *Comédie humaine de Balzac* iz 1901., s potpisom Vasselota. Na površini od približno 10 m^2 u čvrsti su materijal pretočeni sugestivni oblici i duh stvaralačke mašte romanopisca. Galerija je to nezaboravnih likova: siromašni pjesnik, suicidu skloni Lucien de Rubempré, škrtica Gobseck i stari Grandet, plemeniti César Birotteau te od svojih kćeri upropašteni tata Goriot i drugi. Kao da se kreću angažirano po ploči, izrasli iz tkiva piščeva djela. U dnu, slijeva, sjedi promotor galskoga duha, energičan i odlučan kao za života. Čini se, posthumno zanesen, stvaralački nastavlja pisati *Ljudsku komediju.*

Nedaleko, u istoj ulici, kucam na vrata doma znanca kojemu je Zagreb grad djetinjstva. Dočekuje me u društvu majke i nepovjerljivog Sultana, rasnog njemačkog ovčara. U predsoblju, na zidu vise dijelovi domovine: dvije replike Dalmatinčevih kasnogotičkih narodskih glava iz vijenca s vanjske strane apside Šibenske katedrale. Podsjećaju na običaj rimskih plemića da u atriju smjeste voštane obrazine predaka. Domaćin je ne tako davno održao uspješno javno predavanje na temu *La Croatie militaire au temps de Napoléon* u Praktičnoj školi visokog studija Sorbonne. Još jedan slučaj *nemo propheta in patria?*

Ponudu nedalekog dućančića sireva, dostojnu »lukulskih gozbi«, obogaćuje upozorenje »Se habla español«. U izlogu drijema među hrpama sireva, kao u nekoj Baudelaireovoj pjesmi, kultni pratilac božanstva mačje glave. Tusta *felis domestica* čuva od štetnih rođaka Ub Iwerksovog dosjetljivog Mickeya sirarove zalihe: plemenitog ovčjeg roqueforta iz tamnih aveyronskih spilja, pikantnog parmezana s višestoljetnom tradicijom još iz vremena žestokih borbi suparničkih gvelfa i gibelina u Parmi te čuvenog kamamberta, zbog metanetiola neugodna no atraktivna mirisa.

Chopinova grobnica na Père-Lachaise kao da prelazi rub jedanaestog grobnog polja i namjerava alejom sići s brežuljka Saint-Louis te se uputiti čuvenom Pleyelu, gdje bi »Rafael pianoforta«, kako je Heine nazvao Chopina, svirao Mozartov trio za piano, violinu i cello, te svoju barkarolu, scherzo, mazurku. Baš kao na svom posljednjem koncertu u Parizu, pred turneju u London i Škotsku. Nad grob skromnih dimenzija i izrade nadvili su se neveliki čempres i javor. Ispod Muze nagnute nad lirom rastrganih žica nalazi se reljef umjetnikova profila. Guy de Pourtalès, potomak staroga hugenotskog plemstva, odrastao na obalama Ženevskog jezera, ovako je prije šezdesetak godina opisao grobnicu: »To je osrednja alegorija koju je izradio čovjek (kipar Clésinger) koji je mrzio Chopina. Jedino medaljon ima nešto života«. Tada je, nastavlja, bilo pravo hodočašće do grobnice romantičnog filozofskog ljubavnog para Abélarda i Héloïse, na sedmom grobnom polju, ali nitko da se vidi u tijesnom drvoredu što od središnje avenije vodi k Chopinovom grobu. Za moga obilaska legendarnih ljubavnika – nitko, tek po jedan jarko crveni pupoljak na svakoj figuri, što *post mortem* simboliziraju nerazdruživost za života nasilno razdvajanog para. Kod Chopinova posljednjeg počivališta skupina mladića i djevojaka; uz tihi razgovor na grob polažu više stručaka svježeg poljskog cvijeća. Nezaboravljen možda stoga jer se bližila godišnjica kraja životne putanje, ishodište koje je bilo u Želazowoj Woli 1810., desetak kilometara od tadašnje Varšave. Kažu, kada je Justina Krzyzanowska, udana Chopin, rađala Frédérika, u susjedstvu je odzvanjala svadbena glazba. Zar prva umjetnikova inspiracija? Prigodno, dolazi mi na pamet Aurora baronne Dudevant, poznatija pod spisateljskim imenom *George Sand*, u sentimentalnoj, no kratkotrajnoj vezi sa Chopinom; i unatoč zajedničkim boravcima i druženju u zanosnim prirodnim i društvenim sredinama, kakvi su Pariz, dvorac Nohant i napušteni kartuzijanski samostan u Valdemosi, na sunčanoj Mallorci. Tome pristaje Lisztova da je Chopin prošao među nama kao prikaza plešući na klavirskoj tastaturi.

Uz tavernu »Kod Marcela« uspinjem se stepenicama na Montmartre. Na Place du Tertre turisti obilaze slikare, koji *ad hoc* izrađuju portrete olovkom, ugljenom, pastelama. Cijena je nešto viša od dvostruke za kupnju menua »Choc« u nedalekoj kavani »Chez Plumeau«.

Uspinjača vas za nekoliko franaka preveze s trga Suzane Valadon u neposrednu blizinu bazilike Sacré-Coeur de Montmartre. U blještećem Abadievom kamenom zdanju, izgrađenom u romaničko-bizantskom stilu, molio se i Max Jacob, židovski pjesnik bujne i raskošne imaginacije. Skinuvši s glave *kipu* posta gorljivi katolik, da bi nevin 1944. kao fini obrok nestao u proždrljivim raljama nacističkog konclogora.

U ulici posvećenoj Antoineu Bourdellu radoznao ulazim u muzej, bogatu zbirku djela »najvećeg kipara poslije Rodina« po ocjeni njegovih suvremenika. Zastajem pred *Velikim torzom s glavom*. Snažna putenost oblika i ritma lijepoga ženskog tijela kao da permanentno tali broncu od koje je napravljena.

Heraklo strijelac je napet, ispupčene muskulature od šake do bicepsa, širokog ledenog mišića i bedra, do mišića lista i nožnih prstiju. Između poprsja Mickiewicza, Micheleta, A. Francea i tuceta Beethovenovih portreta-glava, Zeusov sin i najveći junak grčki kao da će toga trena odapeti strijelu. Uperio je oko i ubojitu spravu u mitološki prostor. Nepoznato je u koga, jer čistač Augijevih štala poubijao je i kiteronskog lava, i junaka Ifita, i kentaura Nesa, kralja Diomeda, itd.

Svaki Beethovenov portret mogao bi evocirati po neko stanje umjetnika i njegovu srodnu kompoziciju. Primjerice, *Metropolitaine* skupljenim mišićima na licu, razvijenim ličnim kostima i izbočenim žilama na čelu predočava Beethovena kada ga mašta prenosi u krilo Muze pa i u komponiranju magistralne *Devete simfonije*. *Zamišljeni Beethoven*, možda već tada potpuno gluh, »nesmetan od buke života sluša još jedino harmonije svoje nutrine« (R. Wagner), jamačno i *Pastoralnu simfoniju*. *Beethoven zatvorenih očiju* podsjeća na svoj česti izgled, sve češći što je bio bliže smrti. Zato ovaj lik odgovara njegovoj kompoziciji *Novi finale Kvarteta op. 130*, nastaloj nekoliko mjeseci pred njegovu smrt. *Beethovenu na stupu* pristaje *Missa solemnis* i parafraza R. Rollanda: Tko nema veliki karakter, ne može biti niti umjetnik. Može biti neko božanstvo, ali ono koje razara vrijeme. Beethoven je snažan, čist i neuništiv. Stoga već dvjesto godina uzvišen stoji na postolju slave.

Iz ozračja enigmatskog osmijeha dame iz Louvrea upućujem se pod kupolu sorbonnske crkve. Prolazim Pont des Arts, masivnim stvarnim predloškom horvaćanskoga mladca. »Račić je – reći će Krleža – pošao u slikare iz jedne sredine koja nije imala nikakve likovne predaje i gdje se u likovnom praznom prostoru poslije određenih plahih (pojedinačnih) početaka stala razvijati bečka Secesija, kao odraz drugog i trećeg stupnja onog zapadnoeuropskog ukusa kakav se u književnosti i slikarstvu njegovao pod nazivom Moderne«.Da li se u takvom razmišljanju može odgonetnuti pravi uzrok tragičnog finala svećenika pastoznog realističnog slikarstva u Rue de l'abbé Grégoire? Ili Račić nije imao sreću, kao O. Wilde, da u »gradu bez premca« nađe plemenitu dušu koja bi mu širokogrudno otvorila kredit za njegov tamošnji život i rad. U svakom slučaju, dogodilo mu se to u istoj životnoj dobi kao i nesretnom dvadesettrogodišnjem studentu, Hercegovcu, koji se je osamdesetak godina kasnije preselio u mitološku Valhalu, ne negdje na nordijskom ledenom Sjeveru, nego u obrani svetoga Vukovara, u toplu jesen anno Domini 1991. U sumrak silazim stepenicama u Port Plaisance. Dodirujem Seinu, a ona još topla oplakuje mi ruku; kao da je zadržava. Bio je to svojevrstan oproštaj od rijeke i njezina grada, u kojem sam uživao trotjedno gostoprimstvo. Au revoir, Lutecijo, ukoliko me Haron prije ne preveze na drugu obalu zna se koje rijeke.

U povratku, u blago jesenje jutro iz izmaglice izranja Champagne. Neizbježna slika Dunoyera de Segonzaca: stado ovaca i, unatoč ranoj jeseni, karakteristično zelena dolina.

Smjenjuju se blage padine brežuljaka bogato načičkane čokotima zlatne vinove loze. Ispod njih, u mamutskim tunelima, iskopanima u laporu, zahvaljujući prikladnoj klimi i benediktincu Pérignonu već preko tri stoljeća fermentira u milijunima boca prvorazredno vino; već preko 250 godina i u nedalekom Reimsu, u najstarijem još u pogonu podrumu Ruinortu.

Korijeni vinove loze isprepleteni su ovdje i s korijenima francuske književnosti. Stvaratelj franc. romana tajanstveni Clerc de Troyes iz XII st. prvi je uveo u franc. književnost keltske legende o kralju Arturu i vitezovima Okrugloga stola. G. de Villehardouin, također iz toga vremena, kroničar je i pisac *Povijesti zauzeća Carigrada* tijekom Četvrtog križarskog rata, gdje je opisao i zauzeće Zadra 1202., u kojem je i sam sudjelovao. U XIII st. grof Thibaut IV jedan je od najstarijih trubadura, nazvan »Princ aux chansons«. Rutebeuf iz Sensa, siromašni trubadur istog vremena, preteča

je kontroverznog kradljivca, provalnika i ubojice, ali i genijalnog pisca Villona, čiji je *Testament* jedna od najljepših poema francuskog pjesništva uopće.

Udaljeni smo svega nekoliko kilometara od Châlons-sur-Marnea, središta proizvodnje i trgovine šampanjcem. Južno od nas su Katalaunska polja, na kojima je prije milenija i pol Atila pokušao osvojiti rimsku Galiju i zadobiti carevu sestru Honoriju. Izjalovilo mu se je oboje. Nad artistički vještim konjanicima, odličnim strijelcima »Biča božjeg«, trijumfirao je zapadnorimski vojskovođa Flavije Aecije.

Zaustavljamo se pred »katedralom u polju«, u nedalekom Epineu. Izgradnja Naše Gospe, započeta usred Stogodišnjeg rata radi hodočašća, demanti je klasične mudrosti da ratni uvjeti onemogućavaju umjetničko stvaranje.

»Usijani žar i grm rascvjetalih ruža«, kako je »katolički Shakespeare« – Paul Claudel nazvao baziliku, izgrađena je od svijetla kamena i krečnjaka u gotičkom stilu, nastalom u XIII. st. u sjevernoj Francuskoj. U pobočnoj lađi crkve iskopan je dubok zdenac za potrebe njezine stotridesetogodišnje izgradnje. Prvi puta u životu ugasili smo žeđ pitkom vodom iz sakralnog objekta u žarištu radoznalih pogleda petnaestak svetaca, minuciozno izrezbarenih i uredno raspoređenih na drvenoj ogradi kora ispred velikih orgulja iz XV. st. Modrosivu crkvenu atmosferu obogaćivala je polikromna Madona iz XIV st., obasjana sunčevim zrakama, što su prodirale kroz vitraj s pojavom čudotvorne Gospe u trnovitu gorućem grmu. Ispod njega, u sjenovitoj empori, klečalo je nekoliko žena na asimetričnom stubištu. Pridružili smo im se s molitvom za daljnje sretno putovanje.

Malkica DUGEČ

Rijeka bola

Brodice spasa
Ledenim morem plove.
U oku strava.
S dlana
Srce
Upomoć zove.
Dah jeze...
Trn sumnje ... straha...
Splet ruku
Na pramcu očajnika!
I rijeka bola,
Kletvi
I krika
Do srca ljudskog
Do DUBROVNIKA!

Tatjana VRANIĆ

Varijacija na temu Lijepe naše

(ratna slika Ljeta Gospodnjeg 1991.)

Teče Sava
tiho crno
crno tiho
Sava teče

Tiho Savo
teci crno
crno teci
Sava tiho
Teci samo
samo teci
sve što imaš
reci rijeci
rijeci reci

Teče Sava
mirno bolno
bolno mirno
Sava teče

Teci Savo
snagom teci
kud god tečeš
svijetu reci
da za rod svoj
život gubi
jer svoj narod
Hrvat ljubi

Teče Sava
snažno hrabro
hrabro snažno
Sava teče

Anđelo BEGONJA

mrtvački tanac

žrtvama Tienanmena Temišvara Kosova Praga

otišli su svi
što su Krista znali
otišo je i Krist
i njegovi sveci

bol i tuga
naokolo mržnja kao jamac
ugašene zvijezde

teško je u ovoj
apsani
u kojoj fijuču nasilnički meci

vampiri svijetom jezde
jahači apokalipse
mrtvački plešu tanac

stravični tajac
naokolo...

Petar RUNJE

Inkunabule Marka Marulića

O Marku Muliću, (1450-1524) i o njegovom književnom stvaralaštvu napisana je obilna literatura. U zadnjih petnaestak godina izdana su mnoga njegova latinska djela i u hrvatskom prijevodu. Budući da mi nije moguće bez većih poteškoća konzultirati obilje literature pa niti objavljena djela, ovdje ću se uglavnom zadržati na arhivskim podacima pribilježenim iz nekih kodeksa Vatikanske Biblioteke.

Poticaj na pregled tog materijala (u Vatikanskoj Biblioteci), dalo mi je objavljeno, dolje u bilješci citirano djelo.[1] Dva sveska tog djela donose popise knjiga krajem 16. stoljeća koje su bile u franjevačkim samostanima Sicilije, a pregledavajući ga zapazio sam da su neka djela (kojima je autor Marko Marulić) krivo citirana, pa sam otišao pregledati i provjeriti dotične citate. Dva djela Marka Marulića krivo su navedena. Na stranici 19. stoji: »Evangelistario di Marco Masulo, Venetiis per Jacobum Hivesi 1500, eiusdem«. Zatim na stranici 30.: »Marcus Manellus Spoletensis benevivendi, Venetiis 1507, eiusdem.«[2]

Tako navedena djela pobudila su u meni znatiželju, a i sumnju u točnost navedenih citata.

Pregledavajući Cod. Vat. 11278. iz kojega su gornji citati prepisani zapazio sam da su oba djela krivo pročitana. Prvi citat tj. »Evangelistario di Marco Masulo...«, u izvornom kodeksu stoji bez ikakve dvojbe: »Evangelistario di Marco Marulo, Ven(etiis) p(er) Jacobu(m) Leuci 1500. eiusde(m)«. A za drugi citat u istom kodeksu stoji: »Marcus Marullus Spoletensis benevivendi. Ven(etiis) 1507 eiusde(m)«.

Dakle godine 1500. objavljeno je djelo *Evanđelistar Marka Marulića* a ne »Marka Masula«, kako je to stavio priređivač objavljenog teksta. K tomu, radi nejasnoće prvoga slova u pitanju izdavača nije »Hivesi«, nego sasvim jasno piše Leuci. Istina je da prvo slovo »L« prezimena »Leuci« nije sasvim jasno, tj. može se pročitati i kao »C«, a nikako ne bih rekao da je moguće pročitati »Hivesi«.

Pregledavajući razne kodekse u Vatikanskoj Biblioteci, posve sam uvjeren da je to tiskar Jakov Leucho, koji je radio krajem 15. i prvih desetljeća 16. stoljeća.[3] A u to nas uvjeravaju i slijedeći podaci:

U kodeksu Cod. Vat. Lat. 11280., na stranici 107., u popisu knjiga godine 1600. koje su bile u samostanu sv. Franje »della Ripa«, nalazi se i »Marci Maruli Spalatensis Euangelistario fidei Venetiis diligencia Francisci de Consortibus Lucensis sacerdotis

1. *LA CIRCULAZIONE LIBRARIO TRA I FRANCESCANI DI SICILIA*, Pripremio DIEGO CICCARELLI, Izd. Officina di Studi Medievali Biblioteca Francescana di Palermo, Vol. I i II, (s.a.) Djelo je objavljeno zadnjih godina.
2. Isti, o.c.
3. »Pencio, Giacomo – Artista tipografo, nato a Lecco nella seconda metà del sec. XV; esercitò l'arte sua a Venezia e per proporio conto a cominiciare dell'ottobre 1495.« Cfr. ENCICLOPEDIA ITALIANA, Edizione 1949. Vol. XXVI. (str. 660.).

integerimi, impenssis Melchioris Sesse in edibus Iacobi Leuci in (jedna riječ nečitljiva meni o.p.) accuratisimi 1500 17 Maji«.[4]

Prema ovom zapisu doznajemo da je *Evanđelistar* Marka Marulića, pripremljen brigom Franje de Consortibus, svećenik iz Luke (grada u sjevernoj Italiji), troškom Melhiora de Sessa, a u tiskari Jakova Leucija, izdan 17. svibnja 1500., u Veneciji.

Potvrdu da je Evanđelistar Marka Marulića doista tiskan godine 1500. nalazimo i u popisu knjiga koje su godine 1600. bile kod svećenika fra Vincenta iz Mantove, lektora »in Sto. Gionbuono di Mantova«. Na popisu knjiga kojima se služi fra Vincent iz Mantove nalazimo: »Marci Maruli Spalatensis Euangelistarium Venetiis, apud Jacobum Leucen. 1500«.[5]

Kako je vidjeti, sva tri zapisa donose da je u Veneciji godine 1500. tiskan *Evanđelistar Marka Marulića.* Jedanput je stavljen i točan datum, tj. 17. svibnja 1500. Jednom se, uz autora Marka Marulića spominju i trojica zaslužnih za ovo tiskanje: Franjo de Consortibus, svećenik iz Luke, Melhior de Sessa, koji je financijski zaslužan da je djelo i objavljeno i tiskar Jakov Leucho u čijoj je tiskari djelo završeno. Treći zapis govori da je *Evanđelistar* tiskan kod Jakova Leucensisa, a sva tri zapisa govore o godini 1500.

U tom mi se slučaju posebno zanimljivim čini Jakov »Leucho«, venecijanski tiskar. Budući da nailazimo na vrlo različito pisanje njegova prezimena pa i imena, donosim cijeli popis raznih oblika pisanja njegova imena i prezimena, kako to donosi Gedeon Borsa: »PENZIO, Giacomo – Di Penci – Di Penzi – Jacobinus Pentius – Jacomo – Jacopo – Lecco – Lecho – Leco – Leucho – Leucius – Leuco – Leucus – Penci – Pencio – Pensis – Penti – Pentiis – Pentio – Pentius – Penzi – Penzio – da Lecho – Pinci – Pincio – Pincius – Pintio – Pinzi – Pontiis – 1495–1527 Venezia«.[6]

Na sreću s Jakovom, ili »Jakobinom Penzi«, ili »Leucho« susrećemo se i u drugim izdanjima djela Marka Marulića, pa čak i prije godine 1500.

Jedno djelo Marka Marulića izdao je »Jakobinus de Pentiis de Leucho«, godine 1498. U popisu knjiga fra Marijana da Cortona, franjevca opservanta godine 1600., među ostalim djelima stoji i »Marci Maruli opus de Religione vivendi in citatione per exempla ex veteri novoque testamento colletta. Impressum Venetiis per Jacobinum de Pentiis de Leucho in ottavo 1498«.[7]

Djelo Marka Marulića u Veneciji je 1498. u malom formatu tiskao Jakobin de Pentio de Leuco. Zapis jasno donosi ime Jakobina (Jakova) i dva različita »prezimena« – Pentio i Leucho. Tako doznajemo da je Jakov već u prvim godinama svoje izdavačke djelatnosti objavljivao Marulićeva djela.

Evanđelistar Marka Marulića tiskan je godine 1500., u razdoblju koje obuhvaća pojam *Inkunabule.*

Jesu li ta djela identična s kasnijima? Zasad se možemo samo pitati. Kad se pronađe i identificira koji (ako postoji) primjerak tih tiskanih djela, moći ćemo s više sigurnosti govoriti o drugim pojedinostima. No i u kasnijim izdanjima nekih djela, u

4. VATIKANSKA BIBLIOTEKA, Cod. Vat. Lat. 11280. str. 107.
5. VATIKANSKA BIBLIOTEKA, Cod. Vat. Lat. 11285. (str. 248v).
6. GIDEON BORSA, Clavis Typographorum librariorumque Italiae 1465–1600, *AURELIAE AQUENSIS*, 1980. (STR. 252)
7. BIBLIOTECA VATICANA, Cod. Vat. Lat. 11281. (str. 277v).

pismima koje je publicirao M. Marulić, osvrnuo se primjedbom kako nije zadovoljan nekim svojim ranijim djelima, koja je dao na svjetlost dana. Marulić je trajno dotjerivao svoja djela, kao pisac vodio je brigu o sadržaju kojega je davao svojoj čitalačkoj publici, a želio je da i oblik djela bude što prihvatljiviji i savršeniji.

Pisci koji su se osvrtali na tiskana djela Marka Marulića, redovito navode i mogućnost drugih izdanja pojedinih Marulićevih djela i u originalu i u prijevodu, no ona nam do danas nisu poznata. Za *Evanđelistar* (1516.) pretpostavljalo se je da je možda i dvaput tiskan, prije 1516. godine. Jednom je, kako smo vidjeli, sigurno tiskan u Veneciji, godine 1500., u razdoblju Inkunabula. Imamo sigurnu indikaciju da je *Evanđelistar* tiskan i godine 1515.

Među pribilježenim knjigama koje su, godine 1600. bile u Provinciji franjevaca opservanata provincije sv. Nikole u Bariju, nalazimo i njegovo djelo: »Marco Marruli Spalatensis Euangelistarium, In-pisa per Hieronimum Soccino 1515«.[8]

U zapisu stoji ne sasvim jasno zabilježeno »H« u imenu Hieronimo. Taj »H« mogao bi biti i »IJ«, ili tomu slično. Osim tog prvog slova, sva druga slova su sasvim jasno ispisana, a jasno piše i »Soccino«.

Tražeći ondašnjeg tiskara u Pisi imenom Jeronim Soccino, nisam uspio. Ali kako je »Geršom b. Moše Soncino«, oslovljavan i s mnogo varijanti i imena i prezimena,[9] čini mi se vrlo uvjerljivim da je, u zapisu, Jeronim Soncino zapravo poznati tiskar koji je u tom razdoblju radio u gradovima u blizini Jadranskoga mora i to u: Fano, Pesaro, Fano, Ortona, Pesaro, Rimini, Cesena. Sve su to gradovi uz zapadnu obalu Jadranskoga mora, pa možemo pretpostaviti da je onaj »Inpisa« namjerno stavljeno mjesto tiskanja. Nije rijetkost da su na tiskanim knjigama stavljali drugo mjesto tiskanja i to iz raznih razloga. No dok se ne dokaže da je ta pretpostavka točna, trebali bismo uzeti Pisu kao mjesto tiskanja *Evanđelistara Marka Marulića*, godine 1515.

U popisima raznih biblioteka ili pojedinih redovnika krajem 16. stoljeća velik je broj djela Marka Marulića. Istina, najviše je *De institutione* i *Evangelistara*, i to u različitim edicijama. Zanimljivo da sam u svojim bilješkama, prelistavajući razne kodekse, zabilježio preko dvadeset i pet knjiga *Institucije* tiskane godine 1506., u Veneciji. U pojedinim kućama (samostanima) bilo je i po tri izdanja *Institucije*, iz različitih godina.

U popisu knjiga benediktinskog samostana sv. Siksta u Placenciji, Kongregacije Montekasinske godine 1600., nalazi se i jedan primjerak »Marci Maruli Institutio benevivendi Ven. apud Franciscum Lucensis 1501«.[10]

Nije nam nepoznato ime Franje de Consortibus, ili kako se često oslovljava, »Lucensis« iz Luke. Zanimao se za djela Marka Marulića i kao svećenik koji je svojim

8. BIBLIOTECA VATICANA,Cod. Vat. Lat. 11309, (str. 24r.). »Provincia S. Nicolai – Bari Inventario di tutti i libri che sono in questo presente anno 1600. nelli Conventi della provincia di San Nicolo di minori Ossti; greci, latini e'volgari, stampati e scritti a mani fatto per ordine del Rdo. p. Ministro di della Provincia Commandato dall' Illustrissimi et Reverendissimi Sri. Cardinali...«.
9. GEDEON BORSA, o. c. sv. I, str. 159. »Geršom b. Moše Soncino (Gereschom –Gerescom – Gershom – Gerson ben Moses – Gerson da Soncino – Gerson filius r. Mosis – Gerson Soncianas – Gherem – Ghereschom – Gerescom – Gherschom – Gherscion – Ghersom – Gherson – Giorlamo – Hieronymus – Jerome – Jeronimo – Mentzelan – Mentzlan – Mentzlen – Soncin – Soncinas – Soncini – Soncinis – Soncino – Gershom b. Moses – soncino, Giorlamo – soncinus – Sonzino – Suncinus)
10. VATIKANSKA BIBLIOTEKA, Cod. Vat. Lat. 11269, na str. 317r.

sugrađanima nastojao dati što bolje duhovno štivo, ali i kao izdavač koji je vodio brigu o tiskari.

Tako doznajemo da su djela Marka Marulića tiskana već krajem 15. i na samom početku 16. stoljeća i to u više izdanja, pa se otvara novi pogled na izdavačku djelatnost Marka Marulića i s obzirom na tiskanje njegovih djela.

Taj je priznati pisac duhovnih knjiga s kraja 15. i prvih desetljeća 16. stoljeća, u svom dobu živio punim životom kao kršćanin i pripadnik hrvatskoga naroda.

Dok je na europskom zapadu nicala pobožna literatura u duhu »devotio moderna«, Marko je latinska djela stvarao za široki krug čitalaca diljem Europe. Imala su humanističko usmjerenje, a na hrvatskom kao da je birao teme koje su podizale kršćanski duhovni nazor. Birao je svetopisamske teme kršćanskog svjetonazora, no stilom je isto tako hrabrio duhove na svjesnu borbu za opstanak u ondašnjim osvajačkim prodorima na hrvatsko tlo.

I na kraju bih dodao kako nije isključeno da je i Marulićev hrvatski prijevod *Nasljeduj Krista* mogao biti objavljen pred četiri stotine i pedeset godina Naime, u popisu knjiga koje je 10. lipnja 1600. imao fra Franjo Bagolino, u samostanu sv. Franje u Padovi, navedeno je i ovo djelo: »Marco Giovanni Gerson della imitatione di Xto e del dispregio del mondo in Vinetia all insegna del S. Hier. 1543«.[11]

Zašto je popisivač stavio u naslovu autora »Marco Giovanni Gerson«, i na kraju da je izdano »all' insegna del S. Hier«? Nije li to zapravo Marulićev prijevod djela *Nasljeduj Krista*? To nagovještа i onaj »all' insegna del S. Hier«. Premda imam u vidu da su razne knjige bile objavljivane u raznim »znakovima«, samo sam tu zapazio »al' insegna del S. Hieronimo«. Ako je pretpostavka da je riječ upravo o prijevodu Marka Marulića točna, dobili bismo dosad sasvim nepoznato izdanje Marka Marulića na hrvatskom jeziku, nepunih dvadeset godina (1524) iza njegove smrti. No to treba provjeriti i potražiti postoji li neki drugi, još sigurniji pokazatelj. Ovdje to navodim, jer postoji mogućnost da među knjigama 16. stoljeća naiđemo na nova otkrića koja bi potvrdila i mnogo jači utjecaj Marka Marulića, kao duhovnog pisca, u hrvatskom narodu.

Svoju pretpostavku dajem u javnost, u nadi da će poslužiti u daljnjim istraživanjima života i djela Marka Marulića.

11. VATIKANSKA BIBLIOTEKA, Cod. Vat. Lat. 11283. na str. 34v.

NOVE PUBLIKACIJE

1. Velimir Deželić st: HRVATSKE SLAVE SJAJ, Tiskara Rijeka 1992., pretisak izdanja Jeronimske knjige, HKD sv. Jeronima, Zagreb 1924.
2. KAČIĆ, XIX–XX, Split 1991. (Postanak i djelovanje Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja, povodom 250. obljetnice osnutka), br. 21–22.
3. C. J. Abegg: IVANA ORLEANSKA, Knjižnica »U pravi trenutak«, Đakovo 1992. Cijena: 300 HRD.
4. M. B. Schlink: PATNJA MI POSTADE DOBITKOM, »U pravi trenutak«, Đakovo 1992. Cijena 200 HRD.
5. M. Madinger: GOSPODINE, ŠTO ŽELIŠ DA UČINIM?, »U pravi trenutak«, Đakovo 1992. Cijena 300 HRD.
6. A. Trstenjak: ČOVJEK I SREĆA, »U pravi trenutak«, Đakovo 1992. Cijena 400 HRD.
7. K. Rahner i H. Vorgrimler: TEOLOŠKI RJEČNIK, »U pravi trenutak«, Đakovo 1992. (U pripremi).
8. Ante Sironić: U SJENI TRSATSKOG ZVONIKA, »Tiskara Rijeka«, Rijeka 1992.
9. Bogdan Malešević: TAJNI PLAMEN SVIJEĆA, »Azur Journal«, Zagreb 1992.
10. Miro Radalj: KRIŽ PLETEN POLAKO, »Marko Marulić«, Narodno sveučilište Split, Split 1992. Prihod od prodaje ide u Fond za pomoć izbjeglicama. Cijena 300 HRD.
11. IZAZOV 1/92, glasilo hrvatskog ogranka WCRP-a, svjetske konferencije religija za mir, HKD sv. Ćirila i Metoda (Jeronimsko društvo), Zagreb.
12. NOVA MATICA, časopis Hrvatske matice iseljenika, 3/92, Zagreb.
13. GLAS RAVNICE, glasilo Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, broj 2/92, Subotica 1992.
14. Marija Bukovac: SIMFONIJA ŽIVOTU, biblioteka »Hergešić«, Zagreb 1992.
15. ORAO ZLATNIH KRILA, list za promicanje štovanja sluge Božjega Ivana Merza, svibanj–lipanj, Buenos Aires 1992.
16. Ivan Gundulić: OSMAN, prijev. na engl.: E. D. Goy, HAZU 1991.
17. Mladen Vuković: ČAJ S LEDOM, Narodno sveučilište, Split 1992.
18. Jakov Jukić: BUDUĆNOST RELIGIJE, Matica Hrvatska, Split 1992.

Stepinac i duh hrvatskog demokršćanstva

»Uz rub« br. 81/II

Na ovo razmišljanje potaknuo me je uvodnik Radovana Grgeca »Uz rub« u »Maruliću« br. 2/92, pa zato tekst prilažem redakciji te književne revije, premda bi pristajao i nekom časopisu za politološka istraživanja ili za suvremenu povijest, možda i nekom glasilu onih stranaka koje su »demokršćanstvo« preuzele kod nas u deklariranju svog hrvatskog puta. Ne želeći sada iskazati izvjesno neslaganje s Grgecom u pasusu koji počinje konstatacijom da »Hrvati nisu katolički narod u onom smislu u kojem su to npr. Irci ili Poljaci« (mislim da katolički možda nisu jedinstveni zbog geopolitičkog i povijesnog položaja) želio bih citirati samo njegovu završnu misao, u kojoj je dotaknuo nešto fundamentalno za duhovnu orijentaciju i definiciju demokršćana u nas, a do sada premalo uočavano. Grgec piše: »Danas, kada nam je potrebna toliko nacionalna i politička solidarnost, i opet ističemo da je Alojzije Stepinac znak hrvatske solidarnosti i zajedništva za sve hrvatske stranke, pozivale se one na 'demokršćansku opciju' ili ne«.

Čini mi se da je to povijesna istina. Nije do sada jasno uočavana, možda ponajviše zbog crkvenog statusa pokojnog kardinala, na koga se uvijek pretjerano gledalo samo kao na svećenika kome položaj nije nikada dozvoljavao da prijeđe granicu između crkvenog i političkog, svjetovnog i duhovnog. Stepinac to nije ni radio, ali je vrlo vješto i moralno nadahnuto vodio svoje vjernike u zemlji, koja je ipak u tijeku povijesti osuđena da se u kritičnim momentima politizira do maksimuma, a posljednjih pedesetak godina bila je i prvi i najdirektniji protivnik, barem po službenoj vlasti, Crkve. Točnije, komunizam i titoizam vjeru su smatrali tolikim političkim grijehom da su strogo zabranjivali članovima svoje partije bilo kakav kontakt s Crkvom, sve do apsurdne zabrane fizičkog prekoračenja njezina praga, radilo se makar i o sudjelovanju u vjerskoj ceremoniji povodom vjenčanja rodbine ili prijatelja. I dok se izvanpartijcima na papiru proklamirala sloboda vjere, naravno, da su i oni bili pod okom »državnih organa«, a o svećenicima da i ne govorimo. Kardinal Stepinac je također zbog toga stradao, pokazavši uzornu moralnu čvrstinu na suđenju, i kasnije u zatvoru, zbog čega je ponajviše i prerastao u narodnu legendu. No, ovdje više mislim na onu Stepinčevu životnu djelatnost o kojoj piše Grgec, a odnosi se na razdoblje prije rata, kad Hrvatska živi pod beogradskim pritiskom, ali ipak s kakvim-takvim stranačkim uređenjem. Hrvatska seljačka stranka je u njoj vodeća, a Maček, kao nasljednik ubijenog Radića, priznati prvi politički i narodni vođa Hrvata do početka rata.

»Shvativši da je tridesetih godina voda HSS-a dr Vlatko Maček« piše Grgec »prema kojemu (misli se, Stepinac) nije imao nikakve posebne simpatije, ujedno voda cjelokupnog hrvatskog naroda, poslao je najistaknutije predstavnike katoličkog pokreta da mu se kao takvome poklone, a i sam je za njega glasovao.«

Zna se da Radić baš i nije bio tako sklon svećenstvu i Crkvi. Stepinac je bio u distanci od Mačeka i zbog njegova crkveno nepriznatog bračnog života. S druge strane zna se i to da je HSS bila daleko najpopularnija i najjača hrvatska stranka između dva rata, jer je i sama Hrvatska bila daleko najviše napučena seljačkim pučanstvom. Demokršćanskih stranaka u Hrvatskoj tada nije bilo. Pa ipak, iskrsava logično pitanje, kojoj su duhovno političkoj orijentaciji pripadali onda ti brojni seljaci-vjernici, katolici za koje se tako zdušno brinuo kao za svoju »pastvu« Stepinac. Lijevi ateistički pokreti u Hrvatskoj, uvezeni najprije iz Njemačke pod Hitlerom, pa, nekako paralelno, kao protuteža iz SSSR-a pod Staljinom, manipulirani od totalitarističkih političara i služeći se nasiljem, iskorištavaju II. svjetski rat da se prokrijumčare na vlast, a nisu izrasli iz hrvatskog narodnog korijena, pa se ruše poput kuća od karata, najprije surovo s padom fašizma, a zatim, u naše vrijeme, i s padom komunizma. Pod utjecajem izvana, sada sa Zapada, posebno zapadne Europe, javljaju se poslije propasti komunizma u Hrvatskoj mnoge nove političke stranke i duhovne orijentacije. Većina od njih, marginalno ili suštinski, povezuje se s kršćanskim nazorom na svijet, ugrađuje kršćanska načela u svoj program, a skretanje prema takvom smjeru uočava se i u vodećoj stranci, Hrvatskoj demokratskoj zajednici, mogli bismo reći, po snazi i masovnosti nasljednici nekadašnjeg HSS-a. Jedna je od novih hrvatskih stranaka, stvorena po uzoru na vodeće stranke u velikim europskim katoličkim državama, Hrvatska kršćanska demokratska stranka, a uz nju postoje s proklamiranim kršćanskim principima u programima neke druge, njoj srodne. Nameću se pitanja: jesu li te stranke ipak nastale samo pod utjecajem »sa strane«, ili su one također produžetak nečega što je otprije bilo ukorijenjeno u hrvatskom narodu? Jesu li imale i nekada nekog svog inicijatora, premda zbog nerazvijenosti političkog i društvenog života takvih stranaka nije bilo? Grgec je tim pitanjem dotaknuo bit, o kojoj će budućnost izreći jasniji sud, ali razmatranje se umjesno nameće. Trebalo bi sada uzeti pod povećalo i jedan od dokumenata statutarnog karaktera novih kršćansko-demokratskih stranaka, no, bez obzira u kojoj je mjeri slika povijesnog razvoja tih stranaka, nema sumnje, da bi u neku ruku trebao održavati izvjesni kontinuitet. Ništa ne nastaje sasvim bez razloga i ako je čista imitacija, uskoro i nestaje. Ne trebaju li takvi dokumenti i proklamacije ipak biti najprirodniji naslon na Stepinčevu tradiciju, ne samo kao proizašlu iz njegova svećeničkog poziva nego i iz njegova ljudskog, narodnog i duhovnog opredjeljenja. Nije li to »narodno« pogotovo došlo do izražaja kad se poslije rata kao osuđenik suprotstavio napuštanju domovine, kao moguću naplatu za njegovu slobodu? Ako se statuti tih naših »demokršćanskih stranaka« pozivaju na neku »hrvatsku opciju«, jasno je opet da ta ista nije i ne može biti od 1990. Strateški to pitanje nije ni najmanje nevažno za te stranke i njihove pristalice, a ni za politološko istraživanje njihova nastanka i puta. Štoviše, za njih je to od bitne važnosti. Tko je bio njihov »prvi vrtlar«, jer kršćanstvo u Hrvata očito nije od jučer? Tu ne bi trebali okolišati i ne znam iz kakvih bojažljivih razloga odricati se danas Stepinčeve predratne uloge, jer upravo je on kao biskup i nadbiskup znao u mnogim kriznim trenucima glasovati za određene političare, ali, kad je zatrebalo i dignuti glas protiv njih! Suprotstaviti im se! Kao što se

dogodilo za vrijeme rata kad je ustao, ako je zatrebalo i protiv opasnog Pavelića. Naravno, u našim glavama, opterećenim dugotrajnim propagandno-političkim pritiscima morat ćemo se još dugo oslobađati primisli o »Stepincu ustaši« ili kojekakvim ocjenama naturavanim u politikantskoj i često nekorektnoj borbi, ali danas se može već iz ove distance reći da je Stepinac bio u Hrvata i svećenik i »narodni vođa« koji je znao poduzimati i svjetovne i humanitarne akcije, ali i podignuti glas iznad svih politika, kad se radilo o spašavanju i ugleda i opstojnosti Hrvata. Naravno, bio je ponajprije »vođa vjernika«, ali nisu li oni bili i velika većina hrvatskog naroda? Prije rata, pogotovo su bili većinom vjernici među seljacima, a seljački je sloj, mogli bismo reći, neke vrste katalizator između vlasti i Crkve, politike i vjere. Taj hrvatski seljak, premda sad više europeiziran, i danas je najjači elemenat u borbi za opstojnost Hrvatske, dok je građanstvo, nema sumnje, intelektualniji i obrazovaniji dio naroda, ipak u manjini, i više raspoloženo oporbenjački, po ugledu na civiliziraniju demokraciju u Europi.

Ne želeći da se ovo razmišljanje shvati kao moguća sklonost za politiziranjem Crkve i osobe Stepinca, a niti potrebom da se klerikaliziraju političke stranke, iznosim ih više kao politološke teze u razmatranju stanja koje je dotaknuo Grgec, primjedbe koje i ne moraju biti baš tako »rubne«.

Mladen Hanzlovsky

Je li uspostava NDH i etički problem?

(Varijacije i motivi varijacija na temu 10. travnja 1941.)

I

Da će se o uspostavi i četverogodišnjem opstanku Nezavisne Države Hrvatske (1941–1945.) rasprava tek rasplamsati, zorno pokazuje i brojnost osvrta na sjećanje prof. Benedikte Zelić-Bučan. U drugom ovogodišnjem broju »Marulića«, uz autoricu i gospodu L. Znidarčića i J. Buturca, koji se pozabaviše faktografijom vezanom za odnos istaknutih katoličkih intelektualaca prema NDH, javio se i g. M. Andrijašević koji je tekst prof. Zelić-Bučan očito iskoristio samo kao povod da bi čitateljima ponudio svoju viziju hrvatske povijesti u sudbonosnom razdoblju od ljeta 1939. do zime 1941. godine.

Kako nam tekst g. Andrijaševića, osim literarnih pokušaja, hoće ponuditi radikalno drugačije tumačenje ključnih zbivanja tadašnje hrvatske političke povijesti i kako g. Andrijašević uglavnom izmišlja nove nedoumice o držanju najvažnijih političkih osoba, zahtijevajući vrednovanje njihova moralnog profila, sa zanimanjem sam pročitao tih osam stranica uvijek svejednako tražeći argumente. Ako ne dokaze, ono bar logično zaključivanje na temelju poznatih i nedvojbeno utvrđenih činjenica. Međutim, g. Andrijašević nam osim vratolomnih hipoteza nije ponudio ništa. Nije ponudio nikakav odgovor, pa čak ni pitanje (jer postaviti pravo pitanje znači zapravo definirati problem). Radi ugleda časopisa u kojem je g. Andrijašević objavio svoje

razmišljanje i radi sve češćeg krivotvorenja činjenica koje u sredstvima javnog priopćavanja proturaju tobožnji demistifikatori boljševičke jugounitarističke historiografije (također rođeni pod šeširom Viktora Novaka i Bogdana Krizmana), nalazim potrebnim uključiti se u raspravu, tim više što se u nas povijest, nažalost, još uvijek uči iz novina i časopisa, a g. Andrijašević konstruira ne samo interpretaciju (što je »in ultima linea« dopustivo), nego i činjenice (što je svakako nedopustivo).

Želeći pokazati »historičan pristup« problemu, g. Andrijašević najprije naglašava da kani razbiti »maglu naklapanja i osuđivanja« i nemilosrdnih osuda koje su se sručile na Hrvate i Hrvatsku, pa nas u pitanje uspostave NDH – uglavnom s razlogom – uvodi stvaranjem Banovine Hrvatske. Nažalost, iz stilizacije rečenica ponekad se ne može zaključiti što g. Andrijašević zapravo misli. Tako npr. govori da je kao »nedovršeni plod stravičnih naprezanja« od 1918. godine »oblikovana Banovina Hrvatska, kao zasebna državna tvorevina«. Oblikovano je ono što je poprimilo oblik, odnosno ono čemu je dan oblik, pa »oblikovana zasebna državna tvorba« nipošto ne može biti »nedovršenim plodom«.

U stvarnosti, Banovina Hrvatska niti je bila oblikovana, niti je ikad postala zasebnom državnom tvorbom. I s hrvatske i sa srpske strane smatrana je isključivo provizorijem. Maček i krug oko njega (uključujući i Krnjevića u izbjegličkim vladama, skupa sa Šutejom) neprekidno su se trsili realizirati ono što je tek načelno dogovoreno u pregovorima s Dragišom Cvetkovićem i Pavlom Karađorđevićem (i u tome nikad nisu uspjeli!), istodobno se nelogično i naivno nadajući kako će u mirnijim vremenima i sređenijem europskom okruženju postići više (u najboljem slučaju i stanovito teritorijalno proširenje). Nelogično zato što prvaci HSS-a kao da nikad nisu shvatili da je stvaranje Banovine plod ne hrvatske pobjede, nego u prvom redu britanskog diktata Beogradu. Naivno zato što Maček nije shvaćao da mu je u trenutku vrlo povoljnom za rješavanje hrvatskog pitanja dan (i to tek privremeno!) samo minimum, i to minimum koji je imao (a i danas ima) katastrofalne posljedice.

S druge strane, iako svjesni trenutnog međunarodnopolitičkog položaja Kraljevine Jugoslavije i diktata zapadnih slobodnozidarskih loža i njihovih obavještajnih agentura, svi relevantni srpski politički čimbenici, od četničkih udruženja koja su nastavila djelovati i u Banovini Hrvatskoj, preko Srpskog kulturnog kluba pod ravnanjem Slobodana Jovanovića, do »niškog Ciganina« i predsjednika Mačekove vlade Dragiše Cvetkovića, sporazum s Mačekom smatrali su isključivo porazom ideje Dušanova carstva i sustavno su poticali akciju poznatu pod imenom »Srbi na okup!« Zbog kratkoće vremena, razbuktavanje te akcije Hrvati nisu doživjeli prije ljeta 1941., ali su njezino »moderno izdanje« započeli opet proživljavati u ljeto 1990. godine.

G. Andrijašević je prilično kritičan prema Banovini i njezinu režimu (pod tzv. banskom palicom solunskog dragovoljca i nositelja ordena *Belog orla sa mačevima,* dr. Ivana Šubašića Vukovogoričkog): službeni jezik Banovine nije postao hrvatskim, a Maček je bio potpredsjednikom vlade koja je uvela prilično oštre protužidovske zakone, što se uostalom događalo diljem Europe. I kad bi se baš brojalo, vjerojatno bismo u Londonu 1939. našli više istaknutih antisemita nego u Zagrebu.

Međutim, osim *numerus claususa* pri upisu u škole, Židovima je bilo ograničeno i trgovanje živežnim namirnicama. Posve je krivo, kao što to čini g. Andrijašević, tvrditi da je »u staroj Jugoslaviji bilo zakonom dopušteno da upravna vlast, a ne sudska, može Židova slati u progonstvo u zemlji (u internaciju), ali da ih može uz to, kažnjavati i

PRISILNIM RADOM.« (verz. u orig.). Jer, žrtve takvih zakona koje je »ban« Šubašić bez otezanja protegao i na područje Banovine Hrvatske, nisu bili samo Židovi. Upravna, a ne (samo!) sudska vlast takve je mjere primjenjivala i na komuniste, ali i na – što se često zaboravlja – hrvatske nacionaliste. (To je zakonodavstvo preuzela i poratna Jugoslavija, što najbolje znaju oni koji su imali nesreću promatrati »potpunu pomrčinu Sunca na otoku Sv. Grgur«.) Tako je Banovini Hrvatskoj, ne Kraljevini Jugoslaviji, nego baš Banovini Hrvatskoj pripala čast na ovim prostorima prve praktične primjene izuma zapadnih »demokracija« – sabirnih logora. Komunisti iz Lepoglave i Kerestinca dočekali su smrt u akciji Josipa Kopiniča Vazduha, pouzdanika Kominterne (i ne samo njega, jer smrt »hrvatskih komunista« pada na dušu i Britancima, ali i kumrovečkom bravaru Brozu i njegovim srpskim drugovima). Hrvatski nacionalisti, sljedbenici dr. Ante Pavelića i pobornici neovisne hrvatske države čin su proglašenja nove države dočekali u Kruščici, nadomak Travnika. Nitko se, dakako, nije mogao pohvaliti presudom... Nemoguće je pretpostaviti da Maček za ove progone nije znao, a nedvojbeno je da im se nikad nije suprotstavio.

Ta, I. Oršanić, M. Lorković i družina nisu ga smatrali vođom, a on je tako volio kad bi ga nazivali vođom. Ili bar Predsjednikom. Vođa govori! Živio hrvatski narodni vođa! Itd. Itd. Dakako, svaka sličnost s Führerom, Duceom, Caudillom i sl. apsolutno je hotimična!

Nisu, dakle, samo Židovi bili žrtvama. Žrtvom je postala i Matica hrvatska. Današnji glorifikatori dr. Mačeka i mačekovštine, između ostaloga, zaboravljaju da je MH oskvrnuta i prije »revolucionarnog zahvata hrvatskih antifašista« J. Vrhovca i J. Blaževića: unatoč usvojenom izvješću na godišnjoj skupštini 1940. godine, »ban s Kajmakčalana« u Maticu je uveo komesarijat (njemu i Mačeku prof. F. Lukas bijaše kleronacionalistom, dok je Titu i Krleži bio i ostao klerofašistom!), a utemeljitelja brojnih Matičinih pododbora dr. Milu Starčevića, tzv. hrvatska vlast bez premišljanja je bacila u logor. Kad su članovi JAZU izglasovali odluku o preimenovanju Akademije u HAZU, »banska vlast« je intervenirala i odluku proglasila nevažećom. (Istini za volju, baš u doba Banovine, objavljene su znamenite »Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika« dr. P. Guberine i dr. K. Krstića. Naravno, u nakladi Matice hrvatske.)

Banovini Hrvatskoj, Mačeku i Šubašiću, »zlatnim« će se slovima upisati i zadržavanje javnog glasovanja na izborima, neodržavanje izbora za Hrvatski sabor i njegovo nesazivanje, ograničenjem izbornog prava podizanjem dobne granice na 24 godine, poništavanje izbora u općinama u kojima HSS nije pobijedio itd. itd.

Zato se, kad hrvatski nacionalisti kritiziraju Mačeka, nipošto ne može govoriti o »podvaljivanju« Mačeku (kad smo, nažalost, od Srba preuzeli i riječ i sadržaj pojma »podvala«). Nu, da je on pristao biti predsjednikom hrvatske države, kao što je pristao biti potpredsjednikom jugoslavenske vlade, bilo bi mu oprošteno.

G. Andrijašević kao vrlo važnu činjenicu naglašava da Maček nije bio potpisnik Trojnog pakta, te da čak »nije bio ni prisutan tom činu potpisivanja!«, ali da je kao član vlade bio suglasan odluci Pavla Karađorđevića. Osim tvrdnje da Maček nije bio nazočan činu potpisivanja pristupa Trojnom paktu, sve ostalo je ili pogrešno ili nedovoljno točno.

Kao potpredsjednik jugoslavenske vlade, dr. Maček je bio potpisnikom Trojnog pakta, jer međudržavni ugovori vežu i nepismenog težaka, a kamoli potpredsjednika

države. Nadalje, Maček nije samo glasovao za pristup Trojnom paktu, nego je na to nagovarao i kolebljivog anglofila Pavla Karađorđevića i lomio otpor srbijanskih političara koji su se uzdali u »slavom ovenčanu srpsku vojsku« i htjeli prkositi Hitleru. Maček se također hvalio kako je rastjerao prosvjedne skupove upravljene protiv pristupa Trojnom paktu, a nakon ulaska u Simovićevu vladu hvatao se za glavu zbog protunjemačkih izjava i prijetio ostavkom u slučaju da se Hitlera ne obavijesti kako i nova vlada prihvaća ugovor od 25. ožujka 1941. godine. Ako g. Andrijašević misli da »naklapam« i »tamburam«, naputit ću ga na literaturu...

Inače, mačekovci i *jugosloveni* nemaju razloga Maček u spočitavati pristup Trojnom paktu. To mu mogu spočitnuti hrvatski nacionalisti, no o tome niže. Ovdje ću dodati tek nešto. S obzirom da g. Andrijašević izmišlja kako se Rimski ugovori prešućuju (jer su objavljeni i prepričani stotinama puta, kako u domovini, tako i u emigraciji), podsjetit ću ga da se puno manje govori i objavljuje tekst ugovora kojim je Kraljevina Jugoslavija pristupila Trojnom paktu. Jednim od tajnih uglavaka, za koji je Maček također izrijekom glasovao, sile Osovine obvezale su se Jugoslaviji poslije rata omogućiti teritorijalno proširenje na Solun. Ostvarenje tog stoljetnog srpskog sna zapravo je proširenje Srbije, a ne Jugoslavije... Onaj tko je (kao dr. Vlatko Maček) volio da ga nazivaju vođom hrvatskog naroda i onaj tko je (kao dr. Vlatko Maček) nepune tri godine ranije napisao predgovor Bićanićevoj »Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja«, m o r a o je znati što bi realizacija tog uglavka značila za ionako desetkovano hrvatsko novčarstvo, trgovinu, brodogradnju i gospodarstvo uopće!

Dr. Maček hrvatski pristanak na pristup Jugoslavije Trojnom paktu nije ničim uvjetovao. On kao da nije imao teritorijalnih aspiracija. Istina, nije se mogao nadati da će dobiti Zadar i otoke pod Italijom, ili, pak Istru, s obzirom da je Mussolini bio glavnim Hitlerovim saveznikom. Međutim, Maček nije zatražio ni provođenje obećanog plebiscita u Herceg-Bosni (tako nesretno podijeljenoj!) i Vojvodini, a kamoli da bi zatražio da se Hrvatskoj dade Bajski trokut, tada pretežno nastanjen Hrvatima. Doduše, i Madžarska je bila Hitlerovim saveznikom. Ali, onaj tko zna kako je Hitler rješavao sporove između Madžarske i Rumunjske, Rumunjske i Bugarske i sl. dobro zna da Mačekov zahtjev za Bajskim trokutom ne bi spadao u sferu maštarija.

G. Andrijašević, zanimljivo, dvoji da su Mačeka posjećivali Hitlerovi pouzdanici i da su mu nudili uspostavu hrvatske države pod skutom Trećeg Reicha, jer da, prvo, treba policijskom istragom ustanoviti gdje se Maček nalazio od 27. ožujka do (valjda) 20. travnja 1941., drugo, da Nijemci na dan proglašenja NDH nemaju baš ništa s Antom Pavelićem i ustaškim pokretom, jer s njim »ne sklapaju nikakve sporazume«, niti mu »predaju vlast«, treće, da je iz talijanskog ponašanja i »karlovačke epizode« moguće zaključiti kako je sve režirano ranije talijansko-njemačkim sporazumom, i četvrto, da se prof. Zelić-Bučan pravilno izrazila – da se o tim njemačkim dodirima »govorkalo«. Stoga bi oni, po g. Andrijaševiću, ostali »samo naklapanja«.

S obzirom da g. Andrijašević vrlo često rabi posljednju riječ iz prethodne rečenice, toliko mi je omilila uhu da moram kazati kako i sâm g. Andrijašević – naklapa.

Osim Mačekovih *pro domo sua* objavljenih memoara, o njegovim dodirima s Nijemcima postoji hrpa objavljenih dokumenata. Tako su uglavnom poznata i Košutićeva hodočašća u Rim i Berlin, hodočašća koja su trebala udobrovoljiti dedinjskog Minotaura, ali i izvješća Hitlerovih pouzdanika Dörfflera i Malletkea.

Dokumenti »govorkaju«, što bi rekao g. Andrijašević, da je Führer Velikonjemačkog Reicha odlučio razbiti Jugoslaviju tek nakon državnog udara 27. ožujka 1941. (koji su financirali i režirali Britanci, razgovarajući prethodno sa Simovićem, ali i s Josipom Brozom, te zavlačeći ruku u džep i posežući za funtama). Doduše, Hitler je u nekoliko navrata nagovarao Mussolinija da napadne Jugoslaviju, znajući da je ovaj za to preslab i ujedno ga tješeći zbog njemačke ekspanzije na kojoj mu je Duce zavidio.

Nakon brojnih razgovora, Mačeku je 3. travnja 1941. izrijekom ponuđeno proglašenje neovisne države, ali je on »kategorički odbio« bilo kakav (sic!) razgovor o onome što su Nijemci nazivali »Velikom Hrvatskom«. Maček nije, dakle, ni pokušao razgovarati o uvjetima (makar nije bio u položaju stavljati uvjete, ali ipak!). Nije ni mogao, jer je dan ranije tvrdo odlučio pristupiti pučističkoj vladi, držeći da je bilo kakva Jugoslavija bolja od bilo kakve Hrvatske. Prema tome, ozbiljan čovjek ne treba graditi konstrukcije na »govorkanjima«, ali da g. Andrijašević nije ozbiljan, govori njegovo naklapanje o tome da bi Nijemci Paveliću trebali »predati vlast« (kao da su Nijemci 10. travnja 1941. u Hrvatskoj vlast i kao da je proglašenje NDH uslijedilo nakon što su Nijemci ušli u Zagreb), kao i naklapanje da bi Kvaternikovo proglašenje NDH u ime dr. Ante Pavelića (o čemu M. A. još dvoji!) moglo biti posljetkom prethodnog talijansko-njemačkog sporazuma. Očito, g. Andrijašević nema baš jasne predodžbe o pravoj naravi njemačko-talijanskih odnosa i misli kako se radilo o besprijekornoj simbiozi dviju europskih velesila. O »karlovačkoj epizodi«, tj. o Pavelićevu boravku u Karlovcu govorit ćemo poslije u sklopu netočnosti iznesenih u tekstu g. Andrijaševića gledom na nastanak »talijanske hipoteke«, ali ga ovdje valja poučiti da njemačko-talijanski odnosi nipošto nisu bili tako idiličnima kako to on misli. Godinama prije početka drugog svjetskog rata Mussolini je zbog geopolitičkih datosti bio bliži zapadnim »demokracijama«, sukobljavajući se s Hitlerom prije svega oko Austrije, koju je prvotno kanio i oružjem spasiti Anschlussa. Konci koji su ga vezali uz zapadne plutokracije počeli su pucati kad je krenuo na Abesiniju, s obzirom na to da posebice Britanci nisu bili oduševljeni bilo čijim pačanjem u prostranstva koja su trebala potpasti pod utjecaj »carstva u kojem sunce ne zalazi«.

Hitlerovim pripojenjem Austrije nije nestao problem Tirola, ali je kost o koju su se budući ratni saveznici počeli otimati konačno postalo Podunavlje. Dok je Hitler kao protektor Jugoslavije Madžare držao na uzdi, Mussolini im je obećavao diobu Hrvatske i pripajanje dijelova Vojvodine. Njemačkoj to nije odgovaralo zbog mnogostrukih razloga: gospodarstvo jedinstvene Jugoslavije komplementarno je njemačkom (Jugoslavija raspolaže sirovinama koje Njemačkoj nedostaju u ratnoj industriji); Jugoslavija vezana uz Reich olakšava Nijemcima prodor prema Grčkoj i ugrožavanje britanskog Bliskog istoka, dok istodobno onemogućuje talijansku ekspanziju u Podunavlju i slabljenje njemačkog utjecaja u Madžarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj; cjelovita Jugoslavija kao njemački saveznik štiti njemački bok u predstojećem napadu na SSSR, što je Hitler kao austrijski kaplar iz prvog svjetskog rata predobro shvaćao itd. itd.

Nije se, dakle, radilo ni o kakvom njemačko-talijanskom dogovoru, nego su Nijemci na vrijeme računali da bi Maček mogao odbiti njihovu ponudu (s obzirom da je dokaza za njegovo iskreno jugoslavenstvo bilo bezbroj), pa je, paralelno s Malletkeom, s onim ustašama koje Šubašić nije bacio u logor, započeo pregovarati E. Veesenmayer. Uoči napada na Beograd, skupina hrvatskih političara Veesen-

mayerovim je posredovanjem ministru inozemnih poslova J. v. Ribbentropu dostavila promemoriju s (krivo) označenim nadnevkom: 31. ožujka 1941. godine. U toj se promemoriji ističe kako se *»stvara slobodna nezavisna hrvatska država i ona obuhvaća historijske i u nacionalnom pogledu hrvatske krajeve: Hrvatsku, uključujući i Međimurje, Slavoniju i Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, kao i hrvatski dio Vojvodine«*, pa *»predstavnici hrvatskog naroda u ime cjelokupnog hrvatskog naroda mole vladu njemačkog Reicha za bezodvlačnu zaštitu i pomoć.«*

Nijemci doista nemaju veze s Antom Pavelićem (makar iz prašine izvlače njegove predstavke i knjižice pisane znatno ranije!), ali imaju itekakve veze s ustaškim pokretom, jer će g. Andrijašević morati priznati notornost činjenice da je država proglašena i počela funkcionirati p r i j e nego se Poglavnik NDH s pristašama »povratnicima« vratio iz Italije. Je li posrijedi alkemija ili lako protumačiva činjenica da se nije radilo o »kavanskim razgovorima« i »neozbiljnoj igri«, nego o organiziranom pokretu koji je naišao na potporu naroda?

S obzirom na neobičnu Andrijaševićevu »logiku«, pretpostavljam da će se dohvatiti spomenute promemorije i pomisliti kako je 10. travanj njezina izravna posljedica. A nije.

Jer, na dan napada na Jugoslaviju Hitler razmišlja o uređenju prostora Kraljevine Jugoslavije i daje sljedeće smjernice: *»Hrvatska će postati nezavisna država, vjerojatno pod madžarskim utjecajem. Obalno područje u sjeverozapadnom dijelu Jugoslavije, Dalmacija i Crna Gora pripast će Italiji... Dio jugoslavenskog teritorija koji graniči s nekoć madžarskim dijelom (do Drave) pripast će Madžarskoj.«*

Ne znam hoće li g. Andrijašević shvatiti nevjerojatnu važnost činjenice da su ove Hitlerove smjernice ostale **na snazi sve do 12. travnja 1941. godine**, dakle, dva dana poslije proglašenja NDH po pukovniku Slavku Kvaterniku!

U međuvremenu je NDH proglašena 8. travnja 1941. u Bjelovaru gdje se pobuniše hrvatski pukovi i počeše razoružavati srpsku vojsku. Dr. Vlatko Maček, tako željan lojalnosti karađorđevićevskoj dinastiji poziva ne samo na mobilizaciju, nego i pobunjene hrvatske vojnike odvraća od tako »zloćudne« nakane. Kad ga ovi, naravno, nisu poslušali, Maček je u Bjelovar poslao zapovjednika »Zaštite« Đuku Kemfelju. Uzalud, dakako.

Prema tome, NDH je proglašena i uspostavljena od domovinskog dijela ustaškog pokreta, baš u ime dr. Ante Pavelića, mimo Hitlerove volje, a bez Mussolinijeva znanja. I nema nikakva temelja Andrijaševićevu naklapanju da je Mačekova desetotravanjska izjava »možda« dobivena pod prisilom. O tome su svoje rekli izravni sudionici: Veesenmayer, Kvaternik, Maček i Košutić. Nakon »natezanja« oko formulacije izjave (i danas se ne zna koja je verzija doista pročitana!), Maček ju je potpisao, a da na to nije bio prisiljen. Osobno vjerujem da je to jedini trenutak u njegovu životu kad je bio **državnikom**, a ne svinjogojcem, fiškalom ili trećerazrednim političarom. Nu, oko toga se ne moramo složiti.

Sada na red dolazi najvažniji kompleks problema koji g. Andrijašević hoće nametnuti: talijansko gospodarenje Pavelićevom osobom, njegovo »trgovanje« Dalmacijom, Rimski ugovori i demonstracije protiv Italije, te Andrijaševićeva tvrdnja da je boravak talijanske vojske na području NDH zapravo okupacija kao »pravna istina«.

Lončići i poklopčići. Kao što svaka državna vlast može u krajnjoj liniji »gospodariti« osobama kako svojih podanika, tako i osoba koje u njoj uživaju status

političkog izbjeglice, i Italija je po svojoj volji mogla Pavelića držati na slobodi, ili ga baciti u tamnicu, napose nakon atentata u Marseilleu kad je zatraženo njegovo izručenje, što je Mussolini odbio, oslanjajući se na mišljenje pravnika da je ubojstvo Aleksandra Karađorđevića političko krivično djelo. To međutim nije spriječilo grofa Ciana da potpisivanjem sporazuma sa Stojadinovićem 27. ožujka 1937. u Beogradu obeća i omogući jugoslavenskoj policiji nadzor nad ustaškim emigrantima u Italiji. Oni koji malo bolje pamte, prisjetit će se da je Srbija 1914. odbila Austro-Ugarskoj dati sličnu povlasticu i tako dala povod prvom svjetskom ratu.

Koliko je do danas poznato, Talijani nisu bili oduševljeni Kvaternikovim proglasom 10. travnja (u razdoblju između 27. III. i 6. IV. 1941. bilo je talijanskih pokušaja da bi se Hitler odvratio od napada na Jugoslaviju!), ali je Mussolini nakon razgovora s Pavelićem 11. travnja ovome dopustio vratiti se u Hrvatsku, pa je rano ujutro 13. travnja Pavelić sa 195 ustaša prešao hrvatsku granicu na – Sušaku.

U svim većim mjestima do Karlovca, Pavelić se obraćao okupljenom narodu, a u Karlovcu je razgovarao sa S. Kvaternikom i nasamo s E. Veesenmayerom, koji je nastupao u ime svoje vlade. Kad ga je 14. travnja Veesenmayer pozvao da bez odlaganja dođe u Zagreb i obrati se okupljenom narodu, put je morao biti još jednom odgođen, jer se Karlovcu približavao poslanik Anfuso, posebni pouzdanik B. Mussolinija. Sâm je Anfuso poslije rata razjasnio razloge svog puta u Karlovac: »Kad su jednom Pavelić i ustaše otišli, o njima se više ništa nije čulo, ili vrlo malo. Prvo pitanje koje mi je Mussolini postavio prilikom jutarnjeg referata, bilo je ovo: 'Što znate o Paveliću?' Odgovorio sam da ne znam mnogo, izuzevši da se bez poteškoća vratio u Hrvatsku i da je Wilhelmstrasse (njemačko ministarstvo vanjskih poslova) pripravno da prizna njegovu vladu. Mussolini je tada promijenio pitanje. 'Dalmacija?' – pitao me je, ne izgovorivši Pavelićevo ime. Nisam doista znao, što da odgovorim i samo sam ponavljao ono što su mi pričali Dalmatinci koji su punili predsoblja Palače Chigi. Ali to nije bilo ono, što je Mussolini htio znati«. Anfuso interpretira Mussolinijev monolog: »Ne vidim jasno... Već su Hrvate obradili Nijemci. Ako ne njega, a ono bar njegove emisare: Kvaternika i druge! Da li ja to znam? Ako još dulje čekamo, Berlin će nam predložiti da zajedno priznamo hrvatsku vladu, a osim Pavelićevih izjava nemamo nikakvih garancije da će poštivati talijanska prava u Dalmaciji!« (Krizman, Pavelić i ustaše, 407–408.)

Iako je Pavelića smatrao »jedinim pijunom kojeg drži na balkanskoj ploči«, Mussolini se nakon proglašenja NDH još uvijek pitao o sudbini Dalmacije, priznavajući izrijekom da osim *izjava* nema nikakvih jamstava da će Hrvati poštivati talijanska prava u Dalmaciji. Nije, dakle, bilo nikakvih potpisa, niti se ikad itko pozivao na bilo kakve prethodno sklopljene sporazume (no o tome poslije). Pozorniji će čitatelj zapaziti kako Mussolini i Anfuso ne govore o Pavelićevim izjavama koje Italiji jamče pravo **na Dalmaciju**, nego o izjavama koje se tiču talijanskih prava **u Dalmaciji**, što je bitno različito i što bi – ako je interpretacija F. Anfusa točna – moglo govoriti o Pavelićevim diplomatskim izjavama koje se mogu tumačiti na različite načine, sve ovisno o prilikama i okolnostima.

Posve je ista formulacija o talijanskim pravima u Dalmaciji u brzojavu kojeg je Pavelić sročio u Karlovcu (Krizman, n. d. 409.), ali je takav brzojav odbio Veesenmayer, pa je sročen novi tekst u kojem se Hrvatska zahvaljuje njemačkoj i talijanskoj vladi, izražava želju pristupiti novom europskom poretku kao država »priznata na čitavom

povijesnom području: Hrvatska i Slavonija sa Srijemom, Bosna i Hercegovina i Dalmacija«. Takvim je tekstom brzojava Veesenmayer bio zadovoljan, ali je Anfuso izjavio da na nj ne može pristati bez konzultacija s Rimom. Dido Kvaternik piše: »Tražio je telefonski razgovor s Rimom. Jedva da je to čuo, dr. Veesenmayer je skočio kao uboden iglom, potrčao je do pošte, gdje je njemačkim telefonistima dao nalog, da iskopčaju sve telefonske pruge. Anfuso je uzalud čekao na razgovor s Mussolinijem...« (Krizman, n. d. 410.)

Otkud sad ovo? Ta, zar spomenutim smjernicama Hitler nije pristao na talijansko zauzimanje »obalnog područja u sjeverozapadnom dijelu Jugoslavije, Dalmacije i Crne Gore«?

Pojavila se nova okolnost. Pojavile su se **Hitlerove Privremene smjernice za diobu Jugoslavije od 12. travnja 1941. godine.**

Tim je smjernicama Hitler izmijenio prvotne i zaključio, što se Hrvatske tiče: »Hrvatska će postati nezavisna država unutar etničke granice. S njemačke strane nikakvo miješanje u unutrašnjo-političke odnose.« A glede »ostalih krajeva, uključujući Bosnu i Crnu Goru«, Hitler zaključuje da se »političko formiranje tih krajeva prepušta Italiji. Kod toga se može uzeti u razmatranje i uspostava nezavisne Crne Gore« (Krizman, n. d. 397–398).

Jedini je valjan zaključak da je Hitler priznao faktično stanje još 28. III. Hrvatsku je ponudio Madžarskoj, ali ga je madžarski poslanik Sztoyaj izvijestio kako Madžari ne žele Hrvatsku u svojim granicama. Unatoč tome – želeći spriječiti dublje infiltriranje Talijana na Balkan – 6. travnja Hitler još govori o »neovisnoj Hrvatskoj, vjerojatno pod madžarskim utjecajem«. Tek dva dana po proglašenju NDH govori o neovisnoj Hrvatskoj. Zašto se u uputama namijenjenim vojnim zapovjedništvima naglašava da s njemačke strane ne smije biti miješanja u unutrašnje odnose? G. Andrijašević vjerojatno zna odgovor: 12. travnja pukovnik S. Kvaternik zatražio je njemačko priznanje NDH, pa se kod Nijemaca pojavila dvojba tko će biti poglavarom države, Kvaternik ili Pavelić. Zato su vojnim zapovjedništvima dane političke upute! Naravno, g. Andrijašević će znati kako je Kvaternik u desetotravanjskom proglasu kazao slijedeće: *»Božja providnost i volja našeg saveznika* (jednog! op. T. J.), *te mukotrpna višestoljetna borba Hrvatskog naroda – i velika požrtvovnost našeg poglavnika dr. Antuna Pavelića, te Ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu, odredili su, da danas pred dan Uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Hrvatska država...«*

Osim Privremenih smjernica od 12. travnja, u procesu priznavanja NDH ključno je značenje imalo madžarsko priznanje koje je uslijedilo već 10. travnja. Zašto tako brzo? Zato što su Madžari pretendirali na dijelove teritorija bivše Jugoslavije, ali su bili vezani paktom o prijateljstvu, pa im je proglašenje NDH poslužilo kao povod jer – priznanjem NDH, Jugoslavija prestaje i pravno postojati.

Nijemci i Talijani zajednički su priznali NDH, jer su se Talijani pobojali da bi hrvatsko područje mogla ozbiljnije zaposjesti njemačka vojska ili bi se, pak, na obalama Jadrana mogla pojaviti Velika Madžarska. Zato je Talijanima NDH bila najmanje od tri zla i zato su je priznali, makar bez čvrstih jamstava za pripojenje hrvatskih područja (a Nijemci su im 21. i 22. IV. izjavili da će što prije izvući svoje postrojbe s područja NDH. Međutim, kad je Ciano izjavio da će oni rado »držati red« u čitavoj državi, Ribbentrop se predomislio).

Tako je to otprilike bilo. Država je priznata, ali njezine granice još nisu definirane. Problemi su se javili s Madžarskom (Međimurje), o čemu ovdje nećemo razglabati, te s – Italijom.

Nakon što je 14. IV. Mussolini njemačkom poslaniku v. Mackensenu kazao kako pozdravlja proglašenje hrvatske države, ali pitanje njezina razgraničenja s Italijom mora ostaviti otvorenim, s obzirom da Italija »ima određena prava – osnovana na historijskim, etničkim (sic!), strateškim i pomorskim razlozima – na Dalmaciju, a koju Hrvati smatraju za svoju«, a Anfuso je upozorio na veliku hrvatsku aktivnost u Dalmaciji, pa je »primijetio da bi možda bilo dobro kad bi i njemačka strana ... ukazala na to da su priznanje nezavisnosti i pitanje budućih granica dvije različite stvari«. Mussolini je priklopio kako je voljan poslati Zagrebu brzojav sličan njemačkome, ali da *»mora pri tome, ipak, izvući od Pavelića ili Kvaternika telegram sličan onima koje je Führer primio od oba hrvatska predstavnika, a koje on sâm dosad nije primio«* (Krizman, n. d. 423.).

Je li logično, postaviti pitanje zašto Mussolini traži Njemačku pomoć ako mu je Pavelić prodao Dalmaciju?

Pripremajući se za napad na SSSR, Hitler nije mogao izbjeći udovoljenju talijanskih želja, pa je brzojav dopunjen rečenicom: »Njemačka vlada će se veseliti da se u slobodnoj razmjeni mišljenja sporazumi s nacionalnom hrvatskom vladom o granicama nove države« (Krizman, n. d. 424.), dok su Pavelić i Kvaternik uvečer 14. IV. tražili njemački pristanak na tekst brzojava Mussoliniju koji završava rečenicom: »Određivanje granica hrvatske države izvršit će se na temelju sporazuma hrvatske vlade sa silama Osovine« (isto, 425.).

Iako ga je Glaise v. Horstenau 14. IV. upozoravao kako je u interesu Njemačke Dalmaciju ostaviti Hrvatima, Hitler je – odbivši sve sugestije i molbe iz Zagreba – **22. travnja izjavio da je Njemačka potpuno nezainteresirana u Hrvatskoj i preporučio da se talijansko-hrvatska granica odredi izravnim pregovorima Rima i Zagreba.** Nije ovdje nebitno prisjetiti se da je godinama ranije Berlin upućivao emisare HSS-a da, ako već misle da moraju razgovarati s inozemnim vladama, to trebaju raditi u Rimu, a ne u Berlinu...

Hrvati su i opet ostavljeni bez pomoći – Hitler je itekako bio svjestan sukoba koji će nastati talijanskim zauzimanjem Dalmacije, ali je smatrao da će time i bez velikog vojničkog angažiranja pojačati utjecaj Njemačke: Reich će i opet, kao toliko puta prije, nastupati u ulozi arbitra...

Nije bilo druge, valjalo je početi pregovarati ili zametnuti rat s Italijom, a i s Njemačkom. Andrijaševićevo ruganje Kvaterniku koji se proglasio vrhovnim zapovjednikom »nepostojeće vojske«, jer da »u Hrvatskoj nema ama baš nikakve (valjda: hrvatske!) vojske« bilo bi dirljivo, da nije smiješno. Broj vojnika još ne čini vojsku, što i nije toliko važno. Važno je da je Hrvatska imala vojsku: uz nekoliko stotina ustaša bilo je više desetaka tisuća »zaštitara«. Podaci o broju naoružanih pripadnika »zaštite« različiti su, ali se uvijek barata brojkom koja premašuje 50.000 naoružanih ljudi. D. Stipac u razgovoru za »Slobodnu Dalmaciju« 11. II. 1992. tvrdi da je »Zaštita« uoči sporazuma Cvetković-Maček raspolagala sa 110.000 pušaka, a valjda je poznato da su se »zaštitari« stavili bez odlaganja u službu novoproglašenoj državi. Prema tome, Kvaternik je imao vojsku, i to dobru vojsku. Nažalost, ne toliko obučenu i tako dobro naoružanu da bi se mogao suprotstaviti Talijanima (a kamoli Nijemcima).

Prvi razgovori hrvatske delegacije (Pavelić, Bulat, Artuković, Budak, Perić, Lorković, Košak) s grofom Cianom obavljeni su u Ljubljani, 25. travnja. Dva dana ranije Veesenmayer je izvijestio Berlin da je Pavelić zatražio brzo određivanje granice prema Njemačkoj, Madžarskoj, Rumunjskoj (baš tako! op. T. J.) i Srbiji, nastavljajući: »... *u pogledu Dalmacije ne postoji za poglavnika nikakav razlog nekoj žurbi. Naprotiv, Pavelić daje svojim dalmatinskim povjerenicima striktnu uputu da moraju računati, u slučaju potrebe, i s dvije godine dok se ne nađe rješenje koje zadovoljava*« jer mu je »*poznato da vrijeme radi za Hrvatsku*«, pa »*zbog toga Pavelić želi radije preuzeti sav rizik i sve teškoće što izviru iz trenutačnog položaja na svoja leđa, i pod svaku cijenu izbjeći da bude prisiljen danas ili sutra potpuno ili djelomično odreći se Dalmacije... Pavelić postupa mirno, svjestan cilja; ima vrlo dobre živce i njegov autoritet zbog toga raste, usprkos brojnim poteškoćama koje osobito rastu na privrednom polju*« (Krizman, n. d. 455–456.).

Dan prije ljubljanskog susreta, njemački poslanik u Rimu v. Mackensen javlja Berlinu kako ga je pozvao Ciano koji mu je kazao da Talijani misle kako je preuranjeno inzistirati na personalnoj uniji, nego drže prikladnijim Hrvatsku vezati uza se na način na koji su to Nijemci učinili sa Slovačkom. »Pristane li Pavelić na ugovor takvog sadržaja, Italija će moći slobodnije tretirati i pitanje izlaska NDH na more i Hrvatima odobriti bar privredno (sic!) takav izlaz na Jadran na hrvatskom obalnom pojasu koji ima pripasti Italiji«, a *ako NDH* »*ne bi pristala na onakvu povezanost s Italijom kakvu taj nacrt predviđa, (...) Italija bi bila prisiljena da inzistira na svome n e p r e k i n u t o m* (spac. T. J.) *posjedu duž jadranske obale*« (Krizman, n. d. 458.).

S takvim su planovima, dakle, Talijani došli u Ljubljanu. Što se, pak, tamo događalo, opisuje ministar NDH za Dalmaciju **dr. Edo Bulat**: »... Prvo što mi je upalo u oči bila je jedna ogromna karta, obješena visoko, sučelice nama koji smo ulazili. Karta je predstavljala buduću Hrvatsku. Iako fizička, na njoj su bile širokom crvenom bojom označene granice hrvatske države. Kao dobar geograf još iz najranije mladosti, odmah uočih dokle idu. Tik do Karlovca na jug, pa gotovo u ravnoj crti do pred Mostar i u blagom zavoju na sjeverozapadni kut Crne Gore. Čudni torzo, kojemu fali sve od trbuha na više. Učinilo mi se u tom času kao da će me bol shrvati. Cielu polovinu Hrvatske s Dalmacijom kane odvojiti od hrvatske države! Ništa od Dalmacije i našeg mora ne bi pripalo Hrvatskoj. Pa čak bi i same granice Hrvatske bile tako daleko od Dalmacije!« Bulat nastavlja: »Poglavnik uzima riječ, i to na hrvatskom jeziku. Po običaju govori polako, kao da lovi misli, koje mu bježe uokrug. Rieč mu je tvrda, a ponešto i umorna. Kaže nam od prilike ovo: 'Njegova ekselencija ministar vanjskih poslova Italije g. Ciano postavio je ovaj zahtjev Italije na naša područja – i pokaza rukom na kartu nad njima. Nadalje je rekao, Nj. E. Ciano, da bi sve ono što je sjeverno od te crte imala biti hrvatska država, potpuno nezavisna od Italije i da s njome možemo činiti što hoćemo, pa čak, ako bismo htjeli, i Njemačkoj je pripojiti. Da bi podkriepio te svoje zahtjeve, Nj. E. Ciano, skupa s prisutnim generalima, iztakao je sliedeće: *Italija ulazi već po drugi put u rat, da bi ostvarila baš ovu granicu, koju danas traže. Za to su oni dali, veli, šeststotina tisuća mrtvih već u prvom ratu, pa, veli, ne će ništa propustiti, da ovu priliku do kraja ne iskoriste* (istakao T. J.). Jedino, kažu, ako bi Hrvatska htjela stupiti u tjesnije odnose s Italijom, onda bi Italija bila spremna dati Hrvatskoj izlaz na more, i to u širini od kojih trideset kilometara na području između Kraljevice i Senja. Ja sam na to Nj. E. Cianu odgovorio sliedeće: Kada bismo mi prihvatili ovo tek kao bazu za

pregovore, tada bismo se mi svi ovdje prisutni u Ljubljani našli u vrlo čudnoj situaciji. Svi bismo bili podanici Italije, jer smo svi rođeni u kraju, koji Italija traži za sebe. Ali i bez obzira na to, rekao sam mu, da nitko od Hrvata ne će nikada prihvatiti niti razgovor na takvom temelju, a kamoli vođenje pregovora. Mi ćemo u takvom slučaju ostaviti sve, odreći se svih savezničtava i Italija će umjesto onoga što traži imati nakon dva rata još i treći, i to s nama...« (Krizman, n. d. 459–460).

Poslije rata Pavelić nije poricao da je bio spreman na žrtve, ali je Mussolini izjavio da ne može biti onaj koji se odriče (odricateljima je Mussolini podrugljivo i napadački nazivao talijanske političare koji su po njegovu sudu u Rapallu sklopili po Italiju nepovoljan sporazum!). Može se, kao što je to učinio Dido Kvaternik, tvrditi da je Paveličevo junačenje njegova i Bulatova izmišljotina, ali valja znati da se Kascheovo izvješće Berlinu podudara s Bulatovim svjedočenjem (osim toga, ako je Bulat lagao, izlagao se opasnosti da ga Artuković kao jedini tada živi sudionik izvrgne ruglu, što se nije desilo).

S obzirom da pregovori nisu išli kako su Talijani planirali, Mussolini je Paveliću postavio *ultimatum* – odluka o granici, carinskoj i monetarnoj uniji i vezivanje hrvatske vojske uz Italiju mora biti donesena do podneva 4. svibnja 1941. godine. Kasche primjećuje kako je indikativno da talijansko Vrhovno zapovjedništvo preseljava iz Sušaka u Karlovac i da se Talijani sve žešće pačaju u hrvatsko gospodarstvo, promet i tisak. Pritiješnjeni Pavelić, dodaje njemački poslanik u Zagrebu, »**bezuvjetno otklanja**« (spac. T. J.) ulazak NDH u carinsku i monetarnu uniju s Italijom i Albanijom, te dalekosežan utjecaj talijanske vojske na hrvatsku. Budu li Talijani jašili na tome, Pavelić je odlučio odstupiti. Nada se ipak da će Talijani smanjiti apetite, tim prije što je voljan, navodno na »preporuku njemačkih prijatelja«, prihvatiti kralja iz savojske kuće, radije nego pristati na personalnu uniju.

Razgovori su nastavljeni u Tržiču 7. svibnja 1941. Poglavnika je pratio M. Lorković. Veesenmayer izvješćuje o rezultatima: »*Izbjegnuto je podvrgavanje hrvatske vojske pod talijansku Vrhovnu komandu, a također i ulaženje NDH u carinsku uniju s Italijom. Za obje točke koje su bile sporne pronađena je formulacija koja ne obvezuje, formulacija koja NDH ni na što ne obvezuje, ni sada ni ubuduće. Pavelić je hrvatske interese zastupao dostojanstveno i energično*« (Krizman, n. d. 469–470). U Tržiču je parafiran sporazum dviju država koji će biti svečano potpisan u Rimu 18. svibnja 1941.

Oni koji puno naklapaju o Rimskim ugovorima, u velikoj većini slučajeva nisu ih pročitali, a kamoli da znaju pretpovijest njihova sklapanja. Zato se ovdje ukratko osvrnimo na tekst i značenje tih dokumenata.

Zahvaljujući propagandnom, a ne znanstvenom tumačenju povijesti, hrvatska javnost pod pojmom Rimskih ugovora u velikoj većini slučajeva misli isključivo na Ugovor o određivanju granica, iako je taj ugovor samo *jedna od četiri isprave* potpisane 18. svibnja 1941. u Rimu. Postoji još i Sporazum o pitanjima vojničke naravi, Ugovor o jamstvu i suradnji, te Zaključni zapisnik.

Osim najnepovoljnijeg i najtragičnijeg Ugovora o određivanju granica koji je u čl. 2. predvidao i naknadno precizno određivanje granica na terenu »u duhu pravičnosti, vodeći računa o zemljopisnom položaju, o potrebama gospodarske naravi i o prometnim putevima«, ostali su dokumenti – s obzirom na objektivno tešku hrvatsku poziciju – za Hrvatsku sročeni povoljno.

Ugovor o jamstvu i suradnji u članku 1. predviđa talijansku obvezu »za političku nezavisnost Kraljevine Hrvatske i za njezinu teritorijalnu cjelovitost u granicama, koje će se odrediti u sporazumu sa zanimanim državama«. Ostalim odredbama NDH se obvezala ne preuzimati međunarodne obveze koje bi se kosile »s jamstvom ustanovljenim u prednjem članku, i s duhom ovog ugovora« (što je kod sklapanja međudržavnih sporazuma ove vrste uvijek slučaj!), te čim skorije razmotriti pitanja vojne suradnje (»Hrvatska vlada će se poslužiti suradnjom talijanskih oružanih snaga...«), po sređivanju gospodarskih prilika »stupiti u obsežnije i čvršće odnose carinske i valutne naravi« u koju se svrhu utemeljuje Stalno povjerenstvo za proučavanje i provedbu (što je ostalo mrtvim slovom na papiru!). Nadalje se NDH obvezala čim prije sklopiti s Italijom prometne sporazume i međudržavne ugovore koje se odnose na položaj Talijana na tlu NDH, odnosno Hrvata na tlu Italije, kao i ugovore o pravnim i kulturnim pitanjima. Važenje ugovora ograničeno je na 25 godina.

Sporazumom o pitanjima vojničkog značaja Hrvatskoj je nametnuta obveza nepodizanja vojničkih postrojenja u primorskom pojasu, na područjima koja bi mogla ugroziti talijanski posjed. Također je Hrvatskoj oduzeto pravo ustrojavanja ratne mornarice, osim »naročito osposobljenih jedinica, potrebnih za osiguranje redarstvene i rizničarske službe«, dok je za kasniji sporazum ostavljeno utvrđivanje modaliteta »po kojima će talijanska vlada imati mogućnost prevesti svoje oružane snage preko hrvatskog područja obalnom kolnom cestom Rieka–Kotor i željezničkom prugom Rieka–Ogulin –Split i njenim možebitnim produljenjem do Kotora«.

Prema slovu ugovorâ, Hrvatskoj je ostavljeno na volju ustrojavati vojsku bez izravnog nadzora talijanskog zapovjedništva, izbjegnuta je carinska i valutna unija, talijanske su postrojbe na hrvatsko tlo (sjevernije od uspostavljene granice) mogle stupiti tek po izričitom pristanku hrvatske vlade, a Hrvatska je imala pravo držati ne samo trgovačku mornaricu, nego i pomorske postrojbe redarstvenih i carinskih namjena, što – kad se prisjetimo prvotnih talijanskih zahtjeva – i nije tako malo.

Zaključnim zapisnikom predviđeno je preuzimanje primjenjivih međudržavnih sporazuma Kraljevine Italije i bivše Kraljevine Jugoslavije.

Mogao bi g. Andrijašević »zlobno« i »nepristojno« (jer sam kaže da nije »baš jako pristojan«) ustvrditi da ja pokušavam braniti sadržaj i duh Rimskih ugovora, što mi nipošto nije nakana. Ja samo pokušavam kazati da tu činjenicu, kao i sve ostale, valja prosuđivati u okviru okolnosti, perspektiva i mogućnosti koje su postojale u konkretnom vremenu. Poznati američki političar H. Kissinger nije otkrio, nego samo ponovio značajnu istinu rekavši: »Državnike, naime, ne smijemo prosuđivati samo po njihovim djelima, nego i po njihovim predodžbama o alternativama« (Obnovljeni svijet, Zagreb, 1976. s. 265).

Koja se alternativa nudila Poglavniku NDH?

Na talijanskoj su strani slijedeći »argumenti«: mletačko gospodstvo nad istočnom jadranskom obalom, Londonski pakt, san o uskrsnuću Rimskog carstva i – gola sila. Ne samo talijanska. I njemačka. Ta, zar nije Hitler stotinama puta ponovio da u hrvatsko-talijanskom sporu Nijemci, dok traje rat, moraju bezuvjetno »poštovati talijansku osjetljivost«? Ta, zar na sastanku Ciano-Ribbentrop 21. i 22. travnja 1941. Ciano za Italiju nije tražio čitavu Dalmaciju, ne spominjući uopće mogućnost hrvatskog pristupa moru? To pitanje nisu potakli Nijemci, pa ga, naravno, nije spominjao ni Ciano. Ribbentrop je, doduše, upozorio da je, »akademski govoreći«,

riječ o hrvatskim etničkim krajevima. Naravno, Ciano je znao koje argumente Nijemci prihvaćaju: *»vrlo kategorički mu je odvratio da Italija ne zahtijeva Dalmaciju iz etničkih razloga, nego na temelju načela životnog prostora«* (Krizman, n. d. 452–453).

Zar nije Ribbentrop kazao da je Pavelićev posjet Hitleru otklonjen sve do vremena »kad sâm Pavelić zauzme stav prema Rimu u teritorijalnom i političkom pitanju« (isto, 453)? *Zar nakon toga bivši talijanski poslanik u Beogradu nije slavodobitno uskliknuo: »Dalmacija je konačno pripala Italiji. To je također potvrdio i Berlin«* (isto, 456).

Volio bih kad bi mi g. Andrijašević ponudio bilo kakvu logičnu potvrdu svoje tvrdnje da je Pavelić davno prije obećao i prodao Dalmaciju Mussoliniju. Pritom mu je dopušteno služiti se svim, pa i najotrcanijim frazama kako mačekovske, tako i srbopartizanske provenijencije. Ne tražim originalnost, čak ni uvjerljivost. Samo logičnost.

Ne znam što je g. Andrijašević po zanimanju. Nadam se ipak da nije pravnik, jer bi njegova tvrdnja da je Italija okupirala Hrvatsku i da je okupacija bila »pravna istina« svakako osramotila njegove profesore međunarodnog javnog prava.

Da nema pojma o povijesti, pokazao je i tvrdnjom da je Italija okupirala praktično polovicu Hrvatske, do demarkacijske linije, »sve do Samobora, tu, tik Zagreba. Sve je to, pa čak i oko 1/3 cijele bivše kraljevine OKUPIRALA ta velika 'sila'«. Prostor južnije od demarkacijske linije, g. Andrijaševiću, nije imao jedinstven status. Osim prve zone koju je Italija anektirala, ostatak je bio podijeljen na drugu i treću zonu. Granice tih zona i status talijanske vojske u njima uređivan je i mijenjan naknadnim sporazumima, nakon mučnih natezanja i žestokih diplomatskih trzavica. I na području druge i treće zone, unatoč zločinima Druge armije, p r a v n o (spac. T. J.) nije postojala okupacija.

Italija je napala i okupirala dijelove Jugoslavije. I na području NDH bila je okupacijskom silom sve do – Rimskih ugovora. Nakon toga su talijanske trupe – na hrvatskim područjima izvan anektiranih – imale *značaj posadnih, a ne okupacijskih.* Na njima su p r a v n o boravile i ratovale temeljem ugovora s hrvatskom vladom. Prema tome, naklapanje o okupaciji ostaje naklapanjem sve dotle dok se govori o »pravnoj istini«. Točno jest, da je talijanska vojska vrlo često kršila dogovore i f a k t i č n o nastupala kao okupacijska vojska (usp. V. Vrančić, Urota protiv Hrvatske, Zagreb, 1943.), ali se pravno nije radilo o okupaciji. Zato je smiješno vidjeti verzalom napisane riječi »PRAVNA ISTINA«. Nu, piše svatko, pa i Matko, rekao bi Pjesnik.

Zakvačivši se za formulaciju prof. Zelić-Bučan o »prvim razočaranjima«, g. Andrijašević, kao Bog dragi zna kakvu novost, nudi nam otkriće da su Hrvati bili razočarani i razbješnjeni talijanskom aneksijom Dalmacije, pa pokušava ustvrditi da su protutalijanske demonstracije bile upravljene »očito protiv Pavelića«. Kao da su svi Hrvati bili politički nepismeni, ili bar polupismeni! I kao da demonstracije koje bi bile upravljene protiv Pavelića, ne bi imale ozbiljnijih posljedica. Pritom ne mislim na uhićenja i represalije, nego na jačanje unutarnje oporbe, koja bi se očitovala u pasivnom otporu, neodazivanju novačenju i slično. Toga, kako znamo, u to vrijeme nije bilo, napose ne iz širih, narodnih slojeva. Koliko su britanska promičba, pasivnost središnjeg dijela HSS-a i partizansko-četničke represalije pridonijeli krahu NDH, drugo je i složenije pitanje. Naravno, i režim je napravio brojne pogreške, ali će najvjerojatnije biti da se u odnosu na »talijanski kompleks« objektivno nije moglo učiniti puno više.

Kad smo već kod demonstracija i uhićenja demonstranata, dobro je, radi povijesne istine, ali i moralnih prosudbi, znati da je demonstrante na vlastitu ruku, bez Pavelićeva naloga, dao uhititi Eugen Dido Kvaternik. Ova činjenica postaje zanimljivom kad se zna da je Dido Kvaternik prilično brzo sišao s političke scene, skupa s ocem Slavkom (u rujnu 1942. godine), i da je postao najžešćim kritičarem Pavelićeve »italofilske politike«. I sam italofil i Pavelićev najbliži suradnik u emigraciji, rodonačelnikom je hrvatske publicističke škole koja se bavi isključivo Rimskim ugovorima i Pavelićevom »prodajom« Dalmacije. »Nije bez uzročne veze – zabilježit će u drugom kontekstu jedan pisac – da je najgrlatiji 'Hosana' izlazio iz onih istih ustiju, iz kojih sada 'Propni ga!'. Drukčije odzvanja pun želudac, a drukčije prazan, ako glasovi dopiru iz njega, a ne iz srca...«

II.

Različiti kritičari uspostave i režima NDH, s različitim su motivima i različitim argumentima postavili pitanje moralnosti desetotravanjskog čina. To se pitanje, dakako, povijest nas uči, nikad ne bi postavilo da je NDH opstala kao država, neovisno o režimu koji bi naslijedio Pavelića i ustaški pokret. Ovako, kad je država propala i posebno s obzirom na užasno tragičan njezin svršetak, s obzirom na Bleiburg i Križni put, s obzirom na hipoteku ustaštva kao totalitarizma tobože istovjetna nacifašizmu, brojni su oni koji jedan i jedini uzrok svemu tome vide u desetom travnju 1941. godine.

Jedni, poput Vinka Nikolića, govore kako prihvaćaju 10. ali ne prihvaćaju 11. travanj.

Drugi, poput jugoslavenski orijentiranih Hrvata à la Branko Pešelj, Mačekov doglavnik i teoretičar treće Jugoslavije, i kad priznaju da npr. Rimski ugovori nisu posljetkom Pavelićeve »izdaje«, nego talijanskog diktata kome se Hrvati nisu imali snage oduprijeti, ističu kako nije točno da se »tragedija dogodila u svibnju«, već da je ona započela još u travnju, travnju 1941.

Trećima, Jugoslavenima hrvatskog podrijetla, poput Jakova Blaževića i akademika JAZU Ljube Bobana, svako proglašenje hrvatske države eo ipso je zločinačkim i veleizdajničkim činom, a npr. Mačekova pozicija, ukoliko nije izdajnička, u najmanju je ruku »kontrarevolucionarna«.

Četvrti se iz dnevnopolitičkih razloga i pobuda demagoški proglašuju nasljednicima ustaškog pokreta, vrlo često ne znajući o tome pokretu ništa i uzimajući od njega samo ono što je efemerno, što je kao danak vremenu i prilikama periferno ili čak nametnuto, poput antisemitizma, simbolike i ikonografije.

Najmanje je zapravo onih koji shvaćaju važnost i značenje ustaškog pokreta, koji su svjesni i zabluda desetotravanjskog naraštaja i činjenice da je riječ o revolucionarnoj organizaciji koja je u konkretnim povijesnim prilikama nastala, razvila se i utrnula. Kao i svaka druga politička snaga, ustaški je pokret uvjetovan i oblikovan okolnostima u kojima se razvijao, pa je u tom smislu izvoran i neponovljiv. I sve što je sadašnjoj i budućoj Hrvatskoj u pogledu ratne NDH potrebno, jest neugašena i neugasiva želja za hrvatskom državnom neovisnošću i cjelovitošću, te – istina o ustaškom pokretu. Možda nije slučajno što se svaki osvrt na NDH koji nije apriori negatorski, istog trenutka proglašava neprijateljskim, protužidovskim, nacističkim itd. itd, baš od

strane onih koji na vlastitoj duši imaju krvavih mrlja. Naravno, istina o NDH bila bi zapravo optužnicom protiv njih. I nije lako čekati sud. Nije moguće nadati se ni prešutnom oprostu. Previše se krvi prolilo, a ni Sveopraštajući i Sveznajući Krist nije slučajno ustanovio sakrament sv. ispovijedi. Bez ispovijedi nema kajanja, bez kajanja nema oprosta. Zato će nacionalno pomirenje biti konačno tek kad se sazna istina i pokaju krivci, sa svih strana barikada...

I kad već svi moramo izaći pred sud, valja utvrditi kriterije, politička i etička mjerila grijeha i pogrešaka.

Za hrvatske političare moguć je jedan jedini kriterij – interes hrvatskog naroda. Nakon osam i pol stoljeća valjda smo postali svjesni da je jedini nepatvoreni hrvatski interes sloboda hrvatskog naroda, moguća jedino u slobodnoj, cjelovitoj i demokratskoj neovisnoj hrvatskoj državi.

Kako će se suditi Mačeku s jedne, a Paveliću s druge strane? Reprezentanta treće h r v a t s k e političke snage jednostavno nema. Htjeli to ljevičari ili ne htjeli priznati, tzv. hrvatski komunisti ne postoje (izuzmemo li malobrojne renegate poput A. Cilige), budući da je komunizam prije svega internacionalan i podređen središnjici »svjetske revolucije«. Zato nakon VII. kongresa izmijenjeni stav Kominterne o potrebi očuvanja Jugoslavije, rezultira ne ustrojem Hrvatske komunističke stranke, nego Komunističke partije Hrvatske. Zato Cesarčeva »sovjetska Hrvatska« i Krležin Ante Starčević nisu ništa do promičbeni pokliči... Zato Hebrangova Federalna Hrvatska nije Hrvatska, nego sredstvo petrificiranja Jugoslavije.

I Maček i Pavelić tvrdili su da se bore za slobodu Hrvatske. Kako je došlo do rascjepa? Je li se radilo samo o različitim taktičkim pristupima, ili su se doista razlikovale njihove strategije i ciljevi?

Nakon Radićeve smrti hrvatska je javnost radikalizirana. Pavelić i Trumbić pristupaju Seljačko-demokratskoj koaliciji, stvorenoj sporazumom S. Radića i S. Pribićevića. Pavelić zagovara hrvatsku neovisnost i cjelovitost, Maček Aleksandru u siječnju 1929. predlaže federalizaciju Jugoslavije. Nakon šestosiječanjskog proglasa, Maček je odahnuo (»lajbek je raskopčan!«), Pavelić odlazi u emigraciju. I jedan i drugi obraćaju se Društvu naroda, obojica uzaludno. Pavelić piše »Ustaška načela«, Budak i Maček potpisuju »Zagrebačke punktacije«. Na ulici biva ubijen dr. Milan Šufflay, Budak jedva preživljuje napadaj. Odvojen od prvaka »frankovaca«, Maček klizi kompromisu. Pavelić na sve strane traži pomoć za rušenje Jugoslavije. Krug mogućih saveznika vrlo je uzak. Piše kako se protiv razbojnika ne može boriti s molitvenikom u ruci i kako će Hrvatima slobodu donijeti »nož, revolver, strojna puška i pakleni stroj«. Mačeka optužuju za suradnju s Pavelićem, osuđenim na smrt... Prvak srbijanskih »zemljoradnika« D. Jovanović tvrdi da je Maček te optužbe opovrgao: »*Ne radim ja sa frankovcima, oni rade z menom. I mi ćemo ići zajedno sve dok traje borba s Beogradom. Kada se počne rešavati državno pitanje, oni će hteti zasebnu hrvatsku državu makar to bilo sa crnim vragom, a mi ćemo raditi na zajedničkoj državi sa Srbima, makar borba za naša prava morala trajati sto godina*«.

Kazano je ili proročanstvo ili definicija: Pavelić je doista išao za zasebnom hrvatskom državom, makar u savezu s crnim vragom, a Maček je u savezu s crnim vragom spašavao Jugoslaviju. Dva hrvatska Fausta ili...?

Zbog atentata u Marseilleu, Pavelić je po drugi put osuđen na smrt. Maček kraljevskoj udovici izražava sućut. Iz tamnice, dok tuberkulozni srpski žandari već

dvije godine pljuju u usta tek prohodaloj djeci, Maček izlazi na izbore 1935., a Pavelić poziva svoje pristaše da ga podrže. Isto je i 1938. Maček nastupa koordinirano s Perom Živkovićem. Pavelić poziva pristaše glasovati za Mačekovu listu, jer »od dva zla valja birati manje«. Za izbornu apstinenciju je dr. S. Buć. I »Hrvatski borac«, pustolova Joea Matošića. Stojadinović zrakoplovima raspačava Matošićev list, s naslovne stranice kojega dr. A. Pavelić tobože poziva na izbornu apstinenciju. Maček dobiva plebiscitarnu podršku i nada se federalizaciji Kraljevine. Šalje Košutića i Krnjevića u europske prijestolnice. Mussolini i Ciano mu šalju novac – i Maček i Pavelić u isto su vrijeme na platnom spisku Mussolinijeve Italije, ali s različitim motivima, prvi da bi reformirao, drugi da bi razbio Jugoslaviju.

Maček sklapa sporazum s Cvetkovićem, zabranjuje djelovanje hrvatskim nacionalistima. Baca ih u koncentracijske logore. Tako će s nekim mačekovcima u proljeće 1941. uraditi Pavelić. Nakratko. Ali, ujesen 1941. Maček biva otpravljen u Jasenovac. Poslije će tvrditi kako mu i nije bilo tako loše, ali – Jasenovac je Jasenovac...

Nu, zašto je dopušteno u Lepoglavu baciti dra Mladena Lorkovića, a nije dopušteno u tu istu Lepoglavu baciti ing. Augusta Košutića? Zašto je demokratski bez suda držati u logoru dr. Ivana Oršanića, a nedemokratski bez suda u logor smjestiti dr. Vlatka Mačeka? To se, nažalost, nisu upitali ni podnositelji interpelacija za oslobođenje dr. Mačeka u Hrvatskom Državnom Saboru, u veljači 1942. godine. Dok su s pravom prosvjedovali protiv uhićenja Mačeka protiv kojega »nije zametnut odgovarajući kazneni postupak«, s potpunim su nepravom godinu, godinu i pol ranije propustili prosvjedovati protiv uhićenja Oršanića, Lorkovića i desetaka drugih, protiv kojih također ne bijaše »zametnut odgovarajući kazneni postupak«. Ili su postupali nemoralno, ili u demokratskoj Banovini nisu smjeli uraditi ono što su činili u totalitarnoj NDH?

Bilo kako bilo, Maček je izbore 11. prosinca 1938. briljantno dobio u područjima naseljenim Hrvatima. S pravom se mogao nazivati legitimnim predstavnikom hrvatskog naroda. On je, međutim, držao da izborna pobjeda daje pravo, ali ne podrazumijeva obveze. I mislio je kako ima pravo samostalno odlučivati o sudbini hrvatskog naroda. Zato je 3. travnja 1941. »bez ikakve diskusije« i »kategorički« odbio stvaranje neovisne hrvatske države. Poslije rata je objašnjavao: od mene se nije ni moglo očekivati da prihvatim hrvatsku državu u savezu s Hitlerom. Jer, Hitler nije demokrat!

Hrvatska javnost već pola stoljeća očekuje razuman, razumljiv, logičan i uvjerljiv odgovor na pitanje: zašto je Mačeku kao potpredsjedniku jugoslavenske države dopustivo i razumno pristupiti Trojnom paktu i tako postati Hitlerovim saveznikom, a nije dopustivo i razumno pristupiti Trojnom paktu i savezu s Hitlerom Mačeku kao predsjedniku hrvatske države? Zašto Mačekova Jugoslavija može i smije biti Hitlerovim saveznikom, a ne može i ne smije Mačekova Hrvatska? Zašto je Hitler dovoljno dobar 20. 3. ili 25. 3. 1941. godine, a nije 10. 4. te iste godine? Koja je razlika između Hitlera u ožujku, u odnosu na Hitlera u travnju 1941. godine? Zar se ne radi o jednoj te istoj ideologiji, osobi i režimu? Zar je u međuvremenu opala Hitlerova snaga, pa su se prilike mogle smatrati drugačijima? Zar Hrvatu ne bi smjelo biti draže umrijeti za Hrvatsku, nego za Jugoslaviju? Zar svaka Hrvatska nije bolja od jedino moguće, tiranske Jugoslavije? (A ako tako brzo zaboravljamo vlastitu, makar blisku

povijest, što bi nam, da ih upitamo, odgovorili Kurdi, Baski, Sjeverni Irci i mnogi drugi, možda svi narodi bez vlastite države?)

Nije se smjelo, kažu, prihvatiti savezništvo s Hitlerom i Mussolinijem, jer je to otežalo buduću borbu hrvatskog naroda, jer nas je učinilo »nacifašistima«. Laž, ništa drugo.

Zar Hitler nije naoružavao Sjeverne Irce, pa oni nisu postali nacifašistima? Zar IRA-u oružjem ne opskrbljuje, ili ju je opskrbljivala, Gadafijeva Libija kao i SSSR? Što je s Kubom, španjolskim građanskim ratom, tzv. komunističkim revolucijama u Istočnoj Europi? Što je s Vijetnamom, Izraelom i Grenadom? Što je, uostalom, s Lenjinovom revolucijom? Tko je njega financirao i kako je on to platio? Zašto židovski terorist M. Begin postaje predsjednikom države i dobitnikom Nobelove nagrade za mir, a hrvatski terorist ostaje teroristom (ako već izbjegavamo borce za slobodu svog naroda nazvati pravim imenom)?

Nedavno je HTV prikazala film o sabirnim logorima u Europi koja je stenjala pod Hitlerom. Za Jasenovac stoji – 20.000 žrtava. Amerikanci imaju taj film najmanje od 1945. godine. Zašto su ipak dopuštali sebi nasjedati na famozne »crne legende o Hrvatima«? Nije tome kriv Pavelić, ni ustaški pokret, ni Maček ni ništa drugo... Ne radi se ni o kakvim specijalnim zaslugama i uspješnosti srpske boljševičke promičbe, nego o nečemu sasvim drugom.

Uostalom, objektivniji inozemni pisci Ustaški pokret s pravom ne svrstavaju u fašističke pokrete, točno zapažajući da se radi o nacionalnoosloboditeljskoj revolucionarnoj organizaciji, koja propovijeda dopuštenost svih sredstava u borbi za slobodnu nacionalnu državu. Ne demokratsku, jer revolucija isključuje demokraciju. Ona joj može polagati temelje, ali nema primjera u povijesti da bi revolucionarni režim u tijeku trajanja revolucije bio ikakav do autoritaran. Francuska građanska revolucija naziva se »Velikom« i uči kao početak građanske demokracije. Stotine tisuća giljotiniranih, termidorski teror, Robespierre i Saint-Just postadoše tako temeljem građanske demokracije! Paradoks koji propagandisti počesto zaboravljaju...

Oni koji brane Mačeka da je s pravom odbio njemačku ponudu i istodobno napadaju Pavelića što je takvu ponudu prihvatio, bez izuzetka čine klasičnu logičku pogrešku, misleći da na hrvatskom tlu ne bi bila prolivena ni kap krvi! Kao što danas govore da ne bi bilo rata, da Hrvatska nije proglasila neovisnost.

Kao da bi tzv. Jugoslavenska vojska u otadžbini i Titovi komunisti sjedili prekriženih ruku! Kao da Talijani i bez Rimskih ugovora ne bi uzeli dio Hrvatske! I to znatno veći. I ne treba gatati koji bi bili plodovi simbioze četnika i Druge armije, Milovana Đilasa i Moše Pijade. Hrvatska bi ionako bila krvavim razbojištem, samo s jednom razlikom – hrvatski narod ne bi imao nikakvu oružanu silu koja bi bar djelomice spriječila te pokolje. Ne bi se dogodio Bleiburg, doista. Samo, čitava bi Hrvatska bila Bleiburg.

I još nešto. Da su odbili proglasiti neovisnu državu, Hrvati bi pokazali da je i ne zaslužuju, da je Engelsova postavka o nižem, nedržavnom narodu besprijekorno točna. Pavelić je igrao »va banque« i – kako ga portretira Siegfried Kasche – bio svjestan težine svoga položaja. Maček je igrao »nasigurno« i također izgubio. Nije čak postao simbolom. Nije shvatio, nije bio kadar shvatiti da glasovi pali za njegovu listu 11. prosinca 1938. godine nisu glasovi za dr. Vlatka Mačeka i bivšu Hrvatsku seljačku stranku. To nisu bili glasovi za Cvetkovićevu vladu ni Banovinu Hrvatsku, a još manje

glasovi za Simovićev državni udar i Krnjevićevo potpredsjedništvo. Ono što nije shvaćao Maček, a što je shvaćao Slavko Kvaternik i Ante Pavelić, dobro je razumio nadbiskup zagrebački. Dr. Alojzije Stepinac, koji zasigurno nije bio samo titularnim hrvatskim metropolitom, sasvim je jasno vidio da se »hrvatski narod plebiscitarno izjasnio za hrvatsku državu!«

To doista nisu vidjeli samo slijepci, izdajnici i ništarije!

Do smrti je Maček gradio tobožnju svoju poziciju na rezultatima izbora 1938. godine. Klasični hrvatski legitimizam, reklo bi se. I opet zabluda. Legitimitet za Mačeka nije postojao kad je govorio protiv njega.

Jer, u Hrvatski Državni Sabor 1942. godine odazvala se većina zastupnika HSS-a: od 93 pozvana došlo ih je 60. Nisu pozvani bili samo oni koji nisu izabrani od naroda 1938. godine, koji su djelovali protuhrvatski dopustivši da ih imenuju senatorima i oni koji su ostankom u jugoslavenskoj vladi porekli postojanje hrvatske države. Većina izabranih zastupnika HSS-a bila je u Saboru i tako mu dala neosporivi legalitet i legitimitet. Taj i takav Hrvatski Državni Sabor donio je *28. veljače 1942. godine široj hrvatskoj javnosti danas potpuno nepoznatu deklaraciju kojom se ništetnima proglašuju svi akti državnopravne naravi doneseni nakon 1. prosinca 1918. godine.*

Ovaj dokument obvezuje i moralno i politički sve hrvatske političare – nakon njega za hrvatski narod ni pravno ni stvarno ne postoji ni Ustav iz 1931. godine, ni Banovina Hrvatska, ni dinastija Karađorđevića. Postoji jedino hrvatska država! Nedemokratska, teritorijalno okrnjena – ali država. Druge hrvatske države nema. I umjesto da um i srce podrede boljitku te države, uspostavi demokratskijeg režima, i Maček i Krnjević i Šubašić sve čine da ta država (država, ne režim!) nestane s lica zemlje!

Dok Krnjević i Šubašić u izbjeglištvu aktivno grade Jugoslaviju i jugoslavenstvo, Maček šuti i svojom šutnjom i pasivnošću potpiruje protuhrvatsku, a ne protuustašku promičbu! Neka se ustaše i četnici, a potom ustaše i partizani međusobno pokolju. Mi moramo čekati! I dok su oni čekali i dok su hrvatskom puku služili kao uzor kukavičluka, političke nepismenosti i uskogrudnosti, Talijani su haračili Hrvatskom, ruku pod ruku s četnicima...

Nevjerojatno da se hrvatski »povjesnici« nisu nikad zapitali bi li Mussolini do te mjere uspio ucjenjivati Pavelića, da protiv potonjeg nije rovarila unutarnja oporba! Nevjerojatno da se nitko nije upitao bi li Maček, s podrškom kakvu je u narodu imao, uspio odoljeti talijanskim pretenzijama i, možda, spasiti državu!

Umjesto toga, on je svojom pasivnošću, svojom neodgovornošću pred narodom i poviješću davao odriješene ruke i Dražinim četnicima, i Titovim partizanima, i Mussolinijevim generalima, pregovaračima i soldatima...

Za sve to vrijeme hrvatski vojnik nije ginuo za Hitlera ni za Mussolinija ni za »novi europski poredak«. Nije ginuo ni za Pavelića. Krvario je i umirao za svoju državu!

I kad je demonstrirao protiv Rimskih ugovora i talijanske aneksije dijela Dalmacije (to nije »veći, ljepši i važniji dio«, kako zna kazati današnji Predsjednik Republike Hrvatske, jer Hrvatu je svaki dio Hrvatske jednako i velik i lijep i važan), nije demonstrirao protiv Pavelića, ni za njega. Demonstrirao je za hrvatsku državu.

I kad je Eugen Kvaternik, onaj što »nekima bješe Eugen Prvi, kraljevina i sloboda naša« 1859. godine pisao o »križu muka naših« i »ljubavi prema plodonosnoj slobodi«,

kad je pisao o *Hrvatskoj i Talijanskoj konfederaciji,* zasigurno je znao i za Domagojeve strijelce i mletačke duždeve, znao je i za Ladislava Napuljskog i dalmatinske talijanaše. A ipak je želio Garibaldija. Ne zato što ga je volio, nego zato što nijedan narod ne može birati saveznike, mali narod ponajmanje.

Kad su Križanić, Gaj i Supilo čekali sunce s istoka, iz ruskih stepa, nije to bilo zato što su voljeli ruski carski despotizam ili sibirske zime. Nadali su se pomoći.

Kad je Ante Starčević maštao kako će Napoleon Mali postati dostojnim nasljednikom Bonapartinim, nije on čeznuo za francima, sjajem Versaillesa i balzakovskom trulošću francuskog društva. Tražio je samo neprijatelja Austrije. Ceterum censeo Austriam esse delendam! Sa svakim i svačim.

Kad je Stipica Radić razgovarao s Čičerinom, bar to bi tzv. mačekovci trebali znati, nije priželjkivao Lenjinov teror u Hrvatskoj i staljinistički dosljedan nastavak Listopadske revolucije. Nije Radić postao lenjinistom, makar nas jugoslavenska historiografija u to pokušavala uvjeriti.

Zar bi Kvaternik odbio Garibaldijevu, Supilo carsku, a Radić sovjetsku pomoć pri oslobađanju Hrvatske? Zar ne bi postali zločincima tek ako bi tu pomoć odbili!?

Jedino Anti Paveliću nije dopušteno tražiti tuđu pomoć.

Bolje da nas i dalje premlaćuju i ubijaju kao pse na ulici, bolje da se stoički podnosi ispisivanje novih stranica knjiga poput »Hrvatska na mučilištu«. Bolje da Bićanići pišu i dalje o gospodarskom izrabljivanju Hrvatske. Samo mir, jer bolji je mir u ropstvu, nego sloboda kroz rat stečena.

Zato je i Tuđman veleizdajnik – trebao je pregovarati samo s prijateljima hrvatskog naroda. A ti su tako brojni i tako moćni. Nije smio ni pokušati u Washingtonu (ta, oni imaju Ku-Klux-Klan). Nije smio tražiti njemačku pomoć (jer je otac predsjednika v. Weizsäckera bio državnim tajnikom Trećeg Reicha). U Austriju ni slučajno (tamo je Plenčin Waldheim). Što će u Londonu, oni batinama održavaju diktaturu u Sjevernoj Irskoj, držali su u ropstvu polovicu svijeta itd. itd. Napokon, treba izbjeći uspostavljanje diplomatskih odnosa s JAR. Zbog apartheida...

Privodimo, konačno, kraju ovo razglabanje o gluposti, zavisti, mržnji i sljepilu. Dakako, bez velikih iluzija. Nu, rekoh i spasih dušu svoju...

Tomislav Jonjić

Grčka i iranska teorija o podrijetlu Hrvata

U nedavno objavljenom radu *Iranske teorije o imenu Hrvat* Vojislav P. Nikčević podvrgava raščlambeno-kritičnoj prosudbi iranske teorije o imenu *Hrvat* i kao konačan odgovor na to prijeporno pitanje nudi grčku teoriju. U sažetku svoga rada Nikčević piše:

»U ovome radu se podvrgavaju analitičko-kritičkoj provjeri iranske teorije o imenu *Hrvat* brojnih domaćih i stranih naučnika. Povodeći se nekritički ponajviše za vizuelnom stranom istog imena, oni su pošli krivim putem kad su Irance identifikovali kao daleke pretke današnjih balkanskih Hrvata, koji navodno potiču čak iz antičkog

doba. Zato se nijesu cjelovito udubili u suštinske etnogeneziče procese i njihove socijalne odnose još dok su živjeli u predistorijskoj eposi. Prapostojbinu su im pogrješno nastojali da lokalizuju u istočnome, crnogorskom prostoru Velike Hrvatske, uvjereni da sve sinonimno predočene varijante trodijalektalnog imena *H(o)rvat (Harvat)* isključivo potiču iz iranskih (sarmatskih) jezika. U tim nastojanjima oni nijesu vidjeli da se na njezinoj zapadnoj strani ne nalaze iranski etnikumi, već populacije slovenske etničke zajednice, na daleko nižemu stepenu društvenog i kulturnog razvitka od iranskih naroda nastanjenih na crnomorskim obalama i kao takvih posvjedočenih još u antičko vrijeme.

Cjelovitim uvidom u kompleks izuzetno složenih problema u vezi s etimologijom naziva *Hrvat* dugogodišnjim postupnim i sistematskim istraživanjima ustanovio sam da je zapadni dio Velike h(o)rvatske u poljskoj zakarpatskoj prapostojbini starih Slovena u svojstvu posebnog etnosa i nominalno izdvojen kao Bijela (zapadna) h(o)rvatska usljed toga što se nalazi na bitno drukčijem stupnju razvoja od onoga na kojemu su se nalazili najrazvijeniji iranski narodi u njezinome istočnom kraju.

Sve činjenice upućuju i na zaključak da je Velika h(o)rvatska na cijelome svojemu prostoru od Crnog mora do iza Karpata u Poljskoj dobila takvo ime prema grčkoj imenici *hóra* 'zemlja', a stanovnici joj h(o)rvate kao oni koji imaju mnogo zemlje u značenju veliki zemljoposjednici (K. Porfirogenit). Tako su ih nazvali Grci još u antičko doba, upravo kada su kao najznačajniji i najrazvijeniji tadašnji socijalni, politički i kulturni činilac na crnomorskim obalama imali kolonije.«[1]

Objašnjavajući utemeljenost grčke teorije Nikčević još kaže: »A protiv grčke teorije ne vidim da se može izreći nijedan konkretan prigovor. Naprotiv, nju potkrepljuju ukupna kontraargumentacija i sve naučno provjerene raspoložive činjenice. Prema tome, s velikom se izvjesnošću može zaključiti da je prvobitno statusno – socijalno grčko ime *h(o)rvate (harvat)* zemaljskoga karaktera i postanja veoma staro, da potiče još iz antičkog doba te da je kao takvo na prostoru Bijele h(o)rvatske u značenju zapadnog dijela Velike h(o)rvatske slovenski etnički sadržaj poprimilo već u vrijeme preobražaja Indoevropljana u Praslovene. Do takvoga zaključka se dolazi na temelju kompleksno proučene njegove etimologije u saglasnosti s obrađenom etnogenezom Hrvata kao srednjovjekovnog naroda u Dalmatinskoj i Posavskoj (Panonskoj) Hrvatskoj.«[2]

Prije no što kažemo što mislimo o grčkoj teoriji koju tako odlučno zagovara i zastupa Vojislav P. Nikčević, moramo se najprije upoznati s dvije njegove prijašnje rasprave o etnogenezi Hrvata – *Porijeklo i značenje imena Hrvat i Srbin*[3] i *Srednjovjekovna etnogeneza Hrvata*[4]. Grčku teoriju Nikčević temelji na tumačenju imena Hrvat grčkog cara i pisca Konstantina VII. Porfirogeneta. Čujmo, što veli Porfirogenet: »Ime 'Hrvati' znači na slavenskom narječju toliko kao, 'oni što imaju mnogo zemlje'«.[5] Ovo Porfirogenetovo tumačenje imena Hrvat, koje on izvodi od grčke imenice *hóra* ('khora): zemlja (Hrvati bi bili »oni koji imaju mnogo zemlje«), Bogo Grafenauer ubraja u pučke etimologije.[6] Milan Budimir smatra da današnji oblik hrvatskoga imena pretpostavlja jedan jedini fonetski arhetip (uzor) *Hurvatu*, dok Porfirogenetova etimološka kombinacija s grčkim apelativom (općom imenicom) *khora*, po kojoj su Hrvati ljudi bogati zemljom, računa s dužinom prvoga sloga. Budimir veli da je teško reći nešto određenije i pouzdanije o tome koliko vrijedi Porfirogenetov podatak, ako se taj podatak uopće smije takvim smatrati. Budimiru je jedino jasno da sve etimološke

kombinacije s hrvatskim imenom, bilo da polaze od Karpata ili domaćih Sarmata, od romejskih »zemljoposjednika« ili od nekoga sredovječnoga latinskoga *corrogatus:* »vojnik-zemljoradnik, graničar koji obrađuje državnu zemlju«, operiraju s neslavenskim materijalom.[7] Petar Skok Porfirogenetovo tumačenje odbacuje kao posve neznanstveno.[8]

Već u svojoj prvoj znanstvenoj raspravi iz god. 1987. Nikčević polazi od pretpostavke da Porfirogenet, s jezičnoga motrišta, prvotno značenje pojma *Hrvat* ne rabi u etničkom značenju, već u socijalnom (statusnom). Kako on misli, o Hrvatima se kao o samosvojnu narodu u suvremenom smislu riječi ne može govoriti u doba najranije prapovijesti, već samo od vremena pojave njihova klasnoga dijeljenja u doba stvaranja najranijih samostalnih državnih organizacija poslije razaranja gentilnoga (rodovskog) uređenja Slavena i oblikovanja saveza plemena po sklavinijama. Stoga, smatra Nikčević, za razdoblje do toga doba treba rabiti – kao i za sve ostale narode – samo termin (naziv) *praoci Hrvata.* On se slaže s Nadom Klaić da je nazočnost praotaca Hrvata (kao i Srba) na Balkanu bila vremenski mnogo duža nego što se to donedavno smatralo, pa čak da može sezati »i u doba znatno prije nove ere«. U knjizi *Jezik* dr. Stjepana Babića (»Panorama«, Zagreb 1967., str. 86.) stoji: »Slaveni se oko 1. i 2. st. šire po srednjoj Evropi i dopiru do Dunava i Save, u 6. i 7. st. prodiru dalje na jug, do obala Jadranskoga mora i duboko u današnju Grčku.«

Stari hrvatski povjesnik, Dubrovčanin podrijetlom iz Boke-Kotorske, benediktinski opat Mavro Orbin(i), rođen u Dubrovniku sredinom XVI. st. gdje je i umro god. 1611., u djelu *Kraljevstvo Slavena* (*Il Regno degli Slavi,* Pesaro 1601.) piše da se u Dalmaciji slavenski govorilo čak u antičko doba. To dokazuju imena mjesta u Dalmaciji, koja spominju antički pisci. Tako na primjer rimski povjesnik Tit Livije (59.–17. pr. Kr.) spominje slavenske nazive mjesta Bilazora, Coritta, Grapsa.[9] Na širokim slavenskim prostorima brojnim su primjerima potvrđena imena mjesta *Korita*[10] i *Grapša*[11]. Kako piše grčki povjesnik Polibije (oko 201. – oko 120. pr. Kr.), *Bilazora* je bio najveći peonski grad a nalazio se među klisurama na Vardaru na samom ulazu iz Dardanije u Macedoniju odnosno Peoniju. God. 217. pr. Kr. Bilazora zajedno s Peonijom potpala je pod vlast makedonskoga kralja Filipa V., a posljednji se put spominje u svezi s borbama posljednjega makedonskoga kralja Perzeja (212.–166. pr. Kr., vladao od 179.–168. pr. Kr.) protiv Rimljana god. 168. pr. Kr.[12] Orbinove tvrdnje o starosti Slavena u rimskoj Dalmaciji čak za razdoblje od tisuću godina prije Krista potvrđuje i Matej Bor.[13] On identificira Venete kao stare Slavene, koji su živjeli na sjeveru Europe, uz sjeverni Jadran, u Slovenskom i Hrvatskom primorju, u Dalmaciji i sjevernoj Italiji. Današnji Slovenci, smatra Bor, djelomično vode podrijetlo od Veneta što su se doselili sa sjevera Europe i nastanili se u spomenutim područjima još oko tisućite godine prije Krista. Suvremeni slovenski jezik ima mnogo sličnosti s venetskim, koji nije ništa drugo do praslavenski jezik zapadnoga tipa. U prilog Borove pretpostavke Nikčević je pisao u dvije svoje rasprave.[14] Sve ovo potkrepljuju i vijesti iz VI. st. posl. Kr. bizantskoga pisca Prokopija iz Cezareje o utvrdama s područja iz okolice Niša i Dardanije: *Millareka, Vratzista (Vračišta)* i *Berzana*[15], toponimi koji su na tome području morali biti stariji od Prokopijevih vijesti iz VI. st.

Uzimajući u obzir Orbinove tvrdnje i Borova otkrića kao i teze Nade Klaić, Nikčević zaključuje: Teze Nade Klaić da je na Balkanskom poluotoku bila prapovijest praotaca Hrvata (i Srba) »ipak se mogu primiti kao realne, moguće«. Isto tako za

njezinu postavku o selidbama manjih dijelova praotaca Hrvata na europski sjever nema nikakvih načelnih smetnji ako se ima na umu da su Slaveni, pod pritiskom raznih životnih nevolja, selili stihijno (neuređeno), i to u različitim pravcima. Ovo vrijedi pod uvjetom da su pojmovi *Hrvat* i *Srbin* prvotno stvarno označivali etnose (narode), pa i zavisan (vazalni) položaj njihovih praotaca u odnosu na Bizant. Praoci Hrvata i Srba u pradavnoj prošlosti doselili su se na Balkan jer su, sudeći po onome što se do sada u znanosti zna, na nj došli i njihovi još stariji prethodnici, njegovi do danas najstariji poznati stanovnici – Iliri. Navedene Orbinove veoma stare toponime slavenske mogli su donijeti samo stari Slaveni koji su s njihova istoka, sjevera ili zapada u manjim selidbenim valovima »jamačno stizali u naše krajeve i u davna vremena prije nove ere«.

Možda bi nam, pita se Nikčević, lingvistički podaci iz njemačke i austrijske literature na koje se poziva Nada Klaić »ipak pomogli da provjerimo prvobitno značenje imena *Srbin* i *Hrvat*, da odgonetamo jesu li u najranijim stoljećima njihovog plemenskog života na Balkanskom Poluostrvu upotrebljavani u etničkome ili pak u socijalnome (statusnom) značenju: *hrvat* u smislu zemljoposjednika a *srbin (srblin, srble)* kao *servus*, što zaista nije rob u klasičnom smislu riječi već podložnik... Ako je imenica *Srbija* tada upotrebljavana u značenju podložnička zemlja, a sve govori da jeste, sasvim je razumljivo što su prema njoj i njezini stanovnici nazivani *srble (srblin)* u smislu zavisni (podložnički) zemaljski ili zemljani ljudi. A u slučaju Hrvata najprije će biti da nije došlo do promjene njihovoga izvornoga imena zbog toga što se prvobitno socijalno značenje lika *Hrvatska* pojmovno i nominalno poklopilo s takvim istim likom kao geonimom i sopstvenim nezavisnim upravno-državnim okvirom, prema kojima je otprilike još od početka X. vijeka, od vremena ujedinjenja Dalmatinske i Posavske Hrvatske pod kraljem Tomislavom postepeno počeo da nastaje hrvatski narod, shvaćen u suvremenom značenju riječi... Ako su tačne tvrdnje iz literature o tome da su već u pradomovini starih Slovena doista postojala plemena zvana *Hrvati* i *Srbi*, koja su se kao takva na Balkan doselila, Porfirogenitova teorija o njihovome izvornome socijalnom značenju pokazuje se kao posve neodrživa. Kako za te gole tvrdnje još uvijek nema nikakvih opipljivih dokaza, do njihove eventualne pojave ostaje nam jedino da carevu teoriju, i pored izrečenih tvrdnji na račun nje, kao do sada ipak najuvjerljiviju, provjeravamo u svijetlosti ostalih raspoloživih argumenata za i protiv iste teorije«.

U historiografiji, nastavlja Nikčević, »još uvijek, čak sve do našega vremena, nije ni po obimu niti pak po prostoru posigurno identifikovana ne samo Porfirogenitova, već ni bilo kakva država u ranome srednjem vijeku pod nazivom Srbija«. Stoga Porfirogenetovu Srbiju treba tražiti »među onim našim oblastima i ostalim slovenskim oazama u Grčkoj (Servija, odnosno Srbica) i Maloj Aziji (Gordoservon i Servohoria) koje su se stvarno ili nominalno nalazile pod vizantijskom vrhovnom vlašću. Njezin statusni zemaljski karakter kao da je i na prvi pogled vidljiv u samome toponimu *Servohoria* moguće složenom od latinske riječi *servus* i grčke imenice *hora* 'zemlja'... S ovim je podudarno i saznanje da se u oblastima (prema Porfirogenitu 'zemljama') što su ih nastanjivali njegovi Srbi (Travunjani, Konavljani, Zahumljani i Neretvljani) na cijelome njihovom prostoru istorijski uopšte nije, kao u sadašnjoj Srbiji, formirala i do danas održala zemlja i država pod imenom *Srbija*, niti pak po njoj, kao odgovarajućemu etnogenetskom okviru, stvarno prvobitno oblikovali Srbi kao narod. Iz toga istog razloga teško je prihvatiti i to da je te oblasti prvobitno naselilo pleme

Srbi ili savez plemena pod tim imenom, koje dr. R. Novaković u svojim dvjema naznačenim knjigama[16] ničim određenim nije mogao da konkretizuje. Njihovo rano prisustvo u tim oblastima poriče i N. Klaić.«

Za nastanak izvornog značenja imena *Hrvati* od grčke imenice *hora* »zemlja« Nikčević ne vidi nikakva teorijskoga ograničenja »ukoliko se ima na umu da je Vizantija na teritoriji Dalmatinske Hrvatske, pa i šire, prije i poslije dugo vremena bila neposredno upućena vršeći na nju direktni utjecaj i pod uslovom da su njihovi preci na toj teritoriji zbilja prisutni još od praistorije... Prema tome, ako su izložene postavke doista istinite, jasno se pokazuje da su bili u pravu oni autori koji su i do sada najčešće tvrdili da ime *Hrvati* nije slovenskog porijekla.

Na bazi svega izloženog o Porfirogenitovoj etimologiji naziva Srbi, zaista se može jedino pretpostavljati da su to ime, careva *Srbija* i vizantijska *Serbija*, prije izvedeni od latinskoga pojma servus i oblika *Servia* nego iz hipotetičnih slovenskih naziva *Srblje-Srb (Srbica)*, za koje sam Skok tvrdi da nijesu potvrđeni u slovenskim pisanim spomenicima.[17] Takvoga istog porijekla i značenja može biti da su Porfirogenitova *Servija (Srbica)* u grčkome solunskom kraju te *Gordoservon i Servohoria* u Maloj Aziji. Ovo je još u većoj mjeri vjerojatnije kad se uzme u obzir da se čak i toponimi *Ber i Solun* u srcu Grčke javljaju, začudo ne u grčkom nego u latinskom obliku.[18] I turski naziv *Serf-Vilajet* za našu Srbiju i *Serfice* za bističku Srbicu, u periodu kad su bile potčinjene otomanskoj vlasti, svojom osnovom *Serf* – više upućuju na Porfirogenitove i naznačene vizantijske nazive nego na slovenske navedene nepotvrđene likove.«

Upozorujem i na neke misli i tvrdnje u svezi s etnogenezom Hrvata, koje Nikčević iznosi u *Napomenama* studije iz god. 1987. Tako Pavle Mijović kaže kako pretjeruju stanoviti povjesnici »kad izvlače zaključak da, ne samo u Vizantiji nego uopšte u srednjem vijeku, nijesu postojala osjećanja etničke pripadnosti, što je donekle tačno samo u poređenju s intenzitetom etničkih buđenja za vrijeme i poslije buržoaskih revolucija u Evropi, ali nije u suglasnosti s ranijom povijesnom stvarnošću, koja je, kako u Vizantiji tako i u zapadnoevropskim državama, slojevitija etničkim proturječnostima na klasnoj osnovi no što to po nekim istoriografijama izgleda na prvi pogled... Zastupajući tezu po kojoj u srednjem vijeku nije bilo etničke samosvijesti, neki istoričari su pokušali da našu javnost uvjere izjavama kako je tobože etnogeneza kao nauka prevaziđena i odbačena. Proglašavajući pobjedničkim to jednostrano gledište istoriografije potpuno završenih etničkih procesa na račun i onih koji će kasnije biti završeni htjeli su time da prekinu diskusiju i u nas, u čemu su, sudeći po penetraciji ove podvale u sferu politike (cf. *Praksa* br. 4, Titograd 1981) privremeno i uspjeli. Koliko se u nas u tu diskusiju o etnogenezi ušlo s predubjeđenjem (predrasudom, nap. m.) pokazuje i samo to što učesnicima u diskusiji o etnogenezi nije jasna ni razlika između pojmova 'etnogeneza' (nauka o postanku plemena, naroda, nacija i rasa) i, 'etnička istorija', koje su za narode i nacije, porobljivane i pod kolonijalnim igom, od ogromnog značaja, zbog čega spadaju u sferu progresivne državničke i ideološke misaonosti«.[19] Mijović nas također izvješćuje o tome kako je ustanovljeno da u sustavu bizantskih imenovanja plemena i naroda s kojima je Carstvo dolazilo u doticaj opstoje dva terminološka tipa – jedan službenih akata, povelja i pečata, uzimajući u obzir stvarna imena, i drugi – arhaični, osobito primjenjivan u ljetopisima i drugim narativnim (pripovjednim) izvorima, gdje je dopuštena nevjerojatna sloboda davanja imena i naziva »barbarskim« narodima.[20]

Milan Budimir, pak, ne dajući nikakve konkretne dokaze, izjavio je da je *Hrvat:* »Človek plave kose i svetle kože«.[21] Kako iznosi Petar Skok u *Etimologijsku rječniku* (I., Zagreb 1971., str. 691.), do X. st. etnik *Hrvat* se pojavljuje na području: »Lika, Bosna do Plive, kraj oko Zadra, koji se još 1527. zove u pl. Hrvati«. Ferdo Šišić u Ljetopisu Popa Dukljanina nalazi ove latinske i hrvatske nazive imena *Hrvati i Hrvatska* (iza svakog naziva u zagradi sam označio brojem koliko se puta taj naziv pojavljuje u tekstu Ljetopisa): Croatia, Crovatia, regnum (9); Croatia Alba, Hrvati Bili (6); Croatia Rubea, regio (2); Hrvati, narod (8); hrvatska knjiga (1); hrvatsko kraljevstvo (1); hrvatska zemlja (1); Hrvati Donji = Bili (1).[22]

Na koncu rasprave iz god. 1987. Vojislav P. Nikčević ovako oblikuje grčku teoriju o podrijetlu i značenju imena Hrvat: »Tako smo na kraju, vođeni teorijom Konstantina Porfirogenita, došli do neočekivane i paradoksalne situacije: ime istočnopravoslavnih Srba je latinskog postanja, a naziv zapadnokatoličkih Hrvata grčkog porijekla! U istoriji i životu uopšte ima i drugih iznenađenja i mnogih obrta, pa u štivu o povjesnici likovnih umjetnosti čitamo kako su periferni položaj katoličke Duklje u vizantijskoj pravoslavnoj umjetničkoj sferi i jako opterećenje tradicijom, koja je naginjala više Rimu nego Carigradu, uticali na prve generacije slikara da se osjetnije okreću zapadnim uzorima, odakle su im stizali i važni grčki podsticaji, iako je u političkome pogledu mlada dukljanska država bila od njega manje zavisna. Uzimajući u obzir sve argumente za i protiv careve etimologije, neophodno je u zaključku kazati kako se ipak gotovo s potpunom izvjesnošću može prihvatiti da su nazivi *hrvatska i Hrvat(e)* prvobitno stvarno nastali od grčkoga hora 'zemlja'. Imajući u vidu solidno pokazanu argumentaciju u njihov prilog na našoj strani, taj sud bi se mogao primiti i kao konačna istina, ali nas u tome za sada jedino sprečava neproučenost istih naziva u pradomovini starih Slovena.«[23]

Od grčkoga oblika *hora* »zemlja«, veli Nikčević, zaista je izvedena imenica *Hrvatska* u značenju »zemaljska zemlja« i prema njoj je nastao lik *Hrvat(e)* u prvotnu smislu »zemaljske zemlje ljudi« ili pak »veliki posjednici od zemlje (duple zemlje)«. Ovakva etimologija i nominacija presudno su utjecali da se oba naziva nisu mijenjali u pogledu prijelaska njihova socijalnog sadržaja u kasnije etničko značenje. Ovo, smatra Nikčević, ima najjaču snagu dokaza u prilog njegovih zaključaka. On navodi primjere iz Skokova *Etimologijskoga rječnika* »iz kojih je bjelodano vidljivo kako je *hor(a)* u njima sadržana«: mađarski oblik *hórvat* koji je ušao i u tzv. kajkavsko narječje kao *horvatski* (XVII. st.), Hórvat, gen. áta, prezime kao u mađ. *Horvatić, Horvatović* (sve u narodnoj pjesmi iz XVI. st.), toponim *Horvati* kod Zagreba i Varaždina, *Horvaćani* (Banja Luka) i prezime *Horvaćanin* (Husein, odabaša grada Jasenovca, 1676-1692.). Prema njima je nastao srednjovjekovni latinizirani oblik u romanskoj Dalmaciji *Chroata* (tal. *croato*). Sve je ovo našlo primjerene potvrde i u najstarijim leksikonima: Mikaljinu (Illyricus, Croata), Belostenčevu (*Harvat, v. Horvat*), Voltigijevu (*Harvat* kod *Horvat*), Stullijevu (uomo di *Croazia,* vir ex Liburnia), Vukovu (der *Croate, Croata*).

»Nema nijedne teorije o nazivima *Hrvatska i Hrvat* što su ih u svojim radovima objavili V. Klaić, P. Skok, F. Šišić, M. Budimir, R. Simeon, B. Grafenauer i dr. naučnici koja se po logičnosti, snazi argumentacije i životnoj konkretnosti i približno može usporediti s Porfirogenetovim objašnjenjem. Dakako, za nauku i dalje ostaje zadatak da provjeri značenje istih pojmova u praotadžbini starih Slovena, što u ovome radu

nijesam mogao da učinim usljed nedostupnosti izvorne građe na svim slovenskim i ostalim stranim jezicima. Problem njihove etimologije dosta je jednostavan ako je podudarno značenje imena *Srbin i Hrvat* s njihovim izvornim etimologijama na Balkanu, ukoliko su tačne tvrdnje njemačkih i austrijskih istraživača o tome da su se u VI vijeku slovenska plemena selila s balkanskih sjedišta u Srednju Evropu.«[24] Nikčević ipak priznaje da pitanje etimologije imena Hrvat (i Srbin) »postaje jako složeno zbog širokog javljanja imena *Hrvat i Srbin* u brojnim onomastičkim nazivima na raznim stranama i za njegovo odgonetavanje moraće se uložiti veliki napor. Sudeći po širokome arsenalu njihova prostiranja i čestoj frekvenciji javljanja, ipak se nameće misao da su prvobitno i tamo prije mogla imati socijalno, pa tek da su poslije toga, kao što se pretpostavlja na našoj strani, moguće također poprimila i etničko značenje«.[25]

U prilog grčkoj teoriji Nikčević navodi i darovnicu hrvatskog vladara Trpimira splitskoj crkvi iz god. 852., koja »dokazuje da je već u to vrijeme postojala organizacija koju možemo nazvati državom. U toj se darovnici Trpimir naziva 'vojvodom Hrvata' (dux Croatorum). Još se u vezi s tim opravdano primjećuje da se ranija demokratska gentilna organizacija već tada bila preobrazila u klasnu, državnu organizaciju Hrvata. Tako se naš najstariji pomen naziva *Hrvat* u sačuvanim pisanim izvorima poklopio s vremenom početka prelaska njegova dotadašnjega izvornog socijalnog sadržaja u etničko značenje. A Porfirogenit nas u svojemu spisu *De administrando imperio* obavještava da je i do IX vijeka savez slovenskih plemena, naređen kao *Sklavinija Hrvatska,* kao što je kazano, također nosio naziv *Hrvati,* shvaćen u prvobitnome socijalnom značenju riječi«.[26]

Pošto je Nikčevićeva rasprava iz god. 1987. bila završena i ponuđena za tisak, u zagrebačkom tjedniku *Danas* objavljen je Kruševljev članak o etnogenezi Hrvata. Ovdje (prepričano) donosimo Nikčevićev prikaz toga članka i daljnjih rasprava koje je taj članak potaknuo.

U tjedniku *Danas* (god. VI., br. 296., Zagreb, 20. listopada 1987., str. 38–39) Željko Krušelj u tekstu pod naslovom *Jesu li Hrvati hrvati* i podnaslovom *Hrvatima su nazivani ratnici-graničari na području avarskog Kaganata* upoznao je čitatelje sa sadržajem interesantnog referata mr. Nevena Budaka na nedavno održanom kongresu historičara Jugoslavije u Prištini. U tome tekstu bit će da je ispravno gledište o tome da Hrvati niti Srbi zaista nisu iz svoje stare domovine na Balkan došli kao dva već oblikovana naroda, pa ni kao pleme pod imenom *Hrvati* i *Srbi.* S Budakom se potpuno slažem i u tome da pojmovi *hrvat* i *srbin* sve do IX. st., kako sam i sam u ovoj studiji napisao, uistinu u novoj domovini nisu imali etničko nego socijalno (statusno) značenje, pa da oba pojma iz toga razloga sve do tada svakako treba pisati malenim početnim slovima. U svezi sa svim u Kruševljevu tekstu kazanim o Srbima i Hrvatima na našoj strani, već se sa sigurnošću mogu prihvatiti kao zaključak riječi iz istoga teksta o tome da ime Hrvata »nije slavensko (isti je slučaj i s imenom Srba)«. Budući da prvotno imenica *hrvatska* potječe od grčke imenice *hora* »zemlja«, izvorno značenje koje je »zemaljska zemlja« i od nje izvedeni lik *hrvat(e)* u značenju »zemaljske zemlje ljudi« ili »veliki posjednici od zemlje zemlje (duple zemlje)«, što se etimološki poklapa s Porfirogenetovim obrazloženjem »oni koji imaju mnogo zemlje«, nema nikakve potrebe tu obrazložbu dovoditi u svezu s analogijom sadržanom u pojmu *ban* niti tu titulu tražiti u latinskom terminu *dux.* Osim toga, antroponimi i toponimi iz moje

studije koji imaju hrvatski naziv ipak dokazuju da su imenom *hrvat(e)* stvarno nazivani kako ratnici-graničari tako isto i drugi praoci današnjih Hrvata što su živjeli u granicama avarskoga Kaganata. Ova tvrdnja još više dobiva na snazi ako se zna da grčko *hora* »zemlja« i oblikom i značenjem zbilja ima potvrdu u srednjovjekovnome latinskom obliku *corrogatus* »vojnik-zemljoradnik, graničar koji obrađuje državnu zemlju« kao indoeuropskom paralelizmu (poput primjera *hemija : kemija, pasha : paska, haos : kaos* i sl.).

Na Kruševljev tekst već u *Danasu* br. 297. od 27. listopada 1987. (str. 4–5.) reagirao je Alemko Gluhak pismom *Porijeklo etnonima.* Pozivajući se na rad *Rannie slavjanskie etnonimy – svideteli migracii slavjan* O. N. Trubačeva (*Voprosy jazykoznanija,* br. 6/1974., str. 48–67.) te na Trubačevljev *Etimologičeskij slovar slavjanskih jazykov* (8. sv., *Nauka,* Moskva 1981., str. 149–152.) i na knjigu *Naša prezimena* Petra Šimunovića (Zagreb 1985., NZMH, str. 302–313.) s velikom sigurnošću prihvaća da je *H'rvat'* slavenski etnonim iranskog podrijetla. Kako on misli, njegov je iranski praoblik bio *hrvat-*,što potvrđuju zapisi osobnoga imena *Kharóathos, Khoroúathos* iz II.–III. st. s Tanaisa, to jest s ušća Dona. To je ime preneseno na slavensko pleme iz iranskoga Priazovlja, gdje su dugo živjeli iranski Skiti. Spomenuti etnonim se dalje kretao i širio skupa s plemenom ili njegovim dijelovima: prvo na zapad do gornjega Dnjestra, u susjedstvu Dudljeba (Bijeli ili zapadni Hrvati u odnosu na ranije krajeve u kojima su živjeli), a potom na jug, do Jadrana. Te su selidbe ostavljale tragove i u imenima mjesta, što ne znači da su baš svuda bili i Hrvati kao pleme (npr. u Grčkoj, blizu Atene, jedno albansko pleme zove se *Harváti*), jer su neka od imena mjesta nastala od osobnog imena. Nu ipak, mnogi od tragova hrvatskog imena na gornjem Dnjestru, u Bijeloj Hrvatskoj, Malenoj Poljskoj, Češkoj, Njemačkoj, Austriji i Sloveniji, kako smatra Gluhak, upravo ukazuju na područja onoga dijela Slavena koji je nosio ime *H'rvati.* Gluhak prihvaća još i to da i sam iranski oblik *harvat-* potječe od pridjeva *harvan(t)-* u značenju »ženski, koji obiluje ženama«. S njim u svezi stoji i naziv *Sarmata,* u grčkom zapisu *Sarmátai,* izveden od indoarijskoga oblika *sar-man(t)-* »ženski« (od *sar* »žena«). U oba ova lika obuhvaćen je indoiranski pridjevski sufiks (dometak) *-ma(n) t- / -wa(n) t-* s potvrdama u antičkih pisaca, koji pišu o istaknutom položaju sarmatske žene. Isprva je ime *harvat-* kao etnonim bilo ime nekog iranskoga plemena, ali je kasnije preneseno na slavensko (ili se to pleme poslavenilo). Alemko Gluhak navodi i konkretne potvrde prenošenja etnonima iz jednoga na pleme (etnos) drugoga jezika. – Iako postoji određena vanjska (zvukovna) sveza među ovim navedenim pojmovima i njihovim oblicima, ipak je teško prihvatiti iransku teoriju ponajviše stoga što ona na hrvatskome etničku području nema opipljivu konkretizaciju i verifikaciju u semantičkom smislu čak ni u bilo kakvim potvrdama do IX. st. A da je hrvatsko ime etničkoga podrijetla, moralo bi ostaviti nekih zapisanih tragova i prije toga stoljeća na istom području. Pored toga i sam Petar Šimunović, na koga se Gluhak poziva, donosi brojne primjere toponima i antroponima koji tek od IX. st. i u Dalmatinskoj i u Posavskoj Hrvatskoj kako oblicima tako i značenjem zasvjedočuju etnonimski karakter imena *Hrvat(e)* u likovima i semantičkom smislu što im ga je pridao Porfirogenet. Čak Šimunović izričito kaže da već rane potvrde toga imena (iz IX. st.) »pokazuju da je etnonim *Croati/Croatae* zapisan redovito u množinskom liku i da nosi dvojako značenje: *kolektivno ime naroda* i (administrativno-političko) *ime zemlje*« (str. 304.). A malo poslije ovoga na istoj strani svoje vrijedne knjige tvrdi ovo:

»Množinski oblici etnonima *Hrvati, Bugari, Ugri, Vlasi, Srblji, Arbanasi* itd.) za oznaku zemlje zadržali su se u Hrvata dugo u uporabi, čak do XVIII. stoljeća«.

I mr. Neven Budak u *Danasu* (br. 298 od 3. studenog 1987., str. 6.) oglasio se pismom »Upute za čitanje«. U tome pismu vrijedna je pozornosti njegova tvrdnja da nijedan »narod ne postoji oduvijek. Mnoge velike evropske nacije, poput Francuza, Španjolaca, Engleza, mlađe su po svom postanku od Hrvata. To, dakako, ne umanjuje njihovo značenje i veličinu. Ne treba stoga zazirati ni od pokušaja znanstvenog tumačenja hrvatske etnogeneze, niti od toga treba raditi senzacionalističke novinske teme«. Budak čitateljstvo još izvješćuje i o tome da je tezu o Hrvatima kao graničarima u osnovi izložio čak god. 1978. austrijski slavist Otto Kronsteiner na slavističkom kongresu održanu u Zagrebu i Ljubljani.

I Radoslav Rotković, završuje svoj prikaz Nikčević, u tekstu »Slovenski krugovi i mi u njima« (5, *Ovdje,* br. 221, Titograd oktobar 1987., str. 30.) među jugozapadnom skupinom slavenskih plemena spominje i *Horvate (Hrvate),* a ovaj primjer po svojemu obliku indikativan (znakovit) je za njegovu etimologiju.[27]

U ranu srednjem vijeku, kako reče Nikčević, nije opstojala ni Porfirogenetova ni bilo kakva država pod nazivom Srbija. Ni na području Travunjana, Konavljana, Zahumljana i Neretvljana nikada se nije oblikovala ni održala zemlja i država pod imenom Srbija, niti su se na tom području prvotno oblikovali Srbi kao narod. Pojam Srbi i Srbija, smatra Nikčević, izvedeni su od latinskog pojma *servus* i oblika *Servia,* a Serviju (Srbicu) treba tražiti u grčkom solunskom kraju. Nikčevićevo mišljenje i njegovi dokazi potvrđuju ona mišljenja što ih iznosi Vjekoslav Kaleb:

»Po onome što je Ante Starčević govorio moglo bi se ovako zaključiti: na Balkanski poluotok došli su samo Hrvati i od njih su nastali (na poznat način) Bugari, Srbi, Makedonci, Crnogorci, i dalje (i S. Radić) Slovenci, Slovaci, Česi, Lužički Srbi... A što je najčudnije, u današnjem stanju povijesne znanosti, nepristran ili, kako se kaže, objektivan čitalac nalazi tome stanovištu ili više toj tvrdnji, više potvrde nego bilo kojemu drugome. Samo što to ne znači, dakako, da tih naroda nema ili da su pojedini od tih naroda Hrvati... Prema onome što sam pročitao u knjigama Deržavina, Grekova i Šahmatova, iza Karpata, od Visle do Dnjestra, na skoro osam stotina kilometara, živjeli su, od *južnih Slovena,* samo Hrvati, dakako u skupinama kao plemena, obitelji, naselja. Odatle i tolika razlika u jezicima. Oni su se, kažu Starčevićevi suvremenici, služili izrazom *sloven* (ili slaven) kao znakom za raspoznavanje kad bi se susretale pojedine skupine istog ili različitog naroda. 'Sloven?' pitali bi i čekali u stanovitoj daljini. To je značilo: govorite li? *Sloven* jednako – govoran, dakle pridjev a ne imenica. Onaj koji nije govorio, to jest nije bio *sloven,* bio je nijem (Nijemac). Po tom su ih imenu pamtili oni koji su se s njima dodirnuli i unijeli im to ime u povijest (dio imena), onako kako su te riječi mogli izgovoriti ili kako su ih ponavljali u svom jeziku. Oni Hrvati koje su Avari odvukli na Carigrad, pod silom jačega (Mađare su jednom prilikom pobili zato što nisu htjeli s njima), bili su istražni dio. Nakon poraza pod Carigradom (u sedmom stoljeću, kad su druge skupine Hrvata, drugim putovima, na svoj širini Crnoga mora do Sudeta bile već došle do krajnjih granica, sve do kraja Istre i dalje, do Grada u Italiji) velika skupina njih iskoristila je priliku da se preda u zaštitu Bizanta. Tako su nastali bizantski *Servi,* poslije sebri, Serbi, Srblji, sve do devetnaestog stoljeća u smislu patnici. Lužički Serbi su *servi* (serbus) Karla Velikoga, rimskoga cara.

Kraj, negdje u sjevernoj Grčkoj, nazvali su po njima ili se tako i prije zvao *Servia*. Zato neki povjesničari kombiniraju da su Srbi na Balkan došli poslije Hrvata. Porfirogenet, kao i drugi u ono doba, zovu ih sad Serbi sad Hrvati, to jest sad kao kastu sad kao narod. Kad je Bizant oslabio postali su samostalna zajednica i preselili se sjevernije. Izabrali su svoju vlast i učvrstili ime zajednice. Oko njih je kroz vjekove sve veća aglomeracija iz okolnih naroda (Bugara, Rumunja, Grka) po vjeri. Takva aglomeracija je i oko Hrvata, najviše Vlaha koji su ostali katolici. Kad pogledamo malo bolje u zemljopis našega govora, kad usporedimo Aleksandriju, Rumanac trojski, srpske ikavce (Moskovljević) i hrvatske, zatim ijekavce, ekavce, lako nam je zaključiti kako su se to Hrvati, *ruski slaveni* gibali na širini od oko osam stotina kilometara, i zašto su hrvatski govori najbliži ruskom jeziku... Deržavin ... sjeverno od Karpata, od Dnjestra do Visle, ne spominje druge Slavene osim Hrvate. B. Grafenaueru se čini da su se Hrvati prosuli po današnjoj Austriji, Sloveniji, Istri,pa dalje na istok u Makedoniji, Grčkoj, Atici, kod Mikene i u Argolidi, na Kreti, pa u Crnoj Gori i čak u Užicama, Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj ... o imenu Hrvat ... jedino je značajno da je to ime u svim povijesnim prilikama raširenо na velikom prostoru od prvog spomena u starim ljetopisima u Rusiji do danas... Kratka, popularna povijest Hrvata mogla bi nam kazati lako čijim jezikom govorimo. Jezik, sam po sebi, mogao bi mnogo kazati i što smo i odakle smo. Od Dnjestra, ijekavski pa dalje prema zapadu do kajkavskog, po crti hrvatskih starih, najstarijih krajeva.«[28]

Mišljenje slično onom koje iznosi Kaleb o nastanku riječi *sloven/slaven* ima jedan od vodećih francuskih slavista François Conte. On smatra da bi trebalo dovesti u svezu elemenat (sastavnicu) *slav-* i riječ *slovo* (na ruskom jeziku: riječ) koja bi značila: »oni koji govore rabeći iste riječi«, odnosno, »oni koji govore istim jezikom«, za razliku od tudinaca (nijemci – nijemi), koji ne govore istim jezikom, oni kojih je jezik nerazumljiv. Dugotrajni međusobni sukobi Germana i Slavena možda objašnjava zašto riječ »Nijemci« danas označuje jedino ime njemačkog naroda. Dovođenje u svezu elementa *slav-* i riječi *slovo* utoliko je lakše, budući da su mnogobrojna slavenska plemena dugo vremena sačuvala veoma bliz izgovor ove dvije riječi. Velike selidbe u V.–VII. st. raspršile su ovo ime iz pradomovine prema zapadu i jugu, istoku i sjeveru... Neki poljski istraživači smatraju da naziv *Slovene* može odgovarati imenu mjesta podrijetla Slavena, bilo da je to jezero ili rijeka (s korijenom koji ukazuje na vodu, kao u latinskom korijenu *cloaca/Skloac*), te da ova riječ može označivati ukupnu praslavensku zajednicu.[29]

Nikčević u obrani grčke teorije polazi od nedokazane pretpostavke, da Porfirogenet prvotno značenje pojma *Hrvat* rabi u socijalnom (statusnom) značenju. Već je pisac djela *De regno Dalmatiae et Croatiae* – »prvijenca hrvatske kritičke historiografije« – Ivan Lučić dokazao da Porfirogenet pojam *Hrvat(i)* rabi u etničkom (narodnosnom) a ne u socijalnom (statusnom) značenju: »Dictio Slava *Hruati* nomen proprium Nationis est, nihil aliud significans.« – »Slavenska je riječ *Hrvati* vlastito ime naroda i ne znači ništa drugo.«[30] »Valja primijetiti«, veli Lučić, »da se Porfirogenetovo *Hrobátoi* grčki izgovara *Hrouati*, u latinskom pak prijevodu *Hrobati*, a to su oni koji se slavenski nazivaju *Hrvati*... No zajedničko je svim narodima da jedan prevodi riječi drugoga na svoj jezik, dodajući, oduzimajući ili mijenjajući slova, i izražava ih različito od izvornog izgovora... (Porfirogenet) zgodno izvodi 'Bijele Hrobate' iz *Beli Hrvati*, jer kao što *Beli* ili *Bili* slavenski znači 'Bijele', tako ista riječ *Beli* kad se prevede -b- u

-v- znači *Veli*, veliki. Izražavajući se jasnije, Porfirogenet to dodaje na kraju 31. poglavlja (djela *De administrando imperio*): *Velika pak Hrobacija, koja se naziva i Bijelom*, a na početku 32. poglavlja: *velika nekrštena Hrobacija, nazvana i Bijelom.* Uzimajući tako 'velike Hrvate' ili 'veliku Hrvatsku' za Sarmatiju koja je vrlo prostrana pokrajina i prilagodavajući ispravno riječ *Veli* grčkome, piše da Hrobati-Sarmati posjeduju mnogo zemlje.«[31] Porfirogenet zna da su Hrvati došli na jug pod svojim narodnim imenom iz sjevernih krajeva koje su grčki i latinski pisci nazivali Sarmatija i da su ti krajevi zemljopisno prostrani. Iz toga je on, sklon pučkom etimologiziranju, zaključio da ime *Hrvati* u njihovu jeziku znači »oni što imaju mnogo zemlje«. Porfirogenet, dakle, ne izvodi ime *Hrvat* od grčke imenice *hóra:* zemlja, nego to ime pokušava protumačiti na temelju znanja da su Hrvati došli iz velike i prostrane zemlje koja je opstojala još u njegovo doba i zvala se i tada Velika Hrvatska.

U Lučića nalazimo i podatak da su Hrvati već u V. st. pr. Kr. živjeli na tlu današnje hrvatske domovine. Čujmo Lučića: »No Herodot (četvrta knjiga), Skimno (sedma knjiga), Strabon (peta knjiga) i Ptolomej (9. poglavlje) stavljaju u Meziju, s ove strane Dunava, Krobize. Jesu li oni isto što i naši *Hrobati* koje su s njihovih sjedišta potisnuli Bugari, pa su postupno istjerivali druge i zajedno s Besima zauzeli pokrajine Hrvatske i Bosne koje danas drže? Kako to nitko sve do sada nije rekao, nije potvrđeno, a ne bi se niti dalo poreći kad bi tko to spomenuo. Izgleda naime vrlo mogućim da su Slaveni pod drugim imenima od davnine stanovali i s one i s ove strane Dunava.«[32] Herodot (*Povijest* IV, 49) kaže da »kroz Traciju i područje tračkih Krobiza teku rijeke Atris, Noes i Artan i ulijevaju se u Istar«. U Skimovoj *Periegezi (Kopnenu putopisu)* Krobizi su spomenuti u stihovima 713.–717. i 748.–750. (pod imenom zemljopisca Skimna rodom s otoka Hija, koji je živio oko god. 200. pr. Kr., Lučić navodi djelomice sačuvanu *Periegezu* u stihovima, koju su u Lučićevo vrijeme pripisali Skimnu s Hija, pa se autor ove *Periegeze* u stihovima i danas naziva Pseudo Skimnom). Grčki zemljopisac i povjesničar iz Amasije na Pontu Strabon (o. 64. – o. 19. pr. Kr.) Krobize spominje u svom djelu *Zemljopisne bilješke* (VII, 5, 12). Grčki matematičar, astronom i zemljopisac Klaudije Ptolomej (2. trećina II. st. posl. Kr., umro vjerojatno za vladanja rimskoga cara Marka Aurelija 161.–180.) o Krobizima govori u svom djelu *Geographia* (III, 10, 9), gdje se opisuje poznati svijet u sedam knjiga a u osmoj se knjizi nalazi 27 zemljovida opisanih područja.

U svojoj *Povijesti* (IV, 5 i 6) Herodot spominje Hrvate u grčkom preobliku *Auhati*. Kako on piše, ti Auhati-Hrvati bili su među Skitima veoma ugledan narod. Sudeći prema imenu njihova vladara Lipoksaja (vjerojatno Liposava), ovi skitski Hrvati govorili su medijsko-staroiransko-hrvatskim čakavskim ili štokavskoikavskim narječjem. Herodotove Auhate Rimljani su u latinskom preobliku nazivali *Arviati, Arivati* i *Skarabanti* (pogrešno pročitavši ili protumačivši ovo zadnje ime, Toma Arcidakon ga je preinačio u *Koribanti*).[33] U trećem ilirskom ratu, koji su Rimljani vodili protiv kralja Ilirika Gencija, rimski povjesnik Tit Livije (59. pr. Kr. – 18. posl. Kr.) u svom djelu *Ab urbe condita* (XLIV, 31, 2-5 i XLIV, 31, 10-12) spominje Gencijeva brata Karavancija. Ime *Karavancije* također je latinski preoblik imena Hrvat.

Ime *Hórvat* nije mađarski oblik hrvatskoga imena nego hrvatskokajkavski. To tobože pomađareno hrvatsko ime nije ušlo u kajkavsko narječje tek u XVII. st., kako tvrdi Nikčević. Slatki naš *kaj*, kako reče Sakač, odzvanjao je već u Pasargadama i Perzepolisu na dvoru Cira (Kira) Velikoga i kralja kraljeva Darayavahauša (Darija) I.

Velikoga (Cfr. Bartholomae Chr., Altiranisches Wörterbuch, Strassburg 1905., Sp. 422, *Kâ* – adv., *wie? – Kâ, Kây*, pronom. interrog., *welcher? wer?...*).[34] Na spomen ploči Darayavahauša I. Velikoga (o. 558. – o. 486. pr. Kr.) u gorju Zagros spominje se satrapija ili banovina *Harauvatija*. U jednoj tužbi koju su Gušići podnesli hrvatskom banu Pavlu I. Šubiću Bribirskome (1272.–1312.) spominje se predjel *Hrvatija* u župi Luci.[35] I ovo dokazuje da »sinonimno predočene varijante trodijalektalnog imena *H(o)rvat (Harvat)*« (Nikčević) zaista potječu iz iranskih jezika.

Ime *Hrvat* imalo je etničko značenje i sadržaj već u našoj hrvatskoj staroiransko-medijskoj prapradomovini. Ime ratnika-graničara na području avarskoga kaganata i latinski naziv *corrogatus* za vojnike-poljodjelce (graničare) mogli su nastati samo iz toga etničkoga staroiransko-medijskoga imena *Hrvat* (s velikim *H*), a ne od socijalna (statusna) značenja *hrvat* (s malenim *h*). Dokaze da je etničko (narodno) ime Hrvat postalo socijalno (statusno) odnosno opće ime, našao je Ivan Alerić. On piše da su se tijekom Tridesetgodišnjega rata (1618.–1648.) osobito istakle hrvatske husarske konjaničke postrojbe. Zbog hrabrosti i vještine tih postrojbi riječ *husar* iščezla je iz uporabe, a umjesto te riječi rabilo se opće ime *Croat*, pod kojim su se razumijevali ne samo Hrvati nego i Mađari, Poljaci, Ukrajinci i Kozaci u Wallensteinovoj vojsci. U ovu slučaju riječ *Croat* postala je statusno, odnosno opće ime za točno određenu vojničku postrojbu, ali prije svega i istoznačnica za konjaničku vještinu. Po rupcu koga su hrvatski konjanici nosili oko vrata, a koje je zavrbovao u svoju službu francuski kralj Louis XIII., njegov nasljednik Louis XIV. nazvao je službeno pukovniju hrvatskih konjanika Osma pukovnija »Kraljevskih kravata«. Tako je etničko ime Hrvat dobilo najprije statusno značenje *kravat* a zatim opće značenje *kravata* (povez oko vrata – mi bismo rekli *hrvatka*), koje se u tom općem značenju proširilo u gotovo sve europske jezike. Dugo nakon Tridesetgodišnjega rata u Njemačkoj se spomen na hrvatske konjanike sačuvao u općem imenu *Krabat*, kojim su Nijemci nazivali živahnu mušku djecu.[36]

Otkrića jezikoslovca Valentina Putanca dokazuju da su prvotni *Hrvati-kajkavci* na današnjem hrvatskom području živjeli već u I. st. posl. Kr. Oni su mogli doći ovamo zajedno s Ilirima s kojima su živjeli zajedno na Baltiku, a koji se sele na Balkan oko god. 1200. prije Krista. Ovi Hrvati »čine neke vrsti neprekinutu liniju slavenske etnije na sjeveru (Slovačka, Češka, Poljska) koja dolazi sa sjevera preko Panonske nizine a ubacuje se i u Interamnij (Međuriječje, nap. m.) i niže prema jugu, a možda i prema Lici«. Slaveni-Hrvati bili su u I. st. posl. Kr. i na liniji Lika–Dubrovnik. Skupine Slavena došle su na Balkan s Ilirima sa sjevera ili iza njih »iza 1200. godine prije Krista«. Kajkavci ekavci i svi ikavci čine kronološki jednu etničko-jezičnu cjelinu, a u tu cjelinu ide i dubrovački govor koji je u svom supstratu ikavski. Putanec zaključuje: »Stara teorija da su Hrvati bili na terenu Balkana prije seobe naroda, prije 5.–7. st. n. e. ... jedna je od bitnih za proučavanje etnogeneze Hrvata. Mora se priznati da je lingvistika i dosada tu i tamo nudila neka rješenja u tom smislu... U najnovije vrijeme (1982) N. O. Trubačev na Dunav smješta čak i protoslavene.«[37]

Na temelju svega iznesenog s velikom sigurnošću možemo zaključiti, da je ime *Hrvati* od staroiransko-medijskih pradavnina vlastito ime naroda i ne znači ništa drugo. I Nikčević priznaje, u opreci s nekim drugim svojim tvrdnjama, da je ime *Hrvat(i)* poprimilo etnički sadržaj u vrijeme preobrazbe Indoeuropljana u Praslavene – dakle u pradavnoj starini. Nikčević nije uspio dokazati utemeljenost grčke teorije o

podrijetlu imena Hrvat. Ali mnoga njegova otkrića i zaključci idu u prilog – iranske teorije. Nu o tome ćemo pisati drugi puta.

Nikčević na svoj način potvrđuje i moju pretpostavku da su Hrvati bili kvasac u oblikovanju svih takozvanih slavenskih naroda i njihovih jezika, odnosno da je hrvatski narod bio rasadnik iz kojega su se rasplodili svi oni narodi koje su bizantski Grci skupnim imenom nazivali Slaveni. Izišavši iz svoje staroiransko-medijske prapradomovine, Hrvati su još prije Kristova rođenja utemeljili dvije pradomovine – jednu na crnomorsko-zakarpatskom prostoru a drugu na jadransko-panonskom. Početkom VII. st. Hrvati iz te dvije pradomovine utemeljili su na prostoru između Jadranskoga mora i Dunava našu današnju domovinu Hrvatsku.

Bilješke

1. Vojislav P. Nikčević, *Iranske teorije o imenu Hrvat*, »Marulić«, god. XXV., broj 2, Zagreb, ožujak-travanj 1992. str. 188.
2. ISTO, str. 188.
3. Vojislav P. Nikčević, *Porijeklo i značenje imena Hrvat i Srbin*, »Dubrovnik«, god. XXXII., broj 5-6, Dubrovnik 1989., str. 30-57.
4. Vojislav P. Nikčević, *Srednjovjekovna etnogeneza Hrvata*, »Dubrovnik«, god. XXXII., broj 5-6, Dubrovnik 1989., str. 30-57.
5. Dr. Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972., str. 5. U prijevodu Nikole Tomaševića ta rečenica glasi: »Riječ pak *Hrobátoi* (čitaj *Hrovati*) znači na slov. jeziku one, što imaju mnogu zemlju« (Dr. Nikola pl. Tomašić, *Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita*, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva, god. XX., sveska 1. i 2., Zagreb 1918., str. 80.)
6. Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb 1988., str. 1.
7. Milan Budimir, *O starijim pomenima srpskog imena*, Glas SANU CCXXXXVI, Od. literature i jezika, n. s., knjiga 4, Beograd 1959.
8. Petar Skok, *Kako bizantski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena*, Starohrvatska prosvjeta, n. s., knjiga 1., Zagreb-Knin 1927., str. 66-67.
9. Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968., str. CXLIX.
10. Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. II., JAZU, Zagreb 1972., str. 156. Dr. Gavro A. Škrivanić, *Imenik geografskih naziva srednjovjekovne Zete*, Titograd 1959., str. 70.
11. Petar Skok, Etimologijski rječnik, knj. I., Zagreb 1971., str. 599–602.
12. Enciklopedija Jugoslavije, A-Biz, JLZ, Zagreb 1980., str. 700.
13. Matej Bor, *Jezik, ki govori tudi današnjemu Slovencu (Novo branje in razumevanje starodavne venetščine)*, objavljeno u *Književnim listima* ljubljanskoga »Dela« u devet nastavaka počevši od 1. VIII. 1985.
14. Vojislav Nikčević, *Slovenci so Slovani*, (Ob) raspravah o etnogenezi Slovencev in njihovih prikaziv v hrvaškem in srbskom tisku, »Delo«, št. 242., Ljubljana 17. oktobar 1985., str. 9–10., Dr. Vojislav Nikčević, *Slovenački jat i venetski jezik*, Zbornik radova profesora i saradnika Nastavničkog fakulteta u Nikšiću, br. 9, Nikšić 1986., str. 21–43. I dr. Relja Novaković, *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka*, prihvaća da su *Vendi* Slaveni iz vendske (zapadne) skupine, to jest jedna od zasad tri priznate slavenske skupine (Vendi, Slaveni, Anti).
15. *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, sv. I., SANU, Beograd 1955., str. 60–63. Vidi i: *Da li je bilo Slovena na Balkanu prije velike seobe*, »Ovdje«, br. 216. str. 30–31., br. 217. str. 30–31. i br. 218. str. 30–31., Titograd, maj–juni–juli–avgust 1987. i dalje.
16. Dr. Relja Novaković, *Odakle su Srbi došli na Balkansko poluostrvo*, Beograd 1977., ISTI, *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka* (istorisko-geografsko razmatranje). Problemi i znanja, Istorijski institut u Beogradu i Narodna knjiga, Beograd 1981.
17. Petar Skok, *Konstantinova Srbica na Bistrici u Grčkoj*, Toponomastička studija, Glas Srpske kraljevske akademije, CLXXVI. Drugi razred, Beograd 1938., str. 276.
18. ISTO, str. 275. Petar Skok (Etimologijski rječnik, III., str. 305.)precizira da je Solun – predslavenski, predrimski grčki toponim – nastao od balkansko-latinskoga *Salona*, u slavenske jezike dospio preko akcije Ćirila i Metoda.

19. Pavle Mijović, *O legendama nekih minijatura madridske »Kratke istorije« Jovana Skilice*, časopis *Praksa*, br. 4., Titograd 1981., str. 290–291. i nap. 62. Na str. 286–287. Mijović bilježi da je u porabu najkasnije ušao termin *Slaven* pod kojim se razumijeva »sijaset različitih imena – Anta, Krivića, Lendzanina, Sjevera, Srba, Hrvata, Sagudata, Draguvita itd.« Termin *Slaven*, bilježi Mijović, imao je u Bizantinaca isto takvu negativnu i prezirnu uporabu kao termin Latin, Franak, Agarjanin, Ismailit, Aleman, Hispanac, Englin, Saracen, Got i dr.
20. ISTO, str. 288., nap. 58.
21. Dragoslav Adamović, *Razgovori sa savremenicima.* Ko je na vas presudno uticao i zašto. IRO »Privredna štampa«, Beograd 1982., 67.
22. *Letopis Popa Dukljanina*, uredio Ferdo Šišić, Beograd-Zagreb 1928., str. 470. i 472.
23. Nikčević (v. bilj. 2.), str. 18.
24. Nikčević (v. bilj. 2.), str. 23., nap. 50.
25. Nikčević (v. bilj. 2.), str. 24., nap. 50.
26. Nikčević (v. bilj. 2.), str. 25., nap. 55.
27. Nikčević (v. bilj. 2.), str. 26–27., nap. 60.
28. Vjekoslav Kaleb, *Hrvati i Srbi u enciklopediji JLZ – Rogovi u vreći*, »Večernji list«, br. 10.029, Zagreb, 21. srpnja 1991., str. 18.
29. Francis Conte, *LES SLAVES – Aux origines des civilisations d'Europe centrale et orientale (VIe – XIIIe siècles*, Paris 1986. Srpsko izdanje: Fransis Kont: *SLOVENI – Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi (VI–XIII vek)*, I, Beograd 1989., str. 90–91.
30. Ivan Lučić, O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske, Zagreb 1986., str. 294–295.
31. ISTO, str. 295.
32. ISTO, str. 297. i 299.
33. Tomislav Heres, *Bosanska crkva u svjetlu novih spoznaja* (XIX), »Naša ognjišta«, god. XXI., broj 4 (171), Tomislavgrad, travanj 1991., str. 18.
34. Tomislav Heres, *Hrvatska povijest od šestoga stoljeća prije Krista do desetoga stoljeća poslije Krista*, »Poljica«, god. XVI., Gata 1991., broj 16, str. 126.
35. Tomislav Heres, *Obitelji Zrinskih i Frankopana*, »Glasnik«, br. 55, Zagreb, 17. svibnja 1991., str. 41.
36. Ivan Alerić, *Hrvati u tridesetogodišnjem ratu*, »Glasnik«, br. 104., Zagreb, 4. svibnja 1992., str. 46–47.
37. Valentin Putanec, *Ubikacija klasičnih toponima »Sisopa« i »Soroga« u Zagreb i pitanje prisutnosti Slavena na Balkanu u 1. st. naše ere*, Zagreb 1992.

Tomislav Heres

Ulice – ljudima duha i kulture

Jedan od veoma pobudnih dopisa čitalaca, u 90. broju hrvatskoga političkog tjednika »Glasnik« iz pera dr. Marijana Čuvala, pod naslovom »Ulice jezikoslovcima«, ponukao me da – slažući se s predlagačem – dodam neke svoje misli o preimenovanjima ulica. Kao što nisu dovoljno isticani jezikoslovci (možda od novijih ne bi trebalo u tom smislu mimoići ni Lj. Jonkea), jesu pisci, ali bez onih iz Barčeve sintagme »veličina malenih«. Mnogi su ini ljudi duha ostali prikraćeni.

Da počnem s »likovnjacima«: Klović, Božidarević, Kraljević, Becić, Ljubo Babić (ali i onaj koji se potpisivaše Gjalski), Slava Raškaj, Celestin Medović, Kljaković, Oton Iveković... Tu su još Radovan Trogirski (nije mu to dio imena, ali za pojašnjenje građanima i prolaznicima), Juraj Dalmatinac, Onofrije della Cava (nije »naše gore list«, ali ne budimo preuski!), Ivan Meštrović, Kršinić, Frangeš, Radauš (Osijek mu ipak odade počast). A u mjestima gdje je djelovao, zašto ne i nedavno umrli časni starina, prezaslužni Andro Vid Mihičić.

Skladatelja ima »na pregršt«. Počnimo od Luke Sorkočevića, Lučića, pa sve do nedavna još među nama Borisa Papandopula. Ne bismo smjeli zaboraviti Jakova Gotovca, pa Blagoja Bersu, Ivu Brkanovića, prerano »gurnutog u zaborav« Božidara Širolu, također donedavna prešućivana Milana Asića, jedva bolje sudbine J. Andrića, svestrana Rudolfa Matza, Božidara Kunca, čovjeka koji je o orguljama i organistima znao »više nego pola Europe«: L. Šabana, umjetnika koji je u svojoj domeni upravo nedostižan u Hrvata: Lovru pl. Matačića. A ne bismo smjeli zaobići ni Milku Trninu, a bar u užem dijelu Hrvatske sjetiti se i »Šramice«.

Imena Strossmayera i F. Šepera zabilježena su, prirodno, u rodnom im gradu Osijeku, đakovačkom biskupu i meceni i drugdje, ali kard. Šeper trebao bi se naći na uličnim pločama u mnogo mjesta. Da ne govorimo o Grguru Ninskom, pa biskupu Dobrili, kardinalu Stepincu, ali i Augustinu Kažotiću. I dok nije kanoniziran, za Hrvate on je veličina! Ako nećemo da se tobože klerikaliziramo, pa nazivamo ulice po svecima, Jeronim (»Parce mihi Domine...« čime posvjedoči da je iz »Lijepe naše«, premda ona to još tada i nije bila) bi za svoj kulturni rad zaslužio sjećanja na uglu koje ulice.

Želimo li biti dio Europe, ne smijemo zanemariti ni strane veličine. Ne bih želio u stilu dobronamjerne, ali ne najsretnije pjesme »Danke Deutschland« i nabačenih ideja da se Kohlu i Genscheru namijeni koja ulica, pledirati za »dodvoravanje« Njemačkoj što se časno ponijela spajajući svoje političke i nadasve ekonomske interese s pravima i stradanjima Hrvata, ali njemačka kultura mogla bi se naći na putokazima naših ulica. Da samo nabacim: Goethe, Schiller, Dürer, J. S. Bach, Beethoven, Kant, ne manje svestrani i nadasve čovjekoljubivi A. Schweitzer, pa Paul Ehrlich, Robert Koch, a kad smo već kod potonjih, ne zaboravimo Louisa Pasteura!

Svojevrsni svjetionici čovječanstva su i Henri Dunant (to važniji u vrijeme kad Crveni križ čini toliko dobra i našim ljudima), pa Florence Nightingale. Zašto ne i Zamenhof, »približavatelj naroda«?

Crkva nikad nije žurila (ali je stizala da učini pravu stvar) pa ne brzajmo ni mi predlažući »Wojtylinu ulicu«, ali zar Ivan VIII. nije zaslužio da ga tako istaknemo? Za Ivana Merza i Petra Barbarića možda valja pričekati, nu s Katarinom Kosačom ne bismo previše uranili »stavljajući je na listu«.

Svjestan da nisam mogao (ni želio) obuhvatiti sve koji zaslužuju našu pažnju (niti stavljati urednika na preveliku kušnju dužinom priloga), a i da su ponegdje (na premalo mjesta, Dobrila bar u Istri) moji prijedlozi i zakasnili, vjerujem da »više očiju više vidi« i bez trunka namjere da se pravim makar i »pomoćnim arbitrom«, mnijem da ove nabačene misli mogu biti od koristi. Pa makar i najmanje.

Ivo Slaviček

CLAUDEL OPET U ZAGREBU

Paul Claudel (1868–1955) pojavio se prvi put u zagrebačkom teatru već prije 70 godina, točnije 15. III. 1922. kada je u režiji *Tita Strozzija* i u prijevodu *Iva Vojnovića* izvedena njegova »Blagovijest«. Iako su igrali glumci od formata (Sotošek, Dujšin, gđa Strozzi, Maričić, gđa Hafner i gđica Trauttner), već je sutradan u »Novostima« izašla prilično nepovoljna kritika *Milana Begovića*, koji uspoređuje zagrebačku premijeru s onom pariškom od 21. XII. 1912, nakon koje je Claudel dobio nagradu Francuske akademije za poeziju. Claudel je, naime, jedan od najvećih pjesnika i dramatičara našega vremena i jedan od najvećih književnika kršćanskog nadahnuća, a »Blagovijest« (ili »Navještenje«) jest uz »Satensku cipelicu« njegova najpoznatija drama. S pravom ga zovu Danteom novoga vremena.

Kada je prije dvadesetak godina HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvo sv. Jeronima), zahvaljujući režiseru i prevoditelju *Janku Marinkoviću*, započelo izdavanje svoje »Džepne knjige« s Claudelovim »Navještenjem«, koje je uskoro predstavljeno zagrebačkoj publici u kazalištu »Komedija« pod pokroviteljstvom HKD-a i u izvedbi odlične glumačke ekipe, moglo se reći da je osvježena uspomena na jednoga od najvećih europskih književnika koji je kod nas gotovo potonuo u zaborav. Usporedo su u istoj biblioteci slijedila daljnja djela kršćanske inspiracije (Claudelova »Razdioba podneva«, »Suđenje Isusu« Diega Fabbrija, romani Grahama Greena i Heinricha Bölla).

Najnovije »Navještenje« izvedeno je 9. V. 1992. u kazalištu »Gavella« u Marinkovićevoj režiji, ali uz novu glumačku ekipu (*Vanja Matujec, Tomislav Stojković, Melanija Dugandžić, Mirko Švec, Perica Martinović, Ivica Jončić*). Svojedobno je Begović vidio u Strozzijevoj režiji nezgrapnu scenografiju, unatoč nekim lijepim slikama, neadekvatni ritualni sjaj i neuspjele eksperimente (npr. »Angelus« otkucava na vekerici!), dok je po njegovu mišljenju trebalo svemu dati mistično-poetsku aureolu celebracije, koju može razumjeti samo vjernička duša. Stoga je Strozzi, prema njegovu mišljenju, banalizirajući ritam vječnosti, dao samo parodiju jedne uzvišene geste.

Nama se, pak, čini da je Marinković, dajući nam pojednostavnjenu i tako reći »golu« scenu, kojom dominira križ, upravo time stvorio autentični kršćanski ugođaj. Tijekom odvijanja dramske radnje često se čuju zvona »Angelusa«. Šteta što tim zvonjenjem i ne završava predstava, kako je to zamislio i Claudel, koji je po »Angelusu« nazvao i svoje djelo, a poruku »Navještenja« učinio poentom čitave predstave.

»Navještenje« valja smjestiti u kontekst vremena katedrala, hodočašća i srednjovjekovne Francuske. Ono je himna vječnoj ljubavi, koju simbolizira poljubac gubavcu, i krik duboke vjere koja uskrisuje. Protagonisti te poruke jesu upravo otac Anne Vercors, »hodočasnik« Apsolutnog, kojega predstavlja smireno i uvjerljivo Mirko Švec, i njegova kćerka Violaine (Vanja Matujec), koja umire gubava da bi drugi ozdravili i živjeli.

Radovan Grgec

SPEKTAKULARNI DOŽIVLJAJ

»Vuci« Milutina Cihlara Nehajeva i Darka Gašparovića. Gostovanje riječkog Narodnog kazališta Ivana Zajca u HNK.

16. i 17. svibnja u HNK gostovalo je Narodno kazalište Ivana Zajca iz Rijeke, s vrlo uspjelom predstavom »Vuci«, po istoimenom povijesnom romanu Senjanina *Milutina Cihlara Nehajeva* (1880–1931). Djelo je za kazalište adaptirao *Darko Gašparović*, uspješno ga i sažeto pretočivši u dramski oblik. Koautor *Gašparović* i redatelj *Želimir Mesarić* pišu da su, svaki zasebno, o toj predstavi maštali petnaestak godina, iako za vrijeme prošlog režima nije mogla biti ostvarena.

Milutin Cihlar Nehajev posegnuo je za pričom o legendarnim frankopanskim knezovima, Bernardinu i njegovu sinu Krsti, čija je moć u prvim desetljećima XVI. stoljeća, kad se događa radnja, već počela slabiti. Drama je posebno zanimljiva, jer naglašava veliku sličnost ondašnje povijesne situacije i našeg vremena. Analogije su doista brojne. Tu je, najprije, divljačka, razarajuća navala hordi s Istoka, ravnodušnost i razne igre Europe oko Hrvatske koja krvari, a ta cinična ravnodušnost, ograničena na »razumijevanje«, »zabrinutost« i prazna obećanja, izvrsno je predstavljena likovima Ferdinanda Habsburškog (*Bogumil Kleva*) i kraljice Marije (*Gordana Petrović*), no tu je i odlučnost srčanih branitelja koji, u obrani domovine, ne gledaju na žrtve. »Vucima nas zovu, znam ja to, pak neka i bude! Nek ne bude šaka, neka bude pandža to čime branim svoj rod i dom!«, kaže Krsto Frankopan, a *Davora Jureška*, koji ga igra, publika nagrađuje aplauzom na otvorenoj sceni, jer te dvije rečenice najbolje sažimaju program obrane suvremene Hrvatske.

Predstava je, dakle, vrlo aktualna, a i spektakularna, s uspjelim masovnim prizorima. Kako se radnja proteže na razmjerno dugo razdoblje, uveden je lik pripovjedača, njemačkog znanstvenika i pjesnika Henryja Thodea, koji se vrlo zanimao za sagu o Frankopanima, a 1920. godine objavio je knjigu (u to vrijeme bestseler) »Frankopanov prsten«. Tijekom predstave, Thode (*Galliano Pahor*), povezuje i objašnjava događaje i slike iz života svojih junaka, pružajući tako suptilni komentar odnosa stvaralaštva i zbilje.

Teško bi bilo (iako bi trebalo) spomenuti sve tumače brojnih likova tog trosatnog spektakla. *Davor Jureško* kao dojmljivi i vatreni Krsto Frankopan, *Ivan Brkić* u ulozi njegova oca Bernardina i *Olivera Baljak*, kao Krstina vjerna Apolonija, ponijeli su predstavu, zdušno potpomognuti velikim ansamblom razigranih glumaca, zborom opere i baletom Narodnog kazališta Ivana Zajca. Zbog množine likova, neki glumci nastupili su u više uloga. *Živomir Ličanin* uspješno je predstavio Mateja Langa, kardinala krškog i biskupa Šimu Erdödija, a *Bogumil Kleva* unio je odmjerenu dozu satire u lik ravnodušnog Ferdinanda Habsburškoga,

preobražavajući se, tijekom predstave, još u starog Bodula i Hampova.

Posebnu pohvalu zaslužuju rad kostimografa *Marije Žarak* (bogati kostimi izrađeni su pod vodstvom *Miljenke Seršić* i *Anđela Načinovića*) i scenografa *Zlatka Boureka*, koji zajedno s autorom glazbe, nepogrešivim *Arsenom Dedićem*, uvelike doprinose cjelokupnom doživljaju. Scenografija se oslanja na naslovnu stranicu »Njemačko-rimskog brevijara«, a vrhunac dostiže u posljednjem prizoru sprovoda i apoteoze Krste Frankopana.

Redatelj *Želimir Mesarić* imao je težak zadatak, ali ga je uspješno i maštovito riješio, kako u radu s pojedinim glumcima, tako i u cijeloj zahtjevnoj postavci.

Mladen Jurčić

BREŠANOV »KRATKI KURS DUGOG PROPADANJA«

Pod zajedničkim nazivom »Kratki kurs dugog propadanja« izvedene su u »Gavelli« četiri Brešanove jednočinke (Mastodont, Autodenuncijacija, Kako je drug Jere Pičak isključen iz Saveza komunista i Egzekutor). »Egzekutora« smo vidjeli nedavno i na televizijskim ekranima. Podsjetio nas je na ne tako davno vrijeme jednoumlja, terora i na vlasti degeneriranog socijalizma. Na kazališnim daskama prikazano je to još zornije. Uostalom, krvavi teror i danas nam je na dohvat ruke kada ranjena srbokomunistička neman razara i ubija sve što je hrvatsko. Satira je dozvala u pamet nekadanju stvarnost koja bi, da nije krvava i tragična, bila na nekim mjestima komična ili bar tragikomična.

Ta tragikomičnost dolazi do izražaja naročito u prvoj jednočinki, u »Mastodontu«, u kojemu je Ljubo Kapor zaista odličan u interpretaciji Brešanove persiflaže glupog i umišljenog partijskog rukovodioca. Ti su tipovi bili kadri stvoriti atmosferu iz koje je nikao i junak druge jednočinke, gdje Ivica Vidović u svojoj »autocenzuri« i skrupuloznom »ispitu savjesti« polako gubi svijest i samosvijest, tj. memoriju i identitet, spreman da sam sebe prijavi »anđelima čuvarima« za »zločin« koji nije počinio. Prije gotovo tri godine Vidović je na sličan način odigrao i ulogu u kazališnoj igri »Očajno smiješno« Václava Havela, o čemu sam pisao u »Maruliću«, br. 1/89 (str. 93).

Apsurd partijskog »aktivizma« kulminira u trećoj jednočinki u likovima koji isključiše iz partije starog prvoborca Jeru Pičaka (Zlatka Madunića). U ovoj kao i u prethodnoj jednočinki valja posebno istaknuti ulogu Helene Buljan, koja je odgovorila u potpunosti zamisli autora Brešana i redatelja Carića. Uspjela je i scenografija Zlatka Kauzlarić-Atača.

Na kraju, nešto s »kršćanskog gledišta«. Svjestan autonomije i odvojenosti etike i estetike u umjetničkom činu, ipak mislim da ta »odvojenost« nije takva da bi psovka u tom činu mogla imati estetsku funkciju, kako to misli sâm Brešan. (v. Novi Vjesnik od 27. V. 1992), koji napada »duhovne obnovitelje« jer mu prigovaraju da se u svojim djelima previše služi psovkom. I mi se protivimo nekakvom »dekretnom umivanju jezika«, ali mislimo da estetska funkcija »grubih riči« prestaje tamo gdje se time vrijeđaju direktno nečije uši i uvjerenje, kao npr. kad se netko tako obilno služi čak i bogohulnom psovkom. Znamo, doduše, da naše uši nisu navikle na nekakav fini

»šekspirijanski« humor ili uvozni »esprit« koji ne razumijemo. Obraz, koji je debeo kao potplat, ne može poškakljati prstić, za to je potreban čavao, odnosno mnogo papra i soli. Ipak, umjetnički čin ne kazuje i ne prikazuje sve što se čuje ili vidi. Folklor i kolorit ulaze u književno djelo kao njegova sastavnica, ali književnik je onaj koji određuje granice dobrog ukusa. Kod Brešana, za nas vjernike, bogohulna psovka nije samo nepotrebna nego i sablazan. Braća s istoka slala su se odvajkada u materinu u znak osobitog prijateljstva, a mi smo taj »narodni običaj«, nažalost, prihvatili.

Radovan Grgec

OPROŠTAJ S DR. MATIJOM PERAKOM

Posljednji moj ovozemaljski susret s dr. Matijom Perakom bio je i prvi susret s njegovom posljednjom zbirkom pjesama »Život na vjetrometinama« izdanoj mu još za života. Došao sam mu u posjet, a on me dočekao riječima: »Ispovijedio sam se, pričestio i primio posljednju pomast. Sada samo molim Boga, da me što prije uzme k sebi.« Pokazao mi je neukoričenu zbirku pjesama, rekavši: »Dobit ćeš je poslije moje smrti«.

Dr. Matija Perak rođen je u Požeškim Sesvetama 24. listopada 1914. Nakon završena Medicinskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu specijalizirao je fiziologiju. U svibnju 1945. prošao je sve postaje Križnoga puta hrvatskoga naroda. Preživjevši, za kaznu je poslan na rad u opustošenu Petrinju. U Petrinji je, neumorno liječeći tuberkulozne bolesnike, ostao do umirovljenja.

Kao Hrvat i osvjedočeni kršćanin bio je u nemilosti bivšega propaloga sustava. Nu i protivnici su morali priznati njegovu veliku stručnost i zauzeti rad u borbi za suzbijanje plućnih bolesti. Njegovom je zaslugom u Petrinji sagrađena posebna bolnica za plućne bolesti (sada je kao i čitava Petrinja pod srbočetničkom okupacijom, pa se ne zna u kakvu je stanju). U našim i inozemnim stručnim časopisima objavio je niz zapaženih članaka na hrvatskom i tuđim jezicima (bio je poliglot).

Zanimajući se za znanstvene probleme i izvan svoje struke, dr. Matija Perak objavio je tri znanstvene rasprave o postanku imena grada Zagreba: *Odakle potječe ime grada Zagreba?* (Sisak 1977.), *Odakle potječe ime grada Zagreba? Prošireno izdanje novim primjerima za protetsko Z* (Sisak 1983.) i *Obrana protetskog Z – Prilog problemu postanka imena Zagreb* (Sisak 1989.) Ove su rasprave potakle jezikoslovce, da na nov način pokušaju odgonetnuti do sada neriješeno pitanje o postanku imena Zagreb. Prvu Perakovu raspravu spomenuo je Matko Peić u svom feljtonu »Prva hrvatska povijest pisana hrvatskim jezikom« (»Vjesnik«, Zagreb, 3. srpnja 1977., str. 12.). Sve tri rasprave prikazao je Tomislav Heres u časopisu »Marulić« (br. 3. i 4./1983. i br. 5./1990. te u hrv. kat. kalendaru »Danica« za god. 1992. str. 166.).

Matija Perak objavio je u vlastitom izdanju i tri zbirke pjesama: *Svjetlo i sjena* (Zagreb 1987.), *Crveni makovi* (Zagreb 1992.) i *Život na vjetrometinama* (Zagreb 1992.). Sve su tri zbirke izbor iz njegova dugogodišnjeg pjesnikovanja. Pjesme, koje se, kako nam sam kaže »čine tako starinske«, pisao je za svoju dušu i za duše onih u kojima će te pjesme izazvati slične predodžbe kao i u njegovoj.

U predgovoru posljednje zbirke pjesama »Život na vjetrometinama« Perak je napisao: »Naše Golgote i naši križni putovi, koji su trajali kroz cijeli moj život, nisu mogli ostati bez utjecaja na moja raspoloženja i moje stvaranje, zato su neke od mojih pjesama teške i sumorne kao i realnost koja nas okružuje, ali mislim ipak pristupačne prosječnom čitatelju.«

Dr. Matija Perak umro je u Zagrebu 29. travnja 1992. Volio je prirodu, osobito ptice i cvijeće. Kada su ga pogrebnici spuštali u grob, breze su zašumorile a ptice su iz svega glasa zborno zapjevale. Žalobnici su mu grob zasuli cvijećem.

Opraštamo se od pjesnika, znanstvenika, uspješna i zaslužna liječnika i nadasve dobra čovjeka dr. Matije Peraka stihovima njegove pjesme »Uskrs 1990« objavljene u posljednjoj zbirki, koju je napisao u Zagrebu 9. travnja 1990.

Uskrsli Kriste,
Molimo Te daj,
Da naše Golgote
I naši križni putovi
Jednom imaju kraj.
I da naš Veliki petak
Slijedi uskrsnuće,
Novog života početak,
I mira svanuće.
Da se sjedinimo
Nad Tvojim grobom
I uskrsnemo
Zajedno s Tobom.

Mato Marčinko

Knjige

PAKLENI ČETVEROKUT

Valentin Kreševljak: U četverokutu pakla, Svjetlo riječi, Sarajevo 1992.

Svojih šest godina robije unio je Valentin Kreševljak u ovu knjigu, koja ima ne samo memoarsku nego i literarnu vrijednost, pa je stoga toplo preporučujemo.

Dok čitam te uzbudljive i zanimljive prizore iz znanog mi života, Bosnom bjesni krvavi rat, u kojemu se razara sve što je katoličko i muslimansko. Najednom su se vratila vremena ratnih i poratnih strahota. Pod dojmom svega toga pišem ovaj kratak prikaz knjige, koja budi stare uspomene i otvara još nezarasle rane. Nedavno mi se iz Italije javio prof. Francesco La Scala, koji je sa mnom i s mojim ocem, autorom knjige »U paklenom trokutu« (još jedna asocijacija!), bio u lepoglavskom »Crnom bataljonu«: »U lepoglavskom paklu svijetlila su mi dva lika: Alojzije Stepinac i Tvoj otac«. I Kreševljak je , uza svu silu mučitelja, naišao u svojoj robijaškoj kalvariji na svijetle likove koji su mu pomogli da izdrži robiju u četiri bosanska grada: u Zenici, Stocu, Foči i Sarajevu. Prije toga je s tolikim Hrvatima prošao i sve postaje našega križnog puta.

Kao katolik, bez mržnje u srcu, sjeća se svojih mučitelja. Međutim, bilo je tu i svijetlih likova, čak i među stražarima, kao što je bio Crnogorac Krcun. Autor se sjeća i muslimana Izeta koji je bio uzor svima upravo svojim vjerničkim ponašanjem. Prepoznajemo i neke ličnosti iz političkog i vjerskog života, npr. budućeg biskupa Jablanovića. I vladika Nastić ponaša se robijaški solidarno. Mnogi hrvatski i srpski nacionalisti tu su prvenstveno drugovi supatnici.

Sjećam se toga sada kada nam donedavni drugovi i komšije ruše sve što je hrvatsko. Sjećam se i onih koji su sa mnom 5. VII. 1948. ležali pod kišom metaka s lepoglavskog bunkera, kao npr. Save Batranovića, koji je tada i poginuo. Sjećam se i stihova Stublićeve pjesme: »O moj druže beogradski!« Kao da nema više ni drugova ni »komšija«. Ostadoše uspomene, za koje ne možemo reći »Meminisse iuvabit«.

Živa vjera i nacionalna svijest pomogoše mladom Kreševljaku da ostane mlad. U ušima mu odzvanjaju tonovi hrvatske koračnice: »Ako mi zemlja pokrije grob...«. Pred očima nam se rađaju uspomene, koje za nas, koji smo prošli kroz taj robijaški svijet, toliko znače. U tom kaleidoskopu izmjenjuju se likovi cinkera, sobnih starješina, policajaca, isljednika i mučitelja s onima koji su nam svijetlili kao zvijezde u mrkloj noći srbokomunističkog terora. Avet terora i rata prolazi opet Hrvatskom i Herceg-Bosnom. Aktualnost ove vrijedne knjige, mogu slobodno reći, veća je nego što je bila kada je napisana. Hvala autoru i izdavaču!

Radovan Grgec

OTKRIĆE NEPOZNATIH

Šimun Šito Ćorić: 45 hrvatskih emigrantskih pisaca, DHK, sekcija PEN, Zagreb, 1991.

Našoj čitateljskoj javnosti u Hrvatskoj, koja, u postocima, nije na žalost osobito brojna, slabo je ili nikako poznato što su naši pisci u tuđini (dijaspori) ostvarili u razdoblju od 1945. do 1990. godine, dakle u gotovo pola stoljeća dugom lancu. U raznim zemljama i u velegradovima izlazili su povremeno omanji pregledi djela naših pisaca emigranata, ali to je ljudima u domovini bilo nedostupno. Mnogi čitatelji mlađih generacija nisu ni naslućivali da je u tuđem svijetu bilo na stotine pisaca Hrvata, od čega dio otpada na publiciste i povjesničare, pisce djela političke naravi, a polovica (ili nešto više) na pjesnike, romanopisce i pripovijedače. Nisu ti naši naraštaji znali ni za pisce u domovini, koji su iza četrdesetpete stavljeni »ad acta«, tj. njihove se knjige nisu mogle pojaviti u planovima djelujućih izdavača koje su dotirali, ali i kontrolirali ljudi zaduženi da pomno paze tko od pisaca u domovini može, a tko ne može biti objavljen. Tako je, primjerice, jedan od naših najboljih suvremenih romanopisaca i novelista, Zvonimir Remeta, egzistirao jedino u ponekoj antikvarnici, u nekom primjerku djela objavljenog prije i tijekom rata. Jednaka je sudbina zadesila pjesnika Vladimira Jurčića, Marijana Matijaševića, Vinka Kosa, Branka Klarića, Niku Bartulovića, Đuru Vilovića i još neke koji su tragično zaglavili odmah po završetku rata, »iščeznuvši«, tako reći, preko noći. To je, međutim, tema posebnog razmatranja. No činjenica je da je one koji su tijekom godinâ poumirali bilo lakše ostaviti u dubokoj sjeni zaborava nego one koji su fizički opstojali, ali su bili bespomoćni, što znači otpisani.

Knjiga ambicioznog i vrijednog autora, fra Šimuna Šite Ćorića (r. 1949) pod naslovom »45 emigrantskih pisaca« – pojavila se krajem prošle godine, a od znatno je veće vrijednosti nego što nam se čini na prvi pogled, jer je i označena kao I. svezak, što znači da će izaći još koji, a bit će obuhvaćeni i ostali ljudi od pera ili kista, što budi korisnu znatiželju i radost iščekivanja. Marljivi i na više sektora radišni mladi pisac (koji je uglavnom pjesnik), vjerojatno će se pojaviti s dodatnim pregledom ostvarenja naših, a za nas dosad nedostupnih književnih djelatnika, od kojih su neki u tuđini i preminuli (Viktor Vida, Marko Čović, Ante Bonifačić, Ivo Lendić, Dušan Žanko i dr.). Već i u ovome svesku (410 stranica), prikazani su i pokojnici: Zvonimir Katalenić, Nada Kesterčanek-Vuica, Dušan Žanko, Ivo Lendić, Bruno Bušić i Franjo Nevistić.

Na hrvatske pisce iz dijaspore nije se toliko godina osvrtala ni edicija »Pola stoljeća«, a niti brojni antologičari i pisci književnih hrestomatijâ i pregleda (Frangeš, Šicel), te sastavljači školskih edicija, kao ni urednici časopisa. Tek u listovima malotiražnima i neuočljivima, najčešće katoličkog usmjerenja, pojavio bi se o ponekom piscu-emigrantu kraći osvrt, škrta bilješka, ali i za to je dotični urednik morao imati stanovitu dozu hrabrosti.

Knjiga o 45-orici sadrži životopise, ali i najnužniji izbor pjesama ili drugog štiva svakog prikazanog pisca. Tako se susrećemo sa znatnom zalihom našeg književnog stvaralaštva u vrijednoj knjizi iz koje će pojedinci vjerojatno ući u naše školske čitanke. I to je, rekao bih, sretan prijelom u spoznavanju, upoznavanju i proučavanju imenâ koja za širi krug čitateljstva kao da nisu ni postojala. A upravo ta imena (od kojih su »krugovaši« predstavili u dvije antologije samo Viktora Vidu) stavljaju u pitanje i kriterije i cijelu koncepciju naše uređivačke politike, posebno u velebnoj ediciji »500 godina«, koja nije našla za shodno obratiti pozornost jednoj Sidi Košutić, jednom Remeti, Softi, te još nekima koji su živjeli iza zavjese i u osami preminuli, tu, (kao što kaže Desnica) odmah pokraj nas. Eto, to je rezultat komesarske čizme unutar kulturne strukture, ustanova, redakcija, u rasponu od malih provincijskih listova, do velikih editora i ustanova, među koje se ubraja i naša Akademija znanosti i umjetnosti. Jer, i pored smiješno isticane neistine da u titoizmu nije bilo cenzure, odnosno crnih listina, one su itekako postojale i bile stalno u »komesarskim« džepovima, a oni su, ti budnopazitelji, morali u njih svaki čas zavirivati, ukoliko su htjeli sačuvati svoje privilegirane položaje. Upravo i zbog tih zlovremenskih pojava (jer predrasude još nisu izumrle), ova knjiga značajna je pobjeda duha nad dugogodišnjom diskriminacijom, te koristan informator mladima i najmlađima koji stupaju i nastupaju.

Ivo Balentović

JEDAN NEPOZNATI DNEVNIK

(Krešimir J. Tomljenović: Uznički dnevnik, Tisak biskupijske tiskare, Đakovo, 1910.)

Nedavno mi je u ruke došla knjižica navedenog naslova; na pedesetak stranica ispisan neobični dnevnik o dvadeset i jednom danu tamnovanja jednog hrvatskog svećenika smionih, zanimljivih i nadasve aktualnih zapažanja. Knjižicu je tiskao na nagovor prijatelja, dugo se nećkajući da objavi »misli i osjećaje zahvalnog sina Hrvatske majke, koji teško podnosi njeno poniženje, kojemu srce razdiru njezine boli i patnje«, o čemu piše u uzama kraljevskog sudbenog stola u Osijeku.

Već u prvi mah intrigantno djeluje spoznanja da robija svećenik iz čije svake riječi odzvanja čovjekoljublje i domoljublje, zrače blagost, dobrota i vedrina što ih nije skršila ni atmosfera zatvora, ni ambijent prijestupnika i kažnjenika.

Čitanje nas naprosto ponuka da što doznamo o tom svećeniku koji dobro poznaje i na svoj način crta prilike u Slavoniji i Srijemu, tim junačkim i tragičnim pokrajinama hrvatske ratne zbilje. Iz Glasnika Biskupije Bosanske i Srijemske, koji vrlo pedantno bilježi podatke o biografijama katoličkih duhovnika, imenovanja i premještaje, saznajemo da je Krešimir Josip Tomljenović imenovan »duhovnikom bolnice u Zemunu« 1891., »administratorom župe Jarminačke« 1896., upraviteljem župe Morovićke 1897. (iz koje je otišao u zatvor 1898., op. a.), a 1900. imenovan je upraviteljem župe u Novom Slankamenu, što je opet potvrđeno 1906. Ipak, u tom sasvim običnom životopisu svećenika koji se prema odluci svojih pretpostavljenih seli iz župe u župu, iznenadi nas 1909. oglas Krešimira Tomljenovića »da je voljan promijeniti se, za mjesto i nadarbinu, sa svojim bratom župnikom«. Želi, dakle, samoinicijativno, promijeniti župu, uz »prethodnu privolu« biskupa i vikara. Nažalost, ništa iz toga curriculuma ne tumači razloge zatvoreničke sudbine našeg svećenika. Iz Okružnice svećenstvu 1911. doznajemo još da mu je ipak uspjelo prijeći na župu Andrijevačku, a iz Predgovora *Uzničkom dnevniku*

čitamo da ga je odlučio odaslati u svijet iz Slankamena 1910.

Očigledno je da taj bogobojazni svećenik nije u crkvenim redovima napravio neku značajniju karijeru. Čime je to naškodio Khuenovu režimu, da ga osudi i zatvori!? Prema Crkvi i svojem zavjetu nije zgriješio, jer u dnevniku čitamo da su ga u osječkoj tamnici posjećivali i tješili njegovi pretpostavljeni. Jedini njegov »grijeh« bila je ljubav prema domovini Hrvatskoj. Na to upućuju rečenice prvog dnevničkog zapisa: »Žrtva si svoga značaja« ... »žrtva si svoga patriotizma, svoje ljubavi za rod i dom« ... što posvjedočuje zaključni starčevićanski zavjet: Bog i Hrvati. Posvjedočuje tu ljubav svaka stranica dubokog razumijevanja i suosjećanja za sudbine naših ljudi, brige zbog prisutnosti i useljavanja tuđinskog elementa, ushita nad arheološkim otkrićima don Frane Bulića, zanosa zbog harmonije zvonâ osječke katedrale...

Međutim, taj nas jednostavni seoski župnik definitivno pridobija za se nadnevkom od 30. kolovoza, koji naprosto frapira danas, nakon punog stoljeća, preciznim opisom agresivne, prevrtljive i nepoštene politike Srba prema Hrvatima i drugim narodima, prostudirano fiksiranim fenomenom velikosrpstva:

»Podmitanje, neistine, izmišljotine, fanatično opadanje katolicizma, iskrivljavanje činjenica... to je oružje kojim se bore »Srbi svi i svuda«! U Bosni huškaju vladu na muslimane, na Stadlera, na katoličku propagandu, a izvan Bosne i Hercegovine poimence po ruskim novinama opet na vladu, da ih tare, da im krnji crkvenu autonomiju, da ih 'bajunetama tjera' u katoličku crkvu itd. - - - sine fine! U Mađarskoj viču na Mađare, kao s ražnja, da sva Europa odjekuje (...) a u Hrvatskoj?! U Hrvatskoj opet viču na Hrvate, na Šokce, koji hoće da ih naprosto izjedu, – a uistinu su oni gospodari u Hrvatskoj, a njihovi 'okresivači' u isto doba, uz citare i timpane trube slavu viteškim Mađarima i nedostižnoj slobodi u – Magyar-orszagu! 'Ovejanost' i 'prevejanost' to su u njih prave, rođene srpske kreposti. 'Laži' i 'maži' vrhunac morala! Srbima 'svima i svuda' ciljevi su i sredstva na žalost jednako nečista, jednako podla i neiskrena. Zato je teško, vrlo teško, udesiti s tom našom braćom iskrenu i trajnu slogu.

Neka nitko ne reče, da sam odviše rekao, jer ja evo tvrdim, a pripravan sam i dokazati, ako ustreba, da je još i premalo. (...) Umjetno ucijepljivanje srpstva u žile srpskog seljaka, kao jedino sredstvo i način za održanje srpstva, pokazalo se evo slabim, dapače štetnim, jer je narod omamilo i uljuljalo u fanatičan, bešćutan san! Tko ne vjeruje, slobodno mu je doći do mene i ja ću mu prstom pokazati i 'derviše' i posljedice njihovog pogubnog rada.

Dok se mi naprama našoj braći Srbima ponašamo obzirno i popustljivo, oni drže i misle, da se mi njih strašimo i da su oni u svom pravu. Zato sam tvrdo uvjeren (...) da do trajnog izmirenja sa Srbima neće doći prije, dok ih mi ne budemo za svaki krivi nazor oštro napadali i pobijali i tako nekim načinom prisilili, da sami svoju golotinju (mislim i opet samo na tzv. inteligenciju) otkriju pred vlastitim svojim narodom (...)«

Tako je eto, davno, prije punog stoljeća, zapisao obični seoski svećenik. Sve je dakle znao, uvidio i – kvalificirao. Kao da čitamo današnje zapise o Srbima. Ta živio je i službovao na poprištu velikosrpske politike u Srijemu, u Zemunu i Slankamenu. Zato je valjda

tako žarko želio promijeniti župu i naći se među samim katolicima. Ono što je oko sebe gledao i što je doživljavao zacijelo je prevršilo mjeru njegove svećeničke izdržljivosti i strpljenja. Nije u tim pitanjima za njega, kao ni za tolike druge katoličke svećenike, bilo nikakve tajne. Postojale su jasne i nepobitne činjenice, prošlo i tekuće povijesno iskustvo puno prije »oživotvorenja jugoslavenskog sna«. To što smo ipak morali iskusiti i proživjeti i prvu i drugu jugoslavensku državu s narodom s kojim se nismo znali politički nositi, jer nismo imali sposobnih političara pragmatičara, nije hrvatski grijeh, nego hrvatska nesreća. Totalni zaokret svega našeg političkog i javnog života u sasvim suprotnom smjeru, od zapada prema istoku, potpuno nenaravni otklon od 180 stupnjeva, bio je naš povijesni saltomortale, naš hrvatski sunovrat koji nas je unazadio gospodarski i civilizacijski, osiromašio u svakom pogledu, raselio nas diljem kugle zemaljske, po svim kontinentima, ali je baš zahvaljujući svemu tome sav naš hrvatski puk, i u domovini i u dijaspori, sabrao svoje razjedinjene udove shvativši da je kucnuo posljednji, povijesni sat odluke za »lijepu i dragu i slatku slobodu«. Sad ili nikad više! Stoljetna povijesna stradanja su dala snagu, udahnula vjeru i polet, nagnala nas da jedanput za svagda riješimo pitanje svoje nacionalne neovisnosti i državnosti.

Ako je barem malo istine u narodnoj mudroj izreci »Svako zlo za jedno dobro«, onda sva teška iskustva svih hrvatskih dosadašnjih zala moraju, prema svim višim zakonima i ravnoteži svemirskoj, uroditi velikim, općim hrvatskim dobrom. Daj Bože, da tako bude! Cijela Hrvatska danas šapće taj Amen u svojoj molitvi.

Katica Čorkalo

P. S.

Župnik Krešimir Josip Tomljenović, autor razmatranog i citiranog štiva, zacijelo zaslužuje da se o njegovu životu i radu još raspitamo u arhivu Biskupije Đakovačke i Srijemske.

Tone Papić - Božica Valenčić, ŽUPNA CRKVA SVIH SVETIH U ĐAKOVU

Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb 1990.

Kad je prof. Đuro Szabo dolazio u Đakovo, prošao je kraj Strossmayerove katedrale i pošao u đakovačku župnu crkvu. Katedrala mu je bila šablona bez prave umjetnosti, a župna crkva Sviju svetih, umjetnina, koju je bio užitak pogledati. O toj crkvi pisalo je više njih, naposljetku Tone Papić i Božica Valečić. Oni su temeljito proučili staru građevinu, koja je nekada bila turska džamija, a poslije odlaska Turaka iz Slavonije postala je kršćanska crkva. Autori su pomno proučili razne povijesne dokumente i dokazali, da je crkva tijekom vremena bila više puta pregrađivana i tako mijenjala svoj oblik, prilagodila se baroku. Kao kršćanska crkva bila je posvećena sv. Jurju, a od sredine XVIII. stoljeća Svima svetima.

Dok su se u Slavoniji poslije odlaska Turaka gradile crkve uzdužnoga tipa, jednobrodne građevine, đakovačka crkva, bivša džamija, ostala je crkva centralnoga tipa. Slične su crkve u Daruvaru i Srijemskim Karlovcima. Unutrašnju dekoraciju župne crkve u Đakovu izveo je slikar Eduardo Petz, koji je djelomično dekorirao i Stross-

mayerovu katedralu i druge crkve u Đakovačkoj biskupiji. Na kraju monografije autori spominju i neke džamije građene u Ugarskoj: Hasan-pašina džamija u Pečuju, Sulejmanhanova džamija u Sigetu, Malkoč-begova džamija u Šiklošu. Autori zaključuju: Iz analize župne crkve u Đakovu vidljive su njezine tri građevinske cjeline: narteks sa zvonikom, lađa i sakristija. Valorizacija je pokazala da sakristija nema nikakvu umjetničku, povijesnu ili utilitarnu vrijednost, a svojom masom onemogućuje prezentaciju prijašnjih slojeva, tako da nema nikakva razloga da se zadrži, odnosno može se u cijelosti srušiti bez bojazni da će se narušiti cjelovitost spomenika ili uništiti neki vrijedni detalj.

Josip Buturac

NOVA CIJENA »MARULIĆA«

OD OVOG BROJA – 300 HRD!

Vijesti

Prvi puta objavljena je na njemačkom biografija *Jacquesa Maritaina* u izdanju »Görres-Gesellschaft« iz pera *Petera Nickela.*

* * *

Glas Koncila od 17. V. 1992. donosi kratak prikaz savjetovanja o župnoj i školskoj katehezi u HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvu sv. Jeronima) na kojemu su govorili upravitelj HKD-a prof. *Radovan Grgec,* župnik iz Vukomerca mr. *Josip Jakšić* i nastavnik vjeronauka na tamošnjoj školi *Franjo Špiranec.* Tom prilikom *R. Grgec* iznio je malo poznati podatak kako su u HKD-u prije 20-ak godina izašli katekizmi na albanskom i makedonskom jeziku koji su i danas u upotrebi. Istaknuto je kako bi u koordiniranju župne i školske kateheze morali sudjelovati ne samo profesori katehetike nego i katehete i katehistice »s terena« te kršćanski roditelji, zauzeti za konfesionalni odgoj i obrazovanje svoje djece, pogotovo sada, prigodom objavljivanja tzv. univerzalnog katekizma.

* * *

29. IV. 1992. obavijestio je *Roberto Papini* našeg urednika *Radovana Grgeca* da je na prijedlog predsjednika Međunarodnog instituta *»Jacques Maritain«* 25. IV. primljen za člana suradnika tog instituta. Još prije primljen je u Institut u istom svojstvu i naš odbornik o. *Tomo Vereš.*

* * *

U Italiji je prikazana drama »Mattutino« prema »Dnevniku seoskog župnika« *Georgesa Bernanosa.* Povodom pariške izložbe *Georgesa Rouaulta,* o srodnosti *Bernanosa,* Péguya, *Bloya* i *Maritaina* s poznatim slikarom govorio je i pisao *Giovanni Testori.*

* * *

9. V. 1992. izvedena je u kazalištu »Gavella« drama *Paula Claudela* »Navještenje« u režiji i prijevodu *Janka Marinkovića.* Marinkovićev prijevod objavljen je 1971. u izdanju HKD-a. O kazališnoj izvedbi u »Gavelli« piše u »Vjesniku« od 12. V. 1992. *Boris B. Hrovat* pod naslovom »Otmjeni moralitet«

* * *

U »Danasu« od 12. V. 1992. *Goran Petrić,* odgovarajući *Darku Pavičiću* i *Josipu Štilinoviću,* u svom pismu ističe kako su, govoreći o hrvatskim katoličkim laicima, obojica prešutjeli HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvo sv. Jeronima), koje je, po Petrićevu mišljenju, jedina naša institucija koja okuplja kat. laike kao samostalne ličnosti bez tutorstva raznih kleričkih i stranačkih lidera.

* * *

»Riječka tiskara«, koja je objavila poznatu jeronimsku knjigu *Velimira Deželića* »Hrvatske slave sjaj«, objavila

je sada i Deželićev roman »Petar Krešimir« bez ikakve naznake odakle je ta knjiga pretiskana.

* * *

Na I. programu RTV-Zagreb prikazana je TV-drama »Mor« *Đure Sudete* u režiji *Snježane Tribuson.* »Školske novine« od 5. V. 1992. donose, prigodom 65. obljetnice Sudetine smrti, članak *Miroslava Dolenca.*

* * *

»Dubrovnik«, br. 1/92, donosi članak *Ivice Prlendera* o knjizi *Trpimira Macana* »Susreti s hrvatskom Kliom« objavljenoj u izdanju HKD-a.

* * *

L'Osservatore Romano od 4. IV. 1992. objavljuje članak *Giuseppea Fasolija* povodom izlaska iz tiska knjige *Jeana Guittona* »L'impur«. O J. Guittonu piše i *Marija 5/92* u vezi s njegovim intervjuom mjesečniku »Lourdes Magazine«, gdje je izjavio da će 21. stoljeće biti Marijino stoljeće.

* * *

Objavljeni su referati s međunarodnog skupa »*Jacques Maritain* et ses contemporains« kod DDB-a. Posebno su spomenuti Maritainovi suvremenici s kojima se dopisivao (*J. Green, J. Cocteau, E. Gilson, M. Blondel, De Gaulle, E. Frey, Pavao VI* itd.) i njegova »ontozofija«.

* * *

»La Vie« od 30. IV. 1992. objavljuje članak *Gilberta Perrina* o filmu »La Terre qui meurt« prema romanu *René Bazina* (koji je pod naslovom »Zemlja umire« objavilo naše Društvo).

* * *

U povodu dvadesete obljetnice smrti poznatoga kompozitora i muzičkog pedagoga *Franje pl. Lučića* (1889-1972) održao je 17. IV. 92., u okviru književnih večeri HKD sv. Ćirila i Metoda (Društva sv. Jeronima), prof. dr. *Lovro Županović* prigodno predavanje uz zvučne priloge. Predavača je predstavio ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec.* Prof. Županović prikazao je život i djelo autora prve hrvatske simfonije i prvoga orguljskog koncerta (1913) osvrnuvši se posebno na njegov pedagoški rad. I on je, naime, bio jedan od Lučićevih studenata. Nakon predavanja bila je živa i zanimljiva diskusija.

* * *

»Etudes«, br. 4/92, donose članak *Alaina Thomasseta* »Théologie et pensé sociale« (Teologija i socijalna misao) s osvrtom na teologiju poduzetništva *Michaela Novaka* i na teologiju marksističke inspiracije *Franza Hinkelammerta.*

* * *

»Vjesnik« od 22. IV. 1992. izvješćuje o početku 12-dnevne kulturne manifestacije »Marulovi dani«, u Splitu, koji su počeli 20. IV. s predavanjima *Ive Frangeša* i *Mirka Tomasovića.* O Marulovim danima, piše u Glasu Koncila od 3. V. 1992. i od 10. V. *Drago Šimundža,* a u Danasu od 5. V. *Dalibor Foretić.*

* * *

U »Glasu Koncila« od 6. IV. 1992. o »Pasvicama« *Blage Vrankića* (HKD 1992) piše *Stjepan Krpan.*

* * *

U »Danasu« od 28. IV. 1992. piše o

francuskom filozofu *Alainu Finkielkrautu* i njegovim simpatijama za Hrvatsku *Dražen Katunarić,* u »Nedjeljnoj Dalmaciji« od 28. IV. 1992. *Boris Buden* a u »Školskim novinama« od 5. V. 1992. *Nikola Božinac.*

* * *

O romanu *Pära Lagerkvista* »Patuljak« piše u listu »L'Osservatore Romano« od 6-7. IV. 1992. *Pompeo Giannantonio.*

* * *

L'Osservatore Romano od 26. III. 1992. donosi članak *Giuseppea Fiorentina* prigodom stote obljetnice smrti *Walta Whitmana* pod naslovom »Il poeta che volle divenire il bardo della nuova frontiera«.

* * *

Martin Vidović u Osservatore Romano od 28. III. 1992. piše o kardinalu *Stepincu* i o poništenju njegove osude (Riabilitazione del card. Stepinac).

* * *

Italo A. Chiusano u Osservatore Romanu od 15. IV. 1992. piše o austrijskom romanopiscu *Robertu Musilu* prigodom 50. obljetnice njegove smrti.

* * *

»Večernji list« od 23. V. 1992. donosi prikaz predstavljanja knjige *Nikole Bićanića* »Vila Velebita« (HKD 1992), održanoga pred vrlo velikim brojem posjetitelja 21. V. u prostorijama HKD-a.

* * *

Miroslav Ležaja piše u »Vjesniku« od 27. V. 1992. o »Vili Velebita« *Nikole Bićanića.* O predstavljanju knjige u HKD-u pisao je i »Glas Koncila« od 31. V. 1992.

* * *

Radovan Grgec piše u »Glasu Koncila« od 31. V. 1992. o »Navještenju« *P. Claudela* u »Gavelli«. HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvo sv. Jeronima) izdalo je tekst te drame u prijevodu *Janka Martinovića* kao 1. svezak svoje »Džepne knjige«. U toj seriji izašle su i neke druge drame, kao npr. *Claudelova* »Razdioba podneva« i *Fabbrijevo* »Suđenje Isusu«.

* * *

»Famiglia cristiana«, br. 22/92, donosi članak *Giancarla Gallija* »Padrone con l'anima«, gdje *Giancarlo Abete* ističe da valja prestati s otrcanom frazom o tom kako su industrijski progres i ekonomski profit protivni solidarnosti, čak i kako valja pokloniti veću pažnju distribuciji bogatstva nego stvaranju bogatstva.

* * *

U »La Vie« od 21. V. 1992. *Jean Puyo* piše o *Bernanosovu* »Dnevniku seoskog župnika« članak pod naslovom »Bernanos tient le journal d'un curé de campagne«.

* * *

26. V. 1992. umro je u 76. godini života u Trogiru naš dugogodišnji član, suradnik »Marulića«, »Danice« i svih naših izdanja, prof. *Mirko Slade-Šilović,* član DHK-a.

* * *

»Danas« od 5. V. 1992. donosi članak *Dalibora Foretića* o »Marulovim danima« pod naslovom »Rat i stare boljke«.

* * *

»Novi Vjesnik od 27. V. 1992. objavljuje razgovor *Živane Morić* s *Ivom Brešanom* pod naslovom »Zmija iz socijalističkog raja«. Brešan izjavljuje u tom razgovoru, braneći se od prigovora da u njegovim djelima ima previše psovke, kako »oduzimanje psovke nije ništa drugo nego ograničavanje slobode umjetničkog stvaralaštva«.

* * *

Zagrebački nadbiskup i kardinal *F. Kuharić* posvetio je 22. veljače 1992. vicerektora nadbiskupskog sjemeništa u Zagrebu, Msgr. *M. Culeja*, za novog pomoćnog biskupa. Sad Zagrebačka nadbiskupija ima tri pomoćna biskupa: *Đ. Kokšu, J. Jezerinca* (koji je bio posvećen prošle godine) i *M. Culeja*.

* * *

Zagrebačka filharmonija je 14. IV. 1992, u Zagrebu, u koncertnoj dvorani, izvela oratorij »Stabat mater«, *G. Rossinija*, zajedno s akademskim zborom »I. G. Kovačić«, a u povodu 200. obljetnice autorova rođenja. Solisti su bili sopran *E. Smith* (SAD), mezosopran *D. Vejzović*, tenor *B. Robinšek* i bas *C. de Bortoli* (Italija). Dirigirao je *N. Bareza*.

11–19. IV. 1992. Studentski centar sveučilišta u Zagrebu priredio je niz sakralnih koncerata i sličnih priredbi pod naslovom »Pasionska baština«. Počelo je u subotu 11. IV. otvorenjem izložbe »Nova sakralna umjetnost«, na kojoj je svoje radove izložilo 13 naših umjetnika. Glazbeni dio počeo je 12. IV., na Cvjetnicu, u crkvi sv. Katarine na Gornjem gradu. Izveden je oratorij »Muka Gospodina našega Isukrsta«, što ga je nedavno preminuli *B. Papandopulo* skladao na narodne (dalmatinske) napjeve. Oratorij je nastao između dva rata. Izvođači su bili muški pjevački zbor »Brodosplit« iz Splita i solisti: *Ž. Pušakrić, J. Soldo, J. Ostojić i B. Kljaković*. Dirigirao je *V. Sunko*. Od ostalih točaka spomenut ćemo folklornu izvedbu »Uskršnji običaji«, koju je 18. IV. izvela folklorna grupa iz Resnika. »Pasionska baština« završila je na Uskrs, 19. IV., u crkvi sv. Katarine, gdje je izveden oratorij »Mesija«, *G. Haendla*. Izvođači su bili akademski zbor »*I. G. Kovačić*« i Hrvatski komorni orkestar, a solisti: *M. Vlahović, D. Hilje, H. Matić, i J. Lešaja*. Dirigirao je *S. Britvić*.

20. IV. 1992., na Uskršnji ponedjeljak, Zagrebački simfonijski orkestar i zbor HRTV, uz sudjelovanje zbora »Cantores s. Marci«, a pod vodstvom dirigenta *N. Bareze*, u zagrebačkoj su katedrali izveli tri točke: *Bachov* Prvi brandenburški koncert, Missu jubilaris, *fra Bernardina Sokola* i Te Deum, *G. Verdija*. Dirigirao je *N. Bareza*. Skladatelj *B. Sokol*, profesor glazbe, rodio se 1888. u Kaštel Sućurcu, a ubijen je krajem drugog svjetskog rata. *Sokol* je »Missu jubilaris« skladao za proslavu 13. stoljeća pokrštavanja Hrvata, koja se trebala održati 1941. godine, ali omeo ju je rat. »Missa jubilaris« zamišljena je kao liturgijski čin, pa nema koncertantnih dijelova (solista), a praizvedena je 1991. u Splitu.

V. D.

* * *

6. V. 1992. u zagrebačkoj je katedrali bila sv. Misa zadušnica za pokojnog belgijskog časnika *B. Borreya*, člana promatrača EZ, koji je smrtno stradao u Istočnoj Slavoniji. Misu zadušnicu služio je zagrebački pom. biskup *Đ. Kokša*, a na početku je održao prigodni

govor na francuskom. Misa je bila uglavnom na francuskom, a djelomično na hrvatskom i latinskom. Muški zbor pjevao je na latinskom, a na kraju psalam »Miserere« na hrvatskom. Uz tijelo pokojnika, pred glavnim oltarom, bila je počasna straža. Prisustvovao je veći broj Promatrača, u bijelim uniformama. Poslije mise tijelo je prevezeno u Belgiju.

D.

* * *

7. V. 1992. u zagrebačkom HGZ izveden je »Thomas, egipatski kralj«, *W. A. Mozarta*, čiju smo 200. obljetnicu smrti obilježili prošle godine. (Vidi »Marulić« 1/1992.) Libreto je napisao *F. V. Gebler* (1726–1786). Izvođači su bili: Društveni orkestar HGZ (27 članova), solisti te Mješoviti zbor i puhači Muz. Akademije. Zborovođa: *V. Kranjčević*. Dirigent: *I. Gjadrov*. Bila je to prva izvedba u Zagrebu. D.

* * *

11. V. 1992. Muz. akademija je, u suradnji sa zagrebačkom filharmonijom, u HGZ-u izvela vokalni i instrumentalni koncert s 5. točaka. Najprije su izveli ulomke iz dvije opere: *Rossinijeva* »Seviljskog brijača« (pjevala *S. Đurin*) i *Verdijeva* »Rigoletta« (pjevao *Ž. Grofelnik*). Slijedile su tri instrumentalne skladbe s instrumentalnim solistima: *C. M. Webera* (orkestar sa solistom, rog: *B. Harkay*), *F. Liszta* (orkestar sa solistom na glasoviru *Ž. Vlahović*) i *D. Šostakoviča* (orkestar sa solisticom na violončelu *J. Gašparović*). Dirigirao je *Pavle Dešpalj*. D.

* * *

13. V. 1992., na blagdan Majke Božje Fatimske, u zagrebačkoj se katedrali vjernicima predstavio novoimenovani apostolski nuncij u Zagrebu (Hrvatskoj) *G. Einaudi*. Nakon pozdrava (govorio je i zagrebački nadbiskup kardinal *F. Kuharić*), nuncij *Einaudi* služio je sv. misu uglavnom na hrvatskom jeziku, a djelomično i na latinskom. Poslije evanđelja nuncij *Einaudi* održao je propovijed na talijanskom, uz prevođenje na hrvatski. Pod misom je katedralni muški zbor pjevao latinsku misu. Nuncij *Einaudi* rođen je 1928. u Sjevernoj Italiji, svećenikom je postao 1951., a biskupsko posvećenje primio je 1977. Službovao je u mnogim nuncijaturama širom svijeta. U Hrvatsku je došao iz Santijaga, u Čileu. D.

* * *

U više brojeva »Hercegovačkog tjednika« ugledni povjesničar dr fra *Andrija Nikić*, inače i suradnik jeronimskih izdanja, objavljuje feljton »Hercegovina franciscana – franjevačka provincija«. Tekst je propraćen i zemljovidima.

I. S.

* * *

U Poreču je pred Uskrs obilježena 180. obljetnica rođenja i 110. smrti značajnoga narodnog preporoditelja, biskupa *Jurja Dobrile*. O velikoj istarskoj i hrvatskoj ličnosti govorili su dr. *Petar Strčić*, upravitelj Arhiva HAZU, i biskup porečko-pulski mons. *Antun Bogetić*, a preko video-zapisa bio je »nazočan« i tršćanski biskup *Lorenzo Bellomi*. I. S.

* * *

U Zagrebu je 11. i 12. VI. 1992. održano dvodnevno savjetovanje o duhovnoj obnovi Hrvatske u Starogradskoj vijećnici. Savjetovanje su otvorili ministar obnove *Slavko Degoricija* i

gradonačelnik *Boris Buzančić*. Nakon uvodne riječi don *Ante Bakovića* na programu su bila predavanja, referati i priopćenja s diskusijom (*Adalbert Rebić, Zvonko Lerotić, Ivo Padovan, Radovan Grgec, Jakov Mamić, Ivan Cesar, Zdravko Mršić, Tonči Trstenjak, Jure Radić, Petar Šegedin, Drago Šimundža, Ivan Cifrić, Marko Branica, Đuro Vidmarović, Zdravko Tomac, Smiljko Sokol, Mate Granić, Hrvoje Šošić, Stjepan Herceg, Boris Maruna, Ružica Ćavar, Mirsad Bakšić, Miljenko Žagar, Marko Veselica, Osman Muftić, Tomislav Ivančić, Dubravko Jelčić, Božidar Petrač, Krunoslav Cigoj* itd.).

* * *

Jean-Pierre Jossua piše u »Etudes«, br. 5/92, članak pod naslovom »Le langage de transcendance dans la littérature« (Jezik transcendencije u književnosti).

* * *

9. VI. 1992. otvorio je *Antun Bauer* izložbu slika u Europskom domu u Zagrebu. U prigodnom programu su, uz voditeljicu *Mariju Bukovac*, sudjelovale pijanistica *Ana Pišpek* i pjesnikinja *Nada Klašterka*. Aukciju poklonjenih slika vodio je *Ljubo Jelčić*. Prihod je namijenjen djeci novog doma na Orlovcu u Zagrebu.

* * *

16. VI. 1992. predstavljene su u prostorijama »Lada« glazbene kazete *Nikole Garašića* i knjiga »Godina cerničkih narodnih običaja« *Tomislava Đurića*. Organizator je bio zavičajni klub »Nova Gradiška«.

* * *

Matica hrvatska – ogranak Tovarnik organizirala je 12. i 13. VI. 1992. *Matoševe dane*, na kojima su govorili mnogi naši istaknuti književnici i kulturni radnici (*Fabrio, Frangeš, Gotovac, Jelčić, Kramarić* itd.).

* * *

Odlikovanje kardinala Opilija-Rossija za zasluge u laičkom apostolatu predano je *Hannsu Sassmannu*, generalnom direktoru nakladne kuće »Styria«.

* * *

Novi predsjednik talijanske Katoličke akcije *Giuseppe Gervasio* dao je *Renzu Giacomelliju* u časopisu »Famiglia cristiana«, br. 23/92, intervju, u kojem je izjavio da će se Katolička akcija baviti politikom radi duhovne obnove Italije.

* * *

L'Osservatore Romano od 21. V. 1992. donosi članak *Filberta Mazzolenija* povodom objavljivanja novoga izdanja »Secretuma« *Franceska Petrarke* (Il libro più intimo di Francesco Petrarca).

* * *

U »Osservatore Romano« od 22. V. 1992. *Giuseppe Fasoli* piše o svećeničkim likovima u romanima *Françoisa Mauriaca* (Docili strumenti della Grazia).

* * *

22. V. 1992. Otkrili su *Giulio Andreotti* i nadbiskup *Capovilla* spomenik *Giacoma Manzùa*, velikog talijanskog kipara, koji je umro 1991.

* * *

U Pisi je objavljena zbirka eseja *Benedette Papàsogli* (Il fondo del cuore) o književnim likovima francuskog XVII. stoljeća (Grand siècle).

* * *

»Imotska krajina« od 10. VI. 1992. donosi razgovor *Stanislava Pejkovića-Šodana* s upraviteljem HKD-a *Radovanom Grgecom*.

* * *

Ivan Sović u »Obnovljenom životu«, br. 34/92, piše pod naslovom »HKD vjerno svojoj tradiciji i svrsi« o djelatnosti i značenju stoljetnog postojanja HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima).

* * *

25. I. 1992. umro je u Vodicama dugogodišnji suradnik »Marulića« i »Danice« prof. *Ivo Grgurev*.

* * *

21. VI. 1992. umro je u Zagrebu književnik i poznati dramski pisac dr. *Geno Senečić*, dugogodišnji suradnik »Marulića«.

* * *

»Tomislav«, br. 6/92, donosi prikaz knjige *Nikole Bićanića* »Vila Velebita« (HKD 1992) pod naslovom »Lika je hrvatska dika«.

* * *

U »Glasu Koncila« od 21. VI. 1992. I. M. piše o savjetovanju o duhovnoj obnovi, ističući predavanja pojedinih sudionika (*Rebić, Padovan, Lerotić, Barišić, Grgec, Mamić, Cesar, Mršić* itd.).

* * *

»La Vie« od 18. VI. 1992. donosi članak *Claire Legros* o humanitarnom konvoju koji je krenuo u pomoć Sarajevu. U to vrijeme održani su u Francuskoj skupovi i manifestacije za očuvanje Dubrovnika i Sarajeva od srpske rušilačke agresije. U njima su sudjelovali poznati javni i kulturni djelatnici koji su se i dosad isticali u tim akcijama, ali i neka nova imena (*Finkielkraut, Glucksman, Fejtö, Frossard* itd.).

* * *

Julien Green objavio je kod Seuila svoje bilješke »iz najcrnjih dana« god. 1940.

* * *

U Beču je kod Amalthea Verlaga objavljena knjiga *Melite H. Šunjić* »Woher der Hass?« (Odakle mržnja?) o ratu i o borbi Hrvata i Slovenaca za samoodređenje.

* * *

29. VI. 1992. održan je u KIC-u skup u okviru »Zagrebačkih šokačkih divana« pod naslovom »Pučko književno stvaralaštvo«. Na programu su bili nastupi prof. *Đure Vidmarovića*, prof. *Đure Lončarevića, Elizabete Šnajder-Greblo* i dr.

* * *

Na zasjedanju Hrvatskog sabora 26. VI. 1992. njegov potpredsjednik *Stjepan Sulimanac* ponovno je energično zatražio da se u što kraćem roku provede denacionalizacija kuće HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima).

* * *

Na jubilarnom PIF-u u Zagrebu zadarsko Kazalište lutaka izvelo je *Marulićevu* »Juditu« u režiji *Marina Carića*.

* * *

25. VI. 1992. papa *Ivan Pavao II.* potpisao je konačni tekst novog Katekizma Katoličke Crkve (na francuskom jeziku). Ostali prijevodi slijede.

* * *

»Noticias de Croacia« iz Pamplone od 11. VI. 1992. javljaju da je Udruga prijatelja Hrvatske izabrala svoj upravni odbor na čelu s počasnim predsjednikom *Lukom Brajnovićem*. U odbor su ušli još *Olga Brajnović* i *Josip Mužić*. Predsjednik je *Santiago Mata*.

* * *

9. 4. 1992. u prisustvu samo 250-tak vjernih posjetilaca u Muzejskom prostoru je održana skromna svečanost proslave 10 godišnjice rada te institucije.

U tih 10 godina Muzejski prostor je preporodio i omasovio kulturni život Zagreba, učinivši ga privlačnim, priredivši 33 velike i 214 manjih izložbi, te 15 izložbi u novom zdanju Gradeca. Te priredbe posjetilo je 3,5 milijuna građana. Začudo, sada bez prisutnosti istaknutih političkih, vjerskih i kulturnih vrhovnika, čak i bez televizijskih kamera, koje su tradicionalno pratile sjajne kulturne pothvate te značajne ustanove, koja je probudila Zagreb i izvukla ga iz učmalosti.

Za to je najviše zaslužan direktor *Ante Sorić*, koji je spreman da prihvati dobre ideje i koji je na razne načine znao postići postavljeni cilj za dobrobit hrvatske kulture. G. K.

* * *

3. 4. 1992. u Muzeju »Mimara« u Zagrebu, dr. *Ivan Mirnik* iz Arheološkog muzeja održao je popularno predavanje o numizmatici s diaprojekcijama novca. U predavanju je naveo otkad se izrađuje novac u svijetu, tko su bili značajniji sabirači u svijetu i kod nas. Zatim je slijedio kratak prikaz prvog metalnog novca: grčkog, rimskog, bizantskog, keltskog, te hrvatskog i bosanskog srednjovjekovnog novca, medalja i odlikovanja. Uslijed nedovoljne propagande organizatora, predavanje nije znatnije posjećeno. G. K.

* * *

Na Jurjevskom sijelu Glavne skupštine Družbe »Braće hrvatskog zmaja« održanog 25. 4. 1992. u kuli nad Kamenitim vratima u Zagrebu, numizmatičar dr. Vodopija predložio je da Družba bude inicijator kovanja hrvatskog zlatnika kao novca, što su prisutni prihvatili.

Družba broji 88 redovnih (uključivši prazmajeve) zmajeva i 50 pripravnika. Družba »Braće hrvatskog zmaja« elitna je intelektualna kulturna organizacija. G. K.

* * *

Nakon objavljivanja referata s prvoga okruglog stola o djelu Marka Marulića u splitskom časopisu MOGUĆNOSTI 1112/91, splitski Književni krug objavio je i prvi broj zbornika COLLOQUIA MARVLIANA I, s jedanaest tekstova s prošlogodišnjih Marulićevih dana. Krajem travnja ove godine na okruglom stolu tijekom drugih Marulićevih dana u Splitu, čuli smo niz novih podataka o životu i djelu Marka Marulića, poglavito o njegovoj recepciji u srednjoeuropskom književnom obzorju, a na tragu smo i jedne Marulove inkunabule, objavljene 1500. godine. Radovi s ovogodišnjeg Okruglog stola o Marulu, kojeg je vodio istaknuti marulićolog Mirko Tomasović, objavit će se u drugom zborniku *Colloquia Marvliana* do travnja 1993. godine. M. V.

* * *

Omiški centar za kulturu i općinski ogranak Matice hrvatske oživjeli su svoj interes za hrvatsku i zavičajnu baštinu. Po uzoru na predratnu *Jadransku vilu*, pokrenut je novi tromjesečnik *Mosorska vila*, koju uređuje *Anđelko Novaković*. Centar je ove godine objavio u novopokrenutoj ediciji *Perun* knjigu izabranih stihova »Dobrojutro more« *Josipa Pupačića*, o kojoj su u Omišu govorili *Anđelko Novaković* i *Ivan J. Bošković*. 23. svibnja, na 21. obljetnicu pogibije obitelji *Pupačić*, u crkvi svetog Ivana u Slimenu služena je sveta misa zadušnica. također je 2. lipnja, na 11. obljetnicu smrti *Drage Ivaniševića* na njegov grob na sustipanskom groblju u Jesenicama kod Omiša postavljen spomen vijenac. M. V.

* * *

Nestor hrvatske iseljeničke pisane riječi *Vinko Nikolić* sredinom lipnja nakon 48 godina posjetio je Split u kojem je pohađao gimnaziju. Nikolića i suprugu primili su u Predsjedništvu Skupštine općine Split, gdje je u srdačnom razgovoru bilo riječi i o publicistu Bogdanu Radici i objavljivanju na hrvatskom jeziku njegove knjige AGONIJA EUROPE. Nikolić je gostovao na tribinama u konkatedrali svetog Petra, gimnaziji Natka Nodila te programu Hrvatskog radija Radio Splita. M. V.

* * *

»Zatvorenik« br. 24–25/92, donosi pismo u kojemu *Francesco La Scala*, koji je bio u lepoglavskom »crnom bataljonu«, piše svojemu drugu iz onih dana, *Radovanu Grgecu*, nakon 44 godine o pokolju robijaša 5. VII. 1948.

* * *

Nagradu »Albert Schweitzer« dobio je ove godine don *Pierino Gelmini* u Strasbourgu za svoje djelovanje u korist narkomana i siromaha.

ISPRAVCI

U »Maruliću« br. 2/1992, na 190 str., u pjesmi Vjere Puhlovski-Česi »Raspelo«, na kraju pretposljednjeg stiha mora biti »vmreti« umjesto »viseti«.

U »Maruliću« br. 3/1992., na str. 307, prvi podnaslov pjesme Tomislava Dorotića »Naši stori« jest »Nona Dija moli«, umjesto »Nona dija...«

U »Maruliću« 3/92, na stranici 351, u pjesmi Malkice Dugeč »Osamljenost Hrvatske«, sedmi stih mora glasiti »Ponad voda«, umjesto »Ponekad voda«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (83) 397
*Mato Marčinko: Hrvatska povijest 403
R. G.:Mirko Slade-Šilović (1916–1992) 405
*Tomislav Dorotić: Ne šuti srce moje 405
Katica Čorkalo: Bez krivnje krivi 406
*Ljiljana Matković-Vlašić: Vi koji toliko volite ljude 407
*Ante Jakšić: Ne mogu ti reći 408
Mladen Jurčić: Sumrak pjesništva? 409
*Mladen Jurčić: Zbirka pjesama 412
Katica Čorkalo: Spaljena knjižnica 414
*Blago Vrankić: Tkanje; Trenuci 416
Milan Maglica-Perkin: Pjesnik se nije vratio s Bleiburga 417
*Mladen Jurčić: Svijet 419
*Vladimir Bažant: Kuća na rubu IV 419
Rajmund Kupareo: Bilješke o umjetnosti, umjetnicima i umijeću 420
*Mirko Validžić: Znamenje suza 423
*Tomislav Dorotić: Sve što mi osta 424
Katarina i Marijan Cipra: Ivanov logos 425
*Stjepan Tomić: Vapaj 431
*Milena Mišlov: Bože, daj nan mir; Lumin 432
*Hrvoje Matijević: Vukovare! 433
Stanislav Pejković-Šodan: Zašto je Poncije Pilat hrvatski književnik? 434
*Kruno Bošnjak: Hrvatska moja sveta 437
*Rainer Maria Rilke: Marijino rođenje 438
*Andrija Hikec: U prirodi 438
*Josip Velebit: Smrt – najvekša noč 438
Nikica Talan: Proštenjarsko pjesništvo Luzo-galjeških kanconijera 439
*Krešimir Gotovac: Ptica 444
Petar Šimunović: Blaž Jurišić, o stotoj obljetnici rođenja 445
*Predrag Grubić: Kas mrtvog sloga 454
*Ruža Tremski-Gradišnik: Uspomena na ranije dane 454
*Ruža Tremski-Gradišnik: Nebo; Žalost; Nabujale vode 455
*Ivo Slaviček: Vedranov lamento 456
Jakov Ivaštinović: Pogreška je otišla u pogrešku 457
*Drago Maršić: Bezosjećaj 459
Stanislava Adamić: Ispovijed razapetoga pjesnika 460
*Ivan Svetić: Croatia '91 462
*Marijan Karabin: Proštenje u tuđini 462
*David Kabalin: Poljubac 463
Pavao Tijan: Je li bilo Hrvata na prvom Kolumbovu putovanju? 464
*Milan Radić: Petar Zrinski i Krsto Frankopan 465

*Margit Rosenfeld: Nezavršena priča 466
Zdravko Mužinić: Izuzetni profesori i kompletne ličnosti 467
*Kruno Bošnjak: Majka 469
*Danica Bartulović: Jutros; Noćas 469
Josip Terhaj: Zapis pod pariškim nebom 470
*Malkica Dugeč: Rijeka bola 474
*Tatjana Vranić: Varijacija na temu Lijepe naše 475
*Anđelo Begonja: Mrtvački tanac 475
Petar Runje: Inkunabule Marka Marulića 476
Nove publikacije 480

Mišljenja i reagiranja

Mladen Ilanzlovsky: Stepinac i duh hrvatskog demokršćanstva 481
Tomislav Jonjić: Je li uspostava NDH i etički problem? 483
Tomislav Ileres: Grčka i iranska teorija o podrijetlu Hrvata 501
Ivo Slaviček: Ulice ljudima duha i kulture 514

Mozaik

Radovan Grgec: Claudel opet u Zagrebu 516
Mladen Jurčić: Spektakularni doživljaj 517
Radovan Grgec: Brešanov »Kratki kurs dugog propadanja« 518
Mato Marčinko: Oproštaj s dr. Matijom Perakom 519

Knjige

Radovan Grgec: Pakleni četverokut 521
Ivo Balentović: Otkriće nepoznatih 522
Katica Čorkalo: Jedan nepoznati dnevnik 523
Josip Buturac: Tone Papiš - Božica Valenčić: Župna crkva svih svetih u Đakovu 525

Vijesti

Iz domovine i svijeta 527

MARULIĆ – Hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec